

EMIL LUDWIG

**TIZENNÉGY
JÚLIUSA**

FORDÍTOTTA ÉS BEVEZETTE

Dr SUPKA GÉZA

R É V A I   K I A D Á S

EGYEDÜL JOGOSÍTOTT MAGYAR KIADÁS.

RÉVAI IRODALMI INTÉZET NYOMDÁJA
Budapest. V., Ügynök ucca 8.

EMIL LUDWIG

Napjainknak kevés olyan átütő és egyúttal oly messzirehangzó írója van, mint Emil Ludwig, a szerencséskezű biográfus. Anélkül, hogy a piaci sikert könyvek belső értékével azonosítanék, mégis meg kell mondanunk, hogy abban a percben, amikor ezeket a bevezető sorokat papírra vetjük, Ludwignak csupán legfőbb biográfikus műveiből – regényeit, drámáit, utleírásait és költői műveit nem számítva – sokmillió példány forog két kontinens olvasóinak kezén. Ha csak a német kiadásokat vesszük számba, amelyek közül a kétkötetes Goethe jelent meg legkorábban, 1920-ban, példányszámaik sorrendjében ma ilyen tételeket találunk: *Kunst und Schicksal* 28 ezer, *Krisztus könyve* 30 ezer (egy év alatt), *Goethe* 34 ezer, *Genie und Charakter* 50 ezer, *Bismarck* 54 ezer, *Napoleon* 83 ezer, *II, Vilmos* 150 ezer; s mindezekhez sorakozik a három hónapja megjelent „*Tizennégy júliusa*”, amely máris 120 ezer példányt ért el csupán német nyelven. Vegyük még hozzá, hogy Ludwig könyvei 13 állam 12 nyelvén (Amerikát nyelvi szempontból természetesen Angliával egy kalap alá vonjuk) jelen-

tek meg, akkor valóban példátlanul álló írói siker képe tárul elénk, amelynek indokait fejtegetnünk bizonyára nem csupán irodalomtörténeti, hanem talán tömegpszichológiai szempontból is érdekes feladat.

Ennek a szinte pszichotikus sikernek – legáltalánosabb motívumait kutatva – bizonyára két alapvető tényezőjének kell lennie; az egyik: a tömegeknek a háború után hallatlanul felduzant vágyakozása a kiűtő, nagy egyéniségek életének megismerése után; a másik tényező pedig magában az íróban keresendő, aki szerencsés kézzel olyan módszert talált meg, amellyel felgyűjtja és megragadja az emberek fantáziáját és az egyes életrajzok keretében ^mindenkinek azt nyújthatja, amire az illető olvasó szíve legmélyén áhítozik.

A világháború nagy világforradalmi ténye, igaz, milliónyi életek és egzisztenciák pusztulásával járt együtt; viszont tagadhatlanul rendkívül sok energiát szabadított fel és számtalan eddig elgondolhatatlan életlehetőséget, életformát bontogatott ki. A *vita nuova* örök problémája így a világháború után újabb kiadást ért meg: az új, eddig ismeretlen körülmények, kalandos vagy artisztikus formák között való elhelyezkedés lehetőségei a fantázia számára ezer új érvényesülési keretet teremtettek és így szinte természetes jelenség az, ha a ma embere feszülten kutatja az elmúlt korok fátyola mögött az ugyancsak kalan-

dos, rendkívüli vagy éppen nagyszabású emberéletek történetét.

Ugyancsak a háború lélektanából folyik, hogy ebben a szörnyű igazságtalanságban, amelyet a népmilliókra éppúgy, mint az egyes kis családi fészkekre, vagy akár az emberegyedre nézve jelentett ez a vértenger, az ember önkéntelenül is keresi a Végső igazságosztó vaskezét; elmúlt idők ércfiguráinak példáin akarja bizonyítani, hogy nem lehet büntetlenül a természetes fejlődés útjait áttörni; hogy az az ember, aki egész Európát vérözönbe borította és a legősibb dinasztiák feje fölé kerekedett két rövid évtized alatt, végül mégis elhagyatottan, nyomorultul vész el a Csendes Óceán egy kietlen szigetén.

És megint csak a háborúval függ össze, hogy azok után a gigászi szociális kísérletek után, amelyeket maga a háború a 4 fogyasztás végletekig menő megszervezésével és aztán a háború utáni korszak, a maga monumentális, bár szerencsétlenül sikerült orosz kísérletével szociális téren produkált, az emberek nagy hányada némileg kijózanodott a mindent nivellálni akaró utópikus boldogság-evangéliumokból és újra felismerni véli az egyéniség, az *individuum* sorsalkotó és sorsdöntő jelentőségét; a világháború szörnyű tömegdinamikája után újra visszavágyódik a magános ember lelkeségét feltáró, individuális életrajz után.

Ezekhez a világháború-adta indítékokhoz

némely változatlan érvényű, örökemberi motívum is járul, amely a biográfia irodalmi típusának szerencsésjét és maradandó érvényesülési formáját immár évezredek óta megalapozta. Nem kell itt a Plutarchos *Párhuzamos életrajzai-ig* visszanyúlnunk, amelyek talán az erősen individualista és a héroszkultuszban gyönyörűségét lelő antik görög lélekből nyerhették sikerüket. De gondoljunk csak a középkori *Szentek életére*, vagy Jacobus a Voragine könyvének példátlan népszerűségére, – iskolapéldáit kapjuk annak a nosztalgjának, amely minden korokban eltöltötte az emberiséget az ideáljaiul szolgáló emberek életének megismerése után.

És ha mai nemzedékünk sorai között tartanánk szemlét, itt is meg lehetne állapítanunk, hogy az ifjú az ilyen biografikus munkában azt a távoli kikötőt keresi, amelyben az emberek ezrei és ezrei vároznak feszült készséggel az élet vizeinek nekivágó hajók indulására; akiket pedig már kissé megtaposott a fekete ökör, azok megnyugodva olvassák ki az ilyen életrajzokból, hogy mennyire hiú minden becsvágy és örök boldogság után való szomjúhozás; s végül az élet letöröttjei: a szürke beamterek, a kétszavas inaszerepekkal vergődő Keanek, a kétbalkezes szemilek, az inflációk levitézlett hősei, a reménytelen fűzfapoéták, szóval mindazok, akik megvannak győződve a maguk világrengető tehetségéről, és ennek dacára mindig csak a Sors kor-

bácsnyomát érzik görnyedő hátukon, de még a korbács alatt is itt-ott valóban kiizzanak magukból egy-egy isteni szikrát, vagy legalább nem éppen hétköznapi ötletet, – mindezek számára van a biográfiáknak egy-egy balzsamos vigasztaló szavak. S amikor az emberek kilencvenkilenc százalékanak lelkemélyén ott gubbasztó irigykedés azt látja, hogy az emberiségnek még a legbeérkezettebbjeit is elébb vagy utóbb eléri a balsiker: hogy Galileit börtönbe dugják, hogy Cervantes holmi piszkos tartozások miatt kerül hűvösre, hogy Nagy Sándor hatalma tetőpontján, de mindössze harminchároméves korában kapott influenzát, amely pár óra alatt végezett vele, hogy a Német Birodalom megteremtőjét, Bismarckot egy fiatal uralkodó könnyed kézlegyintéssel küldi nyugdíjba, – szóval, amikor az emberek megtanulják annak a régi közmondásnak a tapasztalati igazságát, hogy a fák nem nőnek az égig, akkor önkéntelen szeretettel fordulnak a biográfus felé, aki mélységes intuícióval fedi fel a tömegléleknek ezt a veleszületett tudatalatti irigységérzését és héroszainak sorsával vigasztalhatja az ütődötteket, a letörölteket.

A biográfiák mai és mindenkori sikerének egyik főtenyezője tehát az olvasóban, annak lelki beállítottságában rejlik. A másik, letagadhatatlanul lényeges tényezője természetesen maga az író, illetőleg annak technikája: a faktúra, ahogy témáját olvasóinak széles rétegei számára, azok

szája íze szerint, dolgozza fel. Mert hiszen tagadhatlan, hogy biográfus és biográfus között a kvalitásoknak szinte végeláthatlan skálája terjed. Nem minden életrajzírónak adatott meg, hogy akkor, amikor szigorúan ragaszkodik az adott történelmi tényekhez s lelkiismeretesen követi a dokumentumok szavát, hogy ugyanakkor megkapó művészettel formálja ki plasztikus szépségben az elébetáruló történelmi nyersanyagot. Általában két iskola verekszik ebben a kérdésben egymással. Az egyik, amelyet talán bizonyos joggal akadémikus történetírásnak nevezhetünk, a filológus lelkiismeretességével és hangsúlyozásával gyűjt fel minden, akár fontos, akár lényegtelen adatot, – és kritikája tisztán az adatok hitelességére, nem pedig azoknak belső, dinamikus értékére vonatkozik. A historikusoknak egy másik csoportja azonban nagyobb súlyt fektet a művészi feldolgozásra, semmint az eredeti forrástanulmányra; ellenben éles késsel vagdos le a nyersanyagból mindent, ami fölös ballaszt az egyéniség megismerése, az egyéniség kifejlődésének ábrázolása szempontjából, – és így nagyobb súlyt helyez az ú. n. művészi negatívumra, amely egyedül alkalmas arra, hogy a bronzszobrot elkülönítse a plasztikonok „természetim” viaszábaitól és a fotográfiát a festménytől.

A két iskola harca nem mai keletű és nem is fog egyhamar véget érni. Hiszen, amikor Macaulay meghalt, akkor a Royal Society hiva-

talos búcsúztatója ezt írta róla: „Macaulay-nek tulajdonképpen Anglia politikusai, szónokai, költői, essay-írói és nem a kutatói között lenne helye. Hiszen megelégedett azzal, hogy a modern tudomány eredményeit, mások tekintélyében megbízva, fogadja el...” És Macaulay, az indiai állami beamter, a parlamenti képviselő és miniszter, a balladairó, ma mégis mint Anglia legnagyobb történésze él az emberiség emlékezetében és mint ilyen pihen a Westminster árkádjai alatt. Vagy nem Carlyle-ről írta-e csak nem régen a modern német történésziskola egyik reprezentánsa, Fueter tanár, ezeket a sorokat: „Cromwellről írott műve, ha mint államféfőről és katonáról készült életrajzot vizsgáljuk, akkor a lehető leghiányosabb. Hiszen hőségnek csupán a jellemét és nem egyúttal történelmi ténykedéseit iparkodik felvázolni. Még csak kísérletet sem tesz rá, hogy Cromwell-t belehelyezze az angol politikai történelem keretébe. Persze hogyan is tehetett volna másként! Hiszen csupán egészen hiányos történelmi ismeretekkel rendelkezett. Csak természetes, hogy éppen ezek a hiányosságai szereztek neki páratlan sikert mindazoknál a politikus olvasóknál, akik az eddigi történetírási módszerrel nem tudtak mit kezdeni. Rendkívüli jellemző készsége van. Tudatosan excentrikus stílusa ugyan a finomabb ízlésű embereket egykönnyen kiábrándítja, viszont annál erősebb hatással van a szélesebb

olvasóközönségre. Nemhiába mint publicista kezdte a pályáját.” Tessék meggondolni: Thomas Carlyle-ről beszél így a derék professzor úr! A vigasztaló az ilyesmiben csupán az, hogy amikor Mommsen megírta római történelmét, akkor az egyik akadémikus társaság róla is azt állapította meg, hogy „egészen rossz hírlapi stílusban ír.” És Burckhardt görög kultúrhistoriájáról, a világirodalomnak erről az egyedülálló remekművéről Wilamowitz-Moellendorff báró, a berlini egyetem klasszika-filológusa, azt állapította meg, hogy nincs semmi tudományos értéke ...

Nem akarnánk ehelyütt ebben a vitában résztvenni, vagy akárcsak egyoldalúan állást is foglalni: bizonyos az, hogy mindkétféle tudományos munkásságra szükség van; kell a gyáros, aki a vásznat, a festéket és az ecsetet készíti és kell a művész, aki ezzel a nyersanyaggal alkot. Ecset, festék és vászon nélkül a legnagyobb művész is tehetetlen, viszont ezekkel a szerszámokkal önmagukban a nagyközönség nem tud mit kezdeni. *Az* ugrópont az olvasó szempontjából mindenesetre a művészi alkotókészségben rejlik, nyilvánvalóan ez adja meg a biografikus munkák könyvsikerének is a titkát.

Miben rejlik Emil Ludwig művészi alkotó készsége?

Egyízben körkérdés keretében érdeklődtek nála munkatechnikája után; kilencféle ilyenirányú kérdést tártak elébe, amelyekre adott vá-

lasza igen tanulságos, általában a szellemi munka technikájára nézve. Elmondotta itt, hogy az inspirációját főként kamaramuzsika formájában kapja; de történelmi műveinél kivétel nélkül mindenkor az arckép az, amely nála az alkotás gépezetét meglendíti. Elmondotta továbbá, hogy soha jegyzőkönyvet nem hord magánál, de gyakran talál estére a zsebében egy-egy számlát, amelynek hátsó lapján hirtelen firkantott jegyzetek emlékeztetik egy-egy napközben támadt ötletére. Az időpont, amikor dolgoznék, rá nézve közömbös: az éj és a nap bármely órájában kapható munkára; akkor ír, amikor akar és akkor hagyja félbe, amikor fáradt. Munkájának mii jó je is irreleváns rá nézve: hotelszobában épp úgy tud dolgozni, mint a Lago Maggiore partján fekvő kis erdei házikójában, és az íróasztalnál épp úgy, mint a reggeliző asztalon. Ellenben egyetlen könyvnek sem szabad az asztalán hevernie, mert ez csak zavarná és a tanulmányait tartalmazó jegyzetfüzetén kívül csupán egy óriási rozsdás vasszegnek szabad előtte lennie. Soha írás előtt alkoholt vagy más izgató szert nem használ. Megírandó könyvének anyagát a legpedánsabb pontossággal fejezetről-fejezetre és szinte az összes alcímekkel együtt előre kidolgozza tanulmányi füzetében; aztán rendkívül gyorsan írja le ennek alapján a szöveget, néha másfél ívet is egy nap alatt, írásközben gyakran javít, utólag igen ritkán és soha fejből nem dik-

tál. A kiszedett tördelést azonban, kiadóinak kétségbeesésére, stiláris szempontból még igen sűrűn javíthatja át. Azt is elmondta még Ludwig, hogy megjelent könyveit legfeljebb azok fordításában szokta még egyszer kezébe venni, s ilyenkor két-három oldalt kikapva olvas el, amikor aztán vagy azon csodálkozik, hogy miképpen sikerülhetett neki ez vagy az a részlet olyan kitűnően, vagy pedig azon álmélkodik, hogyan engedhetett ki a kezéből ennyire tökéletlen dolgot. Bármennyire érdekes is a munkapszichológia szempontjából ez az önvallomás, voltaképpen mégsem enged betekintést Ludwig munkatechnikájába. Talán jellemzőbb ránézve az az egyhelyütt elejtett vallomása, hogy mielőtt első nagyobb biografikus munkájának, a Goethe-életrajznak nekifogott volna, elébb végigtanulmányozta Goethének összes, 165 ismert portréját különböző életkorából s aztán tíz oldalon leírta Goethe arcának történetét. Amikor jóval utóbb minden idevágó dokumentum ismeretében ikét kötetben, 1400 oldalon, megírta Goethe életrajzát, akkor lényegében semmi újat nem tudott az eredeti portréhoz hozzáfűzni. És Goethe-könyve óta Ludwig elvileg ragaszkodik ahhoz a módszerhez, hogy „héroszának” testi mivoltából, arcvonásaiából indul ki az irodalmi ábrázolásban s az így nyert impressziókat bővíti ki aztán az életrajzi, történelmi adatok ezreivel. Ám az utóbbiak terén is nem annyira a közkézen forgó világ-

történelmi vagy irodalomtörténeti adatokat, nem az ütközeteket és politikai cselekedeteket veszi az emberábrázolás alapjául – ezek nála voltaképpen inkább csak staffázsul szolgálnak, – első sorban a belső, az intim embernek történelmileg pontosan igazolható dokumentumait sorakoztatja fel s ezek közül válogatja ki azokat, amelyek döntően fontosak a „lélektani életrajz” (így nevezi Ludwig a maga technikáját) szempontjából. Ha tehát Metternich leírja hosszan és részletesen a Napóleonnal Drezdában folytatott nyolcórás beszélgetését, akkor ebből Napoleonra nézve nem annyira maga ennek a beszélgetésnek a tartalma a fontos – hiszen tudnivaló, hogy Napoleon ekkor játszotta meg életének egyik legbrilliansabb színészi szerepét), – mint inkább az az egyetlen apró részlet, amikor a császár, igazi vagy mesterkélten dühében, a szegletbe vágta történelmi nevezetességű kalapját: az egész nyolcórás találkozásnak ez az egy gesztus adja meg voltaképpen az esszenciáját. Vagy: olaszországi hadjáratai idején Napoleonra, az emberre, nézve nem annyira az ott megvívott ütközetek, mint inkább a féltékenyen szerelmes fiatal férjnek a táborból haza írott levelei a jellegzetesek. Vagy: a játszmát veszített héroszra nézve sokkal kevésbé fontos a deportációja után írott politikai végrendelete, semmint az a jelenet, amikor a Bellerophon fedélzetén megjelenik a fogságba ejtett hős, körülötte a csónakokon sok ezernyi

néptömeg tolong, a fogoly láttára mindannyian tisztességtudóan lekapják a fővegüket s ekkor csak ő, a fogoly, egyedül áll ebben az egész „ellenséges” tömegben kalappal a fején.

A *tout petits faits significatifs* kiválogatása terén való szuverén művészet adja voltaképpen Ludwig átütő sikerének a kulcsát. Ezáltal hozza a hőseit az olvasóhoz egészen emberi közelségbe; a heroikus történetírás által köréjük rakott nimbuszt egy-egy pillanatra leveti róluk s igazi emberi mivoltukban mutatja be őket, még pedig nem lakájtraccsok vagy hátsólépcsős álromantika segítségével, hanem mindenkor tiszta történelmi eszközök felhasználásával, vitathatatlan személyes megnyilatkozások szerencsés kiválogatásával. Főforrásán, az arcképen kívül tehát hősének hiteles beszélgetéseit, magánleveleit, feljegyzéseit, naplóit, személyes dokumentumait dolgozza fel; aztán kikutatja, minő viszonyban állott hőse a szüleivel és gyermekeivel, följebb valói val és alárendeltjeivel; megvizsgálja, minők voltak a gazdasági viszonyai s így nem esik abba a hibába, amelyben a legtöbb akadémikus történész megbotlik, aki t. i. derogálónak tartja azt, hogy a főhős anyagi helyzetét taglalja s így az olvasóban önkéntelenül azt a képzetet kelti, mintha az ilyen hérosz a levegőből is megélhetne. Azután hangsúlyozottan kutatja főhőse testének a történetét, főként betegségeit, mert hiszen nem lehet tagadni, hogy az egészségi állapot cselekedede-

teink irányának egyik főrugója. Az elaggult Beethoven drámai sorsára nincs megrendítőbb adalék, mint az a jelenet, amikor a kilencedik szimfónia eldirigálása után nem hallja a közönség tetszését, amely pedig viharozva ünnepli az agg titánt; s akkor aztán az egyik énekesnő megfordítja az eddig a közönség felé háttal álló mestert, aki így végre megkapja életének utolsó nagy elégtételét.

Az emberre nézve az egyetlen reális összehasonlító mérték, amelyhez a legkisebb dolgokat és az égbolt végtelenségét egyaránt hozzáméri, az önnön-mivolta. Emil Ludwig nagy titka abban áll, hogy ezt a pszichológiai mértéket felfedezte a biográfia terén is, és hőseinek figuráját mindenkor az átlagemberhez, annak méreteihez és véletlen esélyeihez viszonyítva mutatja be. A végtelen távlatokban tündöklő csillag egy jótányival sem lesz azáltal kisebb, ha ügyeskező optikus jól felnagyító teleszkópot ad az emberek kezébe, akik most már sokkal közelebről, sokkal részletesebben, ha talán az égboltnak nem is olyan nagy szegmentumával együtt látják a csillagot, semmint pusztá szemmel láthatnák.

És ahogy az emberekkel, úgy az eseményekkel szemben is ezt az emberi összehasonlító mértéket alkalmazza Ludwig. Rá nézve a világháború többé nem az a „végzetszerű”, személytelen, szinte misztikus eseménykomplexus, amivé az évek folyamán a historikusok és publicisták

kezében eltorzult. Ő nem hisz történelmi materialista dogmákban, amelyeknél fogva holmi mitikus ércművek kényszerítették volna bele az emberiséget a háború véres igájába. Nem. Abban a nagyon is indokolt meggyőződésben él, hogy a háborút is, mint e földön minden eseményt és történést, emberek idézték fel: jóindulatú, de gyenge, vagy éppenséggel gonoszindulatú emberek, tehetségtelenek, gyöngye idegzetű vezetők, hivatásuk magaslatán nem álló diplomata, érdekektől vezérelt gageurök, hiú államférfiak, szóval minden esetben – emberek. Ebből a megismerésből indul ki a végzetes hónap, *1914 júliusa* „biográfiájánál” is és aztán megkeresi a dolgokat intéző emberek lelke mélyén azokat a legtitkosabb, legrejtettebb, legbensőbb rugókat, amelyek őket elhatározásaikban vezették. Ebben persze nem bízza magát saját intuíciójára vagy fantáziájára, hanem pedánsul ragaszkodik az azóta közzétett s annak idején persze gondosan eltitkolt levéltári adatokhoz, a felelős emberek memoárjaihoz és egyébként hozzáférhetővé lett személyes, de hiteles megnyilatkozásaihoz. így építi fel azt a megrendítően tragikus breugheli képet a világháború kitöréséről, amely ennek a nagy németalföldi mesternek híres nápolyi képe nyomán joggal viselhetné a „Vak vezet világtalant” címet.

Hihetetlen gyorsasággal páratlan népszerűségre emelkedett legújabb könyvét a dolog ter-

mészetéből folyóan támadások is érték, és pedig a legheterogénebb oldalokról. A nagynémet nacionalistákon kívül, akik burkolt defetizmust vélték belőle kiolvashatni, éppen az ellenkező jogcímen támadták meg a francia nacionalisták, például a *Figaro*, amely azt veti a szemére, hogy azzal, hogy magát a német népet a felelősség alól mentesíti, voltaképpen a német nacionalisták malmára hajtja a vizet; vagy Levinson a *Nouvelles Littéraires-ben*, aki viszont azt hányja fel Ludwignak, hogy azáltal, hogy a győzőket és a legyőzötteket egyazon mérce alá állítja, voltaképpen prononszáltan német nemzeti érdeket szolgál és így megháborítja a világbéke mai adott alapjait...

Nem feladatunk, hogy Ludwig könyvét akár az egyik, akár a másik oldalról került támadások ellenében megvédjük. Ellenben tisztán magyar szempontból le kell szögeznünk a tényt, hogy Emil Ludwignál meggyőzőbb és messzibbre hallható szóval tíz év óta még egyetlen író sem hirdette világgá azt, hogy Magyarország a világháború dolgában ártatlan, hogy felelősi államférfiaink a lehetőség legvégső határáig tiltakoztak annak megindítása ellen és mindvégig követelték a teljes területi *désintéressement-t*. Első sorban Tisza Istvánról valóban megrendítő szépségű, szimpatikus portrét fest Ludwig s még könyve utolsó soraiban is hangsúlyozottan emeli ki, hogy az összes felelős államférfiak közül az

egyetlen Tisza volt az, aki magatartásának, a ráerőszakolt döntésnek végső konzekvenciáit is levonta, kiment a legkülső lövészárkba és így a saját nemzetével, de egyúttal az egész megkínzott emberiséggel szemben is lovagias bizonyosságát adta annak, hogy ebben az ordáliumban hajlandó az életét is latba vetni a maga vélt igaza mellett.

A párizskörnyéki békekötések etikai alapját a középponti hatalmaknak a háború kitörésében való bűnösségéről szóló fikció szolgáltatja. Lehet, hogy Bécsre vagy Berlinre nézve – legalább a felelős államférfiak gesztója tekintetében – a bűnösség vagy ártatlanság kérdése nem tisztázható ezidőszerint maradék nélkül; a magyarságnak úgy egyetemes népi mivoltában, mint felelős államférfiainak magatartása dolgában azonban ez a kérdés már ma is napnál világosabban állhat a világ ítélőszéke előtt. És ha ennek a tételnek az igazságáról valaha is sikerül az egykor velünk ellenséges népeket meggyőznünk, akkor azt első sorban Emil Ludwig könyvének, példátlanul nagy publicitásának köszönhetjük: ennél tisztább okfejtéssel, meggyőzőbb érvekkel, átütőbb propagandisztikus erővel a magyar igazságot nem lehetne a nagyvilág tudatába bekalapálnunk.

Emil Ludwig tisztán esztétikai és historio-grafusi érdemein felül ezt a tényt nekünk magyaroknak külön is illik emlékezetünkbe vésnünk.

1929 augusztus 31,

Supka Géza dr.

FIAINKNAK OKULÁSUL

*»Bismarck lángesze nélkül is-
könnyen elkerülhettük volna
ezt a háborút, amelynél okta-
lanabbat még nem élt meg
az emberiség.«*

B allin.

A SZERZŐ ELŐSZAVA

A háborúért való felelősség egész Európát terheli: a tárgyilagos kutatás minden egyes államban rég kimutatta ezt az igazságot. A Németország egyedül való felelősségéről, vagy akár a Németország ártatlanságáról szóló tantételek gyerekmesének bizonyultak, amelyet a Rajnán úgy innen, mint túlra élő nagy gyerekek számára komponáltak. Hogy hát voltaképpen melyik ország is akarta a háborút? Tegyük fel inkább más kérdést: melyek voltak azok a körök és pedig az összes államokban egyformán, amelyek a háborút kívánták, kitörését megkönnyítették vagy éppen az ellenségeskedést megkezdték? Ha ahelyett, hogy vízszintes keresztmetszetét adjuk Európának, inkább merőlegesen vonunk keresztmetszetet a társadalmi osztályokon át, akkor ismerjük fel az igazságot: minden felelősség a kabineteket terheli. Európa népei viszont teljesen ártatlanok.

Mert az az ember, aki a gép mellett vagy a műhelyben, vagy akár az eke szarvánál robotolt, sehol a világon nem fejezte ki azt a kívánságát és érdeke sem parancsolta, hogy a békét megtörjék; az alsóbb néprétegek minden egyes országban féltek a háborútól és egészen az utolsóelőtti napig küzdöttek ellene. A kabineteket azonban,

meg a mellettük dolgozó vezérkarokat és a többi érdekelt köröket: a minisztereket, a tábornokokat, a tengernagyokat, a hadiszállítókat, a szerkesztőket becsvágy és félelem, tehetségtelenség és nyereségvágy hajszolta; ők meg viszont a tömegeket hajszolták maguk előtt. Minél kisebb mérvű ellenőrzéstől kellett aztán valamely kormánynak tartania, annál súlyosabb a történelmi felelőség, amely őt terheli. Ezért kell Bécsnek és Szentpétervárnak az egyébként százalékokban nem igen kifejezhető felelőség terhéből a legsúlyosabb részt vállalnia; utánuk igen különböző távolságokban következik mint bűnsegéd Berlin és Párizs; csak sokkal hátrább a sorban jön aztán London. Egyáltalán nem korai dolog ezt a világpolitikai helyzetet egyszer alaposan kifejtenuk; már csak azért sem korai, mert hiszen ehelyütt nem akarjuk a háború gazdasági és politikai előtörténetét megírni, hanem tisztán amaz emlékezetes ezerkilencszáztizennegyedik július havának eseményeit szeretnők megírni; a rendelkezésünkre álló dokumentumok erre a célra nemhogy hiányosak lennének, inkább talán túlzott bőségben özönlének: a lefolyt világháború keletkezését pontosabban ismerjük, semmint bármely más háborúét a világtörténelem folyamán. Csupán az, aki az európai világhelyzet kristálytiszta képét nemzeti szempontból akarja szántsándékkal meghamisítani, csak annak áll az érdekében, hogy az aktákból minél több port kavarjon fel. Már 1921-ben, négy évvel a II. Vilmosról írott könyvem megjelenése előtt, amikor az itt következő köny-

vetet papírra tettem, a dokumentumokból már akkor is mindent egészen tisztán le lehetett olvasni: könyvem szedése készen állott és mégis szédobattam, mivel akkor még nem remélhettem, hogy a háború rémületeiből alig-alig magukhoz tért pártfelek képesek legyenek pártatlan ítélkezés magaslatáig emelkedni. Könyvemet, hogy a kutatás – főként az angol akták – legfrissebb adatait is felhasználjam, azóta több ízben is átdolgoztam, de igen keveset kellett rajta javítanom vagy kiegészítenem.

Mint minden történelmi ábrázoló mű, az én könyvem is dokumentumokból és azok értelmezéséből áll. Dokumentumokul a kormányoknak mindenütt dívott színes könyvei, azok kiegészítései, a memoár-irodalom és egyéb elismert források szolgáltak; csak annyit változtattam rajtuk, hogy a diplomaták és államférfiak beszélgetéseit, amelyekről ők kormányaiknak rendszerint közvetett formában számoltak be, szövegüknek egyébként pontos idézése mellett, közvetlen beszélgetés formájába változtattam vissza. A dokumentumok magyarázatait azonban azért, hogy az olvasót ne fárasszam ki részletes analízisekkel, igen sok esetben monológok formájába öltöttem, amely formában az események előterében álló férfiak a maguk eszméit és hangulatait fejtik ki. A történelmi ábrázolásnak ezt a kétfajta technikáját olvasóim és a kritikusok számára még azzal iparkodtam szembetűnőbbé tenni, hogy külön szedésfajtákat alkalmaztam és főként *az összes dokumentumokat dőlt betűvel szedtettem*; ezzel min-

denki módját ejtheti annak, hogy az eredeti dokumentumokat különválaszthassa a szerző munkájától és nézeteitől. Ez az eljárás annál kívánatosabbnak tűnt fel, mert akadtak egyes történészek, akik még ma is azon iparkodnak, hogy az akkori eseményekért felelős német államférfiak bölesességét egyoldalúan bizonyítgassák és ezért korábbi könyveimben a rájuk nézve politikai szempontból kínos részek hitelességét és forrásszerűségét rövid úton tagadásba vették.

Amikor az itt fekvő könyvemből 1928-ban amerikai lapokban egyes részletek megjelentek, akkor hazámban a sajtónak az a szárnya, amely egykor uszított a háborúra és ezért most a császári uralom ártatlanságát propagálja, rágalmozó hadjáratot indított ellenem; egyidejűleg persze a párizsi „Figaro” is azt írta rólam, hogy én „sajnos”, semmiben sem különbözöm azoktól, akik Németországot a háborúvesztés következményei alól ki akarnák vonni”, mert hiszen azáltal, hogy egész Európára kiterjedő közös felelősséget állapítok meg könyvemben, azáltal voltaképpen a versaillesi békeszerződés alapjait rúgom fel. Így támadják tehát mindkét oldalról azokat az embereket, akik a nemzetek fölötti igazságokat keresik.

Ez a könyv voltaképpen tanulmány az akkori hatalmasok butaságáról és az akkoriban a hatalom sáncain kívül állók helyes ösztönéről. Nemzetek fölötti bizonyosságát szolgáltatjuk itt annak, hogy 500 milliónyi békés, szorgalmas, okos nép tömeget hogyan hajszolt bele a háborúba néhány tucat tehetségtelen vezető, hami-

sított dokumentumok, a fenyegetett hazáról szóló hazugságok és hazafias frázisok segítségével; olyan háborúba, amelynek végzetszerűen szükséges voltát semmi sem bizonyítja. Gazdasági krízisek, hatalmi versengés és gyarmati problémák Európa helyzetét máskor is eléggé felkavarták és mégis sikerült a háborút ismételten is elkerülnünk. Ha akadt volna három tehetséges¹ államférfiú, akkor újra sikerülnie kellett volna annak, amit az emberek nagy többsége kívánt. Hazugság az, hogy egyetlen egy nép, mint ilyen, akarja volna a háborút, vagy akár hogy ma is akarja azt! A modern háború formája a „háborús nemzet” fogalmát illuzóriussá tette; ma már csak vezetők vannak, akik biztos pozíciókban védik az életüket és félrevezetettek vannak, akik elesnek a harc mezején. Azok közül a miniszterek és tábornokok közül, akik ezt a háborút kimesterkedték, egyetlen egy sem esett el a fronton. Ha Európa nem akarja, hogy újabb háborúba vigyük, akkor minden egyes államban olyan törvényt kell hozni, amely megvonja a háború kitöréséért felelős miniszterektől a gázárc használatának jogát: meglássák, egyszeriben milyen békés viszonyok uralkodnak majd egész Európán. Ahol a história nem szolgálhat előképül, ott legalább arra kellene törekednünk, hogy okulásul gyümölcsöztessük tanulságait. Tizennégy júliusa intenzív képét adja földrészünknek, amelynek nemzetei vakul megbíztak vezetőikben és engedelmesskedtek nekik, mert ezek a vezetők semmiféle központi szervezetnek felelősséggel nem tar-

toztak; az egyes kormányok felett való kontrol hiányossága vitte Európát a teljesen anarchikus, közös felbomlás felé. Ma már tudjuk, hogy a háborús uszítók maguk is úsztak az árral; de bűnük éppen abban áll, hogy hagyták, hogy az ár vigye őket, Fölös sietség, a véletlennek valótúl-nagy szerep juttatás, a meglepetések túlzott szerepe, főként pedig mindenkinek mindenkitől való félelme, s ezenfelül éppen ezeknek a diplomátáknak teljes tehetségtelensége kényszerítette ki a háborút, amelyet egyébként a nemzeteknek józan szövetkezése igen könnyen csírájában elfojthattott volna; ezért csak logikus és erkölcsös következménye volt ennek a háborúnak, hogy a végén egy ilyen nemzetközi szerv első, bár még félénk kísérletével találkozunk.

Ez a könyv, amely bizonyosságát szolgáltatja annak, hogy Tizennégy júliusában az összes államok néptömegei békés szándékkal éltek, azt a célt akarja szolgálni, hogy nemzetközi döntőbíró-ság eszméjét propagálja, amely bírói szék ne legyen üres utópia, hanem valóság, és ne maradjon megoldhatatlan problémául, hanem mostani tapasztalataink elkerülhetetlen konzekvenciájává keménykedjék. Amióta Európa de facto már csak köztársaságokból áll, könnyebben védekezhetik az ilyes katasztrófák ellen.

Európának nem marad más választása, mint hogy vagy rögtön, vagy majd csak újabb háborúságok után, de végül mégis csak erre az útra lépjen.

ELSŐ FEJEZET.

A merénylet.

Tűző nap fényében izzott a széles terras. A lépcső alján ott várakozott a hintó, előtte szinte szoborra merevedett, udvari iskolákban nevelkedett paripák, a hintó bakján mozdulatlanul ül a kocsis, fején a pofoncsapott osztrák kalap; a lépcsőfölgéret két oldalán négy lakáj hajlong. Három nagy fehér szárnyasajtó tátong ott kifelé, hogy a júniusi nap sugarai rajtok keresztül özönöljenek be a bécsi Bel vederé-palota piros szalonjába; a palota urának ezen a szalonon kell mindjárt keresztül jönnie, mihelyt házikápolnáját elhagyta.

Hirtelen zajos ajtócsapkodás, kemény férfilépések mellett apró gyereklábak súrolkodnak, dobognak, csoszognak, harsány gyerekkacaj, halk kardcsörgés: a középső ajtó mélyében egyszeriben feltűnik maga a főherceg. Keménykötésű alakját a tábornoki uniformis préseli körül; a szeme furcsán fátyolozott, mintha nehezen látna, akárcsak az olyan ember, aki a templom homályából és bensőséges imájának

magányosságából hirtelen a napfényre lép és itt elvakítja a nagyvilág világossága.

Jól megtermett asszony áll az oldalán, karját könnyedén belefűzi az uráéba, három csinos gyerek vár a búcsúcsókra; így állnak ott együtt a fehér ajtó keretében: megkapó képe az emberek, még a leghatalmasabb emberek egyszerű boldogságának és békés sorsának is.

Ferenc Ferdinánd ebben a pillanatban végigfuttatja a szemét jövődő fővárosán, Bécsen; fejében bizonytalan, félig becsvágyó, félig szkeptikus gondolatok cikáznak. Ott túl az egyenesre nyírott bokrokon, az ívelő szökőkutakon, az élőfákból való piramisokon és háromszögeken túl, amott hátul egy világváros zúrzaja szűrődik fel a kastélyhoz, amelyben a főherceg hosszas várakozások közepette él. A szeme tovább réved a háztömbök fölött, a vén dóm magas boltválla és meredek tornya felé; de amott balról ködös kék színbe olvadozik az osztrák hegységek és hegycsúcsok finom kontúrú láncolata. Most megfordul; megöleli Zsófiát, aki amúgy is rövidesen utána utazik majd; minden előkészület megtörtént már. Egyébként sötét kifejezésű arcára mosoly szökken ebben a pillanatban és erre a gyerekek is odamerészkednek, körültongják apjukat. Mintha transzban lenne, úgy csókolja őket; a végzet megkímélte attól, hogy örökre szóló búcsú előérzete zaklassa fel ebben a percben a lelkét. Most gyorsan bele a kocsiba,

aztán nyomban ki a kastély kapuján, el a csodá-
san mosolygó kő-szfinksz mellett.

*

Ki ez az ember, aki most Délnek indul?
Mint valami kőköcka, de azért még sem egészen
nyersen, úgy ül tömör feje férfias vállán; ez a
sem nem elegáns, sem pedig simulékony és leg-
kevésbé habsburgias férfi furcsán, idegenül
fest osztrák környezetében.

Nincs rajta semmi kellemes, kevés a szere-
tetreméltóság benne, minden csupa konok dacos-
ság; a homloka, a hajának a homlokából való
keménykörvonalú kinövése, a bajusza. Olyan
ember arca rajzolódik elénk, aki megtanult hall-
gatni és némán szenvedni, aki úrnak született és
dacos a lelke, aki megveti az embereket és aki
az egész világot nyers vasul fekteti a maga tervei
ülőjére: erőszakos, félelmet nem ismerő emberé.
De a szemében, acélszürke, feltűnően kis pupil-
lájú szemében hirtelen megcsillan néha valami
lágyság, amelyet önmagának sem mer bevallani
és amely elárulja, hogy szeretetre, hirtelen oda-
adásra, mély lelki bánatra is képes ez az ember.
Úgy látszik, a vallásossága is szívéből jön, persze
a zsugorisága is. Nehezen tudnók ezt a fejet víg-
nak elképzelni; a hatalomvágy és a megvetés
között préselődik ez a fej, amelyet a végzet szo-
rított e közé a két ércoszlop közé. A morituru-
sok, a halálnak szántak feje fest így.

Ötvenedik életévében van, félnek tőle, hatalma nagy, de az élet, amely mögötte van, mégsem volt gazdag. Ifjúságát megmérgezte császári rokonainak gyűlölködése és féltékenykedése. Amikor húszéves volt, akkor a fenséges főherceg urak, akiknek nem akadt más gondjuk, mint-hogy azon törjék a fejüket, ki lenne a legkelle-mesebb utódja a trónusnak, azon mesterkedtek, hogy megszabaduljanak ettől a darabos, kelle-metlen embertől: azzal az ürüggyel, hogy súlyo-san beteg és hogy a halál jelöltje, arra akarták kényszeríteni, hogy mondjon le a trónöröklés jogáról. Ekkor aztán Ottó főherceg, aki a helyére lépett, feslett életével idejekorán elbete-geskedett; ő azonban, Ferenc Ferdinánd, újra egészséges lett. és a császári ház legnagyobb bosszúságára mégis csak újra trónörökösé lett. Hogy éheznek ezek az emberek a hatalomra; kő-szívűek, uralomravágyók és, ha már képtelenek a halált a szolgálatukba állítani, legalább ideig-lenesen ki akarják használni!

Volt ebben a habsburgiban jó adag fan-tázia. Azok a szerelmi históriák, amelyekkel do-logtalan princek sivár életüket felbokrétázni próbálják, ennek a dekadens családnak az a vo-nása, hogy a nép soraiból való szerelmeskedések segítségével iparkodik aszott törzsét felfrissíteni, ezeknek a főhercegeknek divatja, akik úgy gyűj-tögetik a kalandjaikat, mint más ember a ku-tyáit vagy a sétatálcáit, úgy látszik, idegen

volt ettől a tömbfejű embertől; szerelmi házasságról álmodozik és arra szánja magát, hogy az élete boldogságához vezető utat még a saját becsvágya által sem engedi eltorlaszolni. Gróf-kisasszonyt keres ki magának, ezt akarja elvenni, ettől akar gyerekeket.

Éppen tizennégy éve, hogy a hetvenéves öreg császárral súlyos harcot vívott meg Zsófkája birtokáért. A császár kemény nemet mondott. Hiszen Rudolf, a vérbeli saját fia is öngyilkossá lett olyan asszonyért, akit mint a trón örökösének nem volt szabad elvennie, – s most aztán idejőjön ilyen unokaöcs, akit még hozzá ki sem állhatott és aki nemcsak hogy a trónjára igénykedik, de amellet még valami kis grófnőt is rá szeretne kényszeríteni és így akarná a császárok legitím sorát holmi alacsonyabb sorsú vércseppekkel felhígítani! A császár unokaöccse azonban keményen állta a sarat, konokul és gyűlölködve állott az öregúr színe ele, dacosan kitartott, az akarata mellett, mert jól tudta, hogy még egyszer nem lehet őt a jogaitól elűtni.

Végül aztán, két nappal a konokul kiharcolt házassága előtt, mégis csak ott állott a Hofburg kis-tanácstermében és minden egyes gyermeke nevében, aki a cseh grófnővel való házasságából netalán születni fog, már eleve ünneppélyesen lemondott a császár és a birodalom színe előtt a habsburgi trónutódlás minden elő-

jogáról. Megrázó pillanat lehetett ez a perc annak az embernek a számára, akit vallásossága, elhagyatottsága és talán szentimentalitása is a házasság felé hajszolt, – s most ennek a házasságnak leendő gyümölcseit, még mielőtt világra jöttek volna, el kell ütnie minden igaz joguktól!

Boldog házasságának minden egyes éve nem fokozta-e benne szükségképpen a vágyat, hogy életének pajtását, akinek gyermekei őt szívből szerették és akikre gyönyörűség volt ránéznie, kerülő utakon, de végül mégis csak legitim élet-társává tegye? Így sikerült elérnie, hogy a grófnőből hercegnő lett és így iparkodott azon, hogy a vele egyrangú fejedelmi egyéniségek között lebontsa azt a százados előítéletet, amely pedig más formában egyébként őt magát is vas-karmokkal karolta mindenütt körül. Évek múltán megérhette azt a diadalát is, hogy feleségét maga a német császárné is fogadta.

II. Vilmos, a nagy szövetséges, akinek hangulatától Ferenc Ferdinánd állampolitikai tervei függöttek, már mindig is igen kedves volt Zsófiához; és ha a két, meglehetősen egyívású férfiú barátsága nem is épült fel éppen ezen a tényen, másrészt mégis lehetlenné vált volna, ha a német császár Zsófia hercegasszonyt megbántotta volna önérzetében. A főherceg szívből hálás volt ezért a német császárnak és pedig éppen azért, mert idehaza Ferenc József, ez a

merev és hajthatatlan öregúr, keményen kitar-
tott a régi szertartás mellett és unokaöccsének
feleségét az udvari életben a legutolsó kis főher-
eegkisasszony mögé sorakoztatta.

A főherceget pedig, akit a családjához való
szeretet és az ellenállásokkal szemben való konok
dac fűtött, nem töltötte el semmi tüzesebb vágy,
mint hogy a feleségéből császárnét, a gyerekei-
ből pedig trónörökösöket csináljon. Hiszen az
öregúr igazán elég ideje megvárakoztatta: most
már nyolcvanon is túl volt.

Ezért ez a mai nap, meg a holnapi, rendkí-
vül fontos volt a főhercegre nézve: az asszonyt,
aki az útiterv szerint majd utána jön Délre,
nyomban a XV. és XVI. hadtest meginspiciá-
lása után, elviszi Szerajevóba: azt akarta, hogy
ne csupán Bukarestben és Berlinben, hanem
magának a Monarchiának határain belül is
ezekben a napokban Zsófia elsőízben vonuljon
be ünnepélyesen, mint a jövő császár neje,
egy városba. Meglepetésnek szánta ezt, amelyet
ő módolt ki; barátai még csak tegnap biztosítot-
ták őt róla, hogy terve bécsi ellenfelei előtt még
szigorúan titokban maradt.

Ferenc Ferdinánd gondolatai nyugtalanul
cikáznak személyes érdekei és a népsorsok között
ide-oda. Ha Vilmos császárra gondol, akkor esz-
méinek szigorúan monarchikus tantételeihez ra-
gaszkodik és nagyhatalmú barátja személyében

azt a legitim elvet tiszteli, amelyet a saját házasi-életében gyökerestül felforgatott. Vilmos császár mint vadász is felettebb imponál a főhercegnek, hiszen egyikük sem szeret úgy vadászni, mint Ferenc József, aki képes arra, hogy napok hosszat egyetlen egy állat, a puskacsó elé csak nehezen keríthető zerge után mászkáljon; mindkettőjük annak örül, ha tömegesen mészárolhatják le az elébük hajszolt vadat; a vadászat után aztán éppúgy lépik le a véres állathullák hosszú sorát, mintha a katonáik frontját mérnék le.

Mindketten egyébként joggal a béke komoly barátjának vélik egymást. Amikor egyszer egy cigányasszony azt jósolta a főhercegnek, hogy nagy háborúnak válik a felidézőjévé, akkor Ferenc Ferdinánd jót kacagott ezen a jóslaton: az esze igazán egyében járt, semmint háborús diadalokon vagy hadi babérokon. Az volt a vágya, hogy ezt a belülről rohadt birodalmat még egyszer megerősítse és volt is valamilyes, ide irányuló ötlete. A terve az volt, hogy a magyaroktól, akiket gyűlölt, elveszi Erdélyt, ennek az árán Romániát valamilyen formában közelebb hozza a Monarchiához, aztán teljesíti a cseheknek régi vágyát és Prágában is ugyanúgy megkoronáztatja magát, mint Budapesten; s végül az eddigi dualizmust trializmussá formálja át és ha majd szükségét látja, az egész birodalmat, mint szövetséges államot, öt önálló részből építi fel újra.

Ehhez persze az kellett, hogy a szerbeket, kifelé a bolgárok ellen, befelé pedig a magyarok ellen, védelmébe vegye; az kellett, hogy a császárhű horvátokat megmentse a magyar rendőr-kémek elől és hogy az egymással rokon néptörzseket nagy elővigyázattal úgy válassza el egymástól, hogy azután a szlávok mégis jobban érezzék magukat a Monarchia határain belül, sem hogy továbbra is a határokon kívülre vágyakozzanak. Ferenc Ferdinánd barátja volt a szlávoknak, ha nem is a szerbeknek és ha most odautazott a szerb határ közelébe, joggal várhatta, hogy őt és feleségét barátságos arcok fogadják majd.

*

Szerajevo alacsony házacskái vakító fehér színben ragyognak, a lapos háztetőkről forrón verődik vissza a kék nyári égbolt, a tűző napfényben sürgölődő bosnyákok ünnepi gúnyája tarka színben pompázik; messzi falvakból törtettek ide a városba, mert kíváncsiak voltak erre az idegen fejedelemre, akit majd rövidesen „atyuskájuknak” fognak tisztelni. Tarka tömegek kavarnak keresztül-kasul, hiszen dupla ünnep van ma: Ausztria trónörököse vendégül érkezik a bosnyákokhoz; aki pedig közülök a szerb nációhoz tartozik, az meg azt a napot ünnepli meg, amelyen öt évszázaddal ezelőtt atyáikat a Rigómezőn vívott ütközetben tönkrepesztették, – furcsa náció ez, amely a legnagyobb

vereséget mint irtóztatós intő jelet ünnepi beszédekben és dalaiban egyre folyton újra meg újra megünnepli.

Az idén azonban, elsőízben, a feltámadás ünnepévé lett ez a nap, mert, most végre sikerült a törököket is, meg a bolgárokat is megverniök; azok a százezrek azonban, akiket Ausztria alattvalóivá kényszerített csak azért, mert Aehrenthalnak most hat éve eszébe jutott, hogy a két okkupált tartományt, Boszniát és Hercegovinát, ezt a húsból való húst és a vérből való vért, elrabolja, ezek a százezrek ma dupla gyűlölettel telnek el, mert hiszen az idegen trónörökös, uralmának jeléül, ma rájuk kényszeríti az ünnepi fogadtatását és eljön közéjük az asszonyával együtt, akit pedig Bécsben sem ismernek el egészen. Legalább is így magyarázták be ezeknek a polgároknak és parasztoznak a fiskálisok és az ügynökök.

Papok lázító beszéde is zaklatóan és eleven példával hatva markol bele ma ennek a mélyen vallásos, de vallásilag kevert népnek a szívébe, amely zaklatottan tolong fővárosának zsúfolt uccáin. A horvátok római rítus szerint imádkoznak és gyónnak, ortodoxul csak a szerbek élnek ebben az országban a vallásukat és évtizedek óta immár itt is az a legfontosabb kérdés, hogy mi a döntő, a vallás-e, vagy pedig a rassz: vallásukban Nyugateurópához és így Ausztriához, vértük szerint azonban szerb testvéreikhez húzódnak

ezek az emberek. Ma azonban majd megkérdjük tőle – gondolják magukban a tarkaköntösű horvátok –, ha majd a konakban az ünnepi ebédnél immár néhány pohárával felhajtott abból a mi édes, nehéz borunkból: hogy vajjon ezután is Budapest felől dirigáljanak-e bennünket, mint valami rablóbandát, vagy pedig hogy nem hajlandók-e inkább Bécsben arra emlékezni, hogy a mi Jellachichunk hogy vágta oda véres kardját a Szent István oltárára és ezzel megmentette Ausztriát a lázadó magyaroktól!

– Mennyi idegen akad ma ebben a városban – gondolja magában a rendőrfőnök, egy magyar doktor, amikor végigkocsizza az uccákat; de aztán szót se szól többet. – Miután a magas látogatást „*tisztán katonai keretek között*” rendezik, ezért a magas személyiségek védelmét a katonai csapatokra bízták; a polgári rendőrségnek, össze-vissza 150 embernek, csupán az a feladat jut, hogy úgy, mint bármelyik köznapon, gondoskodjék a rend fönntartásáról. – Milyen kevés katonát látni itt, gondolja magában a rendőrfőnök és továbbra is hallgat. Vajjon miféle gondolat magában az a bécsi miniszter, ha ilyen kevéssé gondoskodik a közbiztonságról? Csakhogy a kormányzó sem adott ki semmi külön rendeletet: csapatokat, úgy mondotta, nem igen állíthat fel spalierul a járda szélére, mert hiszen a főherceg a feleségével együtt jön és ilyenformán az ünnepség egykönny-

nyen a trónörökös bevonulásává minősülhetne át.

Nagy hirtelen négy autó száguld végig az elővároson, messziről hallani a vígan és egyáltalán nem vadul zendülő zsviózást. A kocsik most hirtelen befordulnak az Appel-rakpartra; az első autóban a kormánybiztos és a polgármester, a másodikban a trónörökőspár, amellyel szemközt ül Potiorek, Bosznia és Hercegovina kormányzója, a soffi ör mellett Harrach gróf ül, a kocsit tulajdonosa, egyébként a katonai gépkocsitestület tagja. A harmadik és negyedik kocsiban a főherceg kísérete. Most hirtelen felgyűrődik a tömeg, a kiáltások hatalmasan feldagadnak: birodalmának legkülső határán, a régóta veszedelmes viharszögletben, a főherceg úgy érzi, hogy a nép őt üdvözli, és mellette tudja az asszonyát és azt látja, hogy Zsófia mint valami igazi, vérbeli császárné köszöntget vissza a népek. A pillanat könnyű mámorelragadja: az asszony miatt van ez mind és azért, mert évek hosszú sora óta táplált vágyai teljesülését im végre sikerült kierőszakolnia. A menet gyorsan közeledik a városháza felé.

Féltizenegy; hirtelen, jobbra az autótól mintha valami puska csettent volna el, a fenséges pár mögött valami apró holmi koppan az autó bádoggján és visszaverődik róla: csak amikor a következő autó rohan ezen a ponton keresztül, akkor robban ágyúrobaj szerű dörgéssel a bomba,

Valamennyi autó megáll. Két tiszt a kíséretből megsebesült, a főherceg nyomban orvost küld, a súlyosan megsebesült alezredest kórházba viszik. A merénylő időközben átrohant a Miljacka-hídon; az emberek utána szaladnak és a túlsó parton elfogják: osztrák szerb, neve: Cabrinovics, fiatal betűszedő. Tíz perc múlva az egész menet tovább száguld.

A városházán. Fogadtatás a városatyák által; halálra sápadtan rivall rájuk a haragvó nagyúr: „*Hát a vendégeket itt bombával szokás fogadni!*” Senki sem felel. Riadtan mondja el üdvözlő beszédét a polgármester, mindenki nyugtalanul hallgatja; amikor a főherceg válaszolni akar, akkor veszi észre, hogy a hangja reszket; keménységet parancsol magára. Felesége a notabilitások hölgyeit fogadja. Vajjon nem érzi-e sem az asszony, sem a főherceg, hogy ez a szertartás, amelytől pedig elvileg olyan nagy eredményt vártak, most, ilyen körülmények között milyen nevetségesen kispolgári valóságban folyik le? Hát azért kockáztatják csupán az életüket – igazán csak pár arasz választotta el őket a haláltól –, hogy ebben az alacsony házikóban, amelyet a benne felaggatott szőnyegek segítségével csak nagy kínos-keservesen sikerült annyira, amennyire ünnepiessé avatni, hogy itt két kába beszéd hangozzék el?

Most kilépnek a ház elé. A tömeg felujjong. Harrach gróf csodálkozva kérdi a kormányzótól:

„*Excellenciád semmi katonaságot nem rendelt ki ö császári Fensége védelmére?*”

„*Hát gróf úr valóban azt hiszi, hogy Szerajevó tömve van merénylőkkel?*” adja vissza begyesen a választ a kormányzó.

Sápadt arccal, önuralmát nehezen őrizve változtatja meg most a főherceg az ünnepi programot; egyedül készül a kórházba, hogy a sebesültet ott meglátogassa; a felesége menjen egyedül előre a konakba, ahol a díszbéd már vár rájuk. Az asszony azonban ragaszkodik hozzá, hogy elkísérhesse az urát; a főherceg némán beleegyezik. Elővigyázatból azonban úgy döntenek, hogy ezúttal más utat választanak, mint az előbb. A fiatal Harrach gróf, akinek nem sikerült egyéb, jobb tervét keresztülvinnie, legalább azt akarja elérni, hogy a főherceg mellett, az autó bal hágcsóján állhasson útközben. A főherceg azonban komoran ráivall: „*Ugyan hagyja ezt a butaságot!*” Ugyanolyan sorrendben, mint az előbb, csak még gyorsabb iramban rohan egymásután a négy autó.

A tömeg még hatalmasabb, még nyugtalanabb, harsog a zsvió; de csak amikor az egyik öreg asszony csehül Nazdar!-t ordít, akkor röppen végig enyhe mosoly Zsófia halavány, vértelen ajkán. A Ferenc József út kezdetén, amely keresztezi az autók előbbi útvonalát, az emberek, persze folyton a rendőrség közbejötté nélkül, ön-

ként szabadon hagyják az utat a főhercegi autók számára.

„*Végzetes tévedés folytán*” az első autó most az uccaszegleten befordul a keresztútra. A második kocsit soffőrjét ez a fordulat tévedésbe ejti. A kormányzó azonban, Potiorek, aki éppen az imént adta azt a kegyes választ és aki mindenért felelős, ráordít a soffőrrre, magyarázgatja a tévedését és azt parancsolja, hogy hajtson tovább a rakparton. Az autó ennek folytán egészen közel kerül a jobboldali járdához, miközben a soffőr a kocsi tempóját meglassítja.

Az ucca jobboldala felől, alig három méterről, hirtelen két lövés dörren. Úgy látszik, senki sem sebesült meg. A kormányzó, aki túlkésőn veszi észre, hogy Szerajevo mégis csak rakva van merénylőkkel, ültéből hirtelen felpattan és megparancsolja a soffőrnek, hogy hajtson a kocsival néhány lépést hátra, hogy így aztán a másik hídra fordulhassanak be.

A kocsinak ennél a mozdulatánál a hercegnő hirtelen ráborul az ura mellére. A kormányzó még hallja, amint a két házastárs néhány szót suttog egymásnak. Ez az ember csak most ébred a tudatára annak, hogy talán mégis valami történhetett.

Ámde a főherceg egyenesen ül a helyén. Kísérete odarohan. Még senki sem veszi észre, hogy golyó találta őt, és a hercegnőről is csupán azt vélik, hogy elájult. Egyszerre vér serken a

főherceg szája szélén, teste féloldalt dől, feltépik az uniformisát: a nyakán jobboldalt, a nagy-
 ütőérből csak úgy patakzik a vér, rá a zöld tá-
 bornoki zekére, rá a kocsi párnáira.

A hercegasszony, aki eddig az urára támasz-
 kodott, mintha hozzá akart volna menekülni, ön-
 tudatán kívül van, de semmi sebet nem látni.
 A kocsik vadul száguldanak a konakba. A házas-
 párt rohanvást viszik fel amellé a terem mellé,
 ahol a pezsgős üvegek várakozva hülnek. Az or-
 vosok hirtelenében megvizsgálják őket: az assz-
 ony alsóteste szét van löve, a férfi az ütőerén
 keresztül vérzik el. Egy franciskánus hirtelen
 mindkettőjüknek megadja a feloldozást, majd
 odaérkezik az érsek is, aki csak az elébb óvta a
 főherceget. Negyedóra múlva ausztria-esztei Fe-
 renc Ferdinánd főherceg, a habsburgi Mon-
 archia trónörököse halott. Pár perccel ő előtte
 tér meg örök pihenőre Chotek Zsófia grófnő,
 Hohenberg hercegnője, az egyetlen ember, akit
 ez az embergyűlölő elismert, és éppen ezt az
 egyetlen embert nem akarta a világ elismerni.
 Talán ezt az asszonyt illették a főherceg utolsó
 szavai és talán az urának szóltak az asszony
 végső szavai: senki sem értette meg a suttogá-
 sukat. Senki sem gyászolja a főherceget. Csak a
 gyerekeik sírdogálnak a Belvedere-kastélyban.

A tömeg időközben elfogta a gyilkost.
 Ez hirtelen ciankálit nyelt, de nyomban utána
 ki is hányt. Gimnazista, tizenkilenc esztendő,

nemzetiségére szerb, állampolgárságára osztrák. Neve dupla szimbólum: Gabriel Princip. „Gabriel?” „Hirdető?” Miért hirdető? És mi csoda principium hirdetője?

*

Három órával később motoros csónak röptült a kiéli öbölben, a német császár yachtja, a „Hohenzollern” felé. Vilmos császár tenger-nagyi uniformisban állott a fedélzeten a napellenző ponyva alatt és onnan vezette a versenyt. Ha a pillantása kissé kelet felé révedt, szeme néhány fekete hajóra eshetett, amelyeknek árnyéka ott sötétlett előtte, szemközt a nappal, s amelyek a Union Jack színeit lobogtatták. Churchill, a tengerészeti miniszter is ezekkel a hajókkal akart volna eljönni, amelyek tizenkilenc év óta most jelentek meg újra először a Kiéli Hét tiszteletére a német vizeken; ámde Tirpitz ugyancsak tiltakozott a látogatás ellen: *„Csak nem ülhet ezzel a kalandorral egy asztalhoz”*. A császárnak sem nagyon hiányzott az ánglius; tegnap már éppen elég volt neki az ángliusokból, amikor londoni nagykövete részleteket mesélt el neki az angolok békeszeretetéről. Briandot azonban szívesen látta volna magánál; ezzel a párizsi polgáremberrel egészen szívesen elbeszélgetett volna, s ezért a monakói fejedelem útján meg is hívatta. Ez az ember azonban nem jött el. Vajon mi oka lehetett rá?

Csupa elővigyázatosság, csupa bizalmatlanság a három állam között. A kis olasz király is immár mind tartózkodóbbá lett. Megbízhatott-e hát immár bárki egyáltalán másban, mint abban a bécsi öregúrban?

A motorcsónak most odafalazott a császár hajója mellé, letről nagyban integetnek felfelé. A császár legyint a kezével: hagyják őt békében. De a tisztt ott a csónakban nem maradt nyugton, magasan feltart egy sürgönyt, aztán tüntetően belerakja egy aktatáskába, az egészet feldobja a császár hajójának fedélzetére; a napos káplár sietve felemeli és feszes vigyázzban átnyújtja a császárnak. A császár riadtan olvassa, hogy mi történt pár órával elébb Szerajevóban. Ajkába harap s aztán így szól: „*Most mindent újra előről kezdhetek.*” A versenyhajókázást nagyhirtelen lefűjják, vége a Kiéli Hétnak. A császár a fedélzeten nagy léptekkel rohanász fel-alá, talán ezt gondolja magában:

– Királygyilkosok! Ezeket a szerb disznókat már mindig is utáltam! Rendes vallásuk sincs! S az a Petár is hogy festett, amikor szerencsém volt hozzá! Gyilkosság révén került a trónusra, hát persze, hogy így nem igen akadt módja, hogy isteni hivatása iránt a kellő érzelmeket kifejlessze! Nálunk az ilyesmi egyszerűen ki lenne zárva!... No, most hát ilyenformán mindjárt a kis Károlyka kerül sorra.

Valóságos nulla, de szigorúan legitimek a körülményei s így apró udvariaskodások által igen nehéz lesz a lábáról levinnünk. Ferencet igazán könnyen forgattam az ujjam körül, nem kellett hozzá semmi más, minthogy a drága, kövér Chotek grófnőt karonfogva vezessem az asztalhoz ... Most hát Bécsbe kell utaznom. De miféle temetés is lesz ott? A császári sírboltba igazán nem temethetik el az asszonyt! A főherceget magát pedig az öregúr amúgy sem állhatta ki. Voltaképpen mégis csak derék fiú volt ez a főherceg. Még csak a negyvenes évei közepét taposta s máris ötezer szarvast lőtt: már csak mégis nagy teljesítmény! Csak egy baja volt: az, hogy semmi érzéke nem volt a magasabb kultúra iránt; a muzsika, meg a költészet, az emberiség legnagyobb kincsei, mind-mind csupa unalom volt a számára és csak zavarta őt. Na, legföljebb még a régiségek. Sajnos, még nyelvekhez sem értett s néha-napján valósággal ijesztően el tudott némulni... Vajjon a bécsiek most megteszik-e a kellő lépéseket, tekintve, hogy az a gazember szerb volt? Á, bizonyára eszük ágában sem lesz, hiszen ezek a szájhősök úgylis mindig beijednek... Na, tehát most gyorsan a sürgőnyt!

S máris írja: „Mélyen megrendülve értesültem az elvetemült gyilkosságról...”

Hogy történhetett meg ez! – így kiált fel Európa. – Jaj azoknak, akik felelősek érte! Isten és ember előtt kell majd ezért meg-^felelniök!

Csodálatos dolgok történnek, csodálatos dolgokat mulasztanak el. A vizsgálat néhány rövid napot vesz igénybe és érthetetlenül titokban folyik le. Mi az, talán kímélni akarnak valakit? Mi lesz Potiorekkel, a kormányzó úrral, aki a trónörökös biztonságáért felelősséget vállalt és az első lövés után olyan hetykén adta a sértődöttet? Aki az embergyilkolás közepette sem tartotta szükségesnek, hogy csapatokat, rendeljen ki ura védelmére? Aki azon a kritikus ponton, ahol semmiféle kocsi nem hajthat gyorsan, a téves útra botorkált rá, ezt aztán kiigazította, visszafelé hajtattott s közben észre sem vette, hogy a gazdája is, meg annak neje is már rég elvérzettek? Potiorek aligha hozhatna fel valamit a védelmére, úgy látszik, szívesebben futni engedik.

Vajjon mennyi mindent vallhatna a polgári közigazgatás feje? Bilinski lovag, aki nyilván több dolgokat tudott, semmint ez a főhercegnek kedvére lett volna? És hát mi lesz a rendőrfőnökkel: azt nem hallgatják ki, holott az ő emberei „*hat vagy hét*”, előttük ismerős alakkal találkoztak a bevonulás útvonalán, láttak is náluk bombát és revolvert és még sem tettek ellenük semmit, sem az első bomba előtt, sem

azután. Egyetlen rendőr sem került vizsgálat alá. Tán nagyobb hatalmasságokat sejtünk mind e mögött?

A zágrábi főkapitány utóbb – nem törvénytörés előtt, így hát nehezen ellenőrizhetően – barátai körében így nyilatkozott: Június elején Belgrádból névtelen följelentés érkezett hozzá, amelyben a későbbi merénylők neve már bennfoglaltatott, ő ezt a feljelentést a horvát kormányhoz továbbította, az meg a magyarhoz. Ámde Budapestről semmi válasz nem érkezik Zágrábba és így senki sem kap felhatalmazást arra, hogy az előre bejelentett gyilkosokat szemmel tartsa, amikor azok tényleg programszerűen átlépik a határt. Közben Gagliardi dr. zágrábi ügyvéd is megjelenik a rendőrségen és hasonló tartalmú bejelentést tesz. Erre a jegyzőkönyvre is mély hallgatás a magyar kormány válasza.

Mialatt azonban az itthoniakkal szemben ilyen testvéries kíméletességgel bánnak el, vagyis mialatt kölcsönösen egymást védik és kímélik, azalatt minden gyűlöletet és bosszúérzést a szerbekre szabadítanak rá, amely állítólag mint egész nemzet bűnös ebben a gyilkosságban. Bárcsak sikerülne a gyilkosság szálait egészen Belgrádig visszavezetni! – így reménykednek Bécsben. – Csak legalább egyetlenegy szerb minisztert sikerülne az ügybe belekompromittálni: akkor végre jól nekik lehetne mennünk! Iparkodjék mindent, amit lehet, fel-

halmozni! – ezt adják a Ballplatzon Wiesner úrnak útravalóul, akinek az a feladat jut, hogy a tett színhelyén minél gyorsabban tanulmányozza át az aktákat. Anyagot, osztálytanácsos úr, a szerb kormány ellen!

Az osztálytanácsos úr pedig inaszakadtáig kutat és kutat; de becsületes ember létére tizen-négy nap múlva csak ennyit tud Bécsbe sürgönyözni. Először: *„A merénylet előtti időből való anyag semmi támaszt nem nyújt arra, hogy a szerb kormány előmozdította volna a propagandát. Arra nézve, hogy ezt a mozgalmat Szerbiából, a szerb kormány elnézése mellett, egyesületek támogatták, van bizonyos szegényes, de azért elegendő anyag.”* Másodszor: *„A szerb kormánynak a merénylet vezetésében, előkészítésében vagy a fegyverek szolgáltatásában való bűntárs-voltát semmi sem igazolja... Sőt, inkább arra vannak támpontok, hogy ezt kizárt-nak tartsuk.”* Harmadszor: *„A bombáknak szerb katonai raktárakból való származását objektíve kifogástalanul lehet igazolni, ellenben semmi támpont arra, hogy azokat csak most ad h o c vették volna ki a raktárakból, miután épp úgy származhatnak még a háború idejéből, a komitácsik felszereléséből. A merényletre irányuló további kutatások betekintést nyújtanak a Narodna Odbrana propagandájának megszervezésébe. Itt értékes és felhasználható anyag áll rendelkezésre, amelyet azonban még nem*

vizsgáltunk felül; az idevágó kutatásokat a lehető leggyorsabban folytatjuk le.” A jelentés az egyetlen, majdnem teljes bizonyossággal megvádolható bűnösökül szerb vám- és határtisztviselőket, egy szerb őrnagyot és egy bosnyák vasúti tisztviselőt nevez meg.

Politikai következményektől tehát nem kell tartani: a horvátokat és magyarokat nem szabad, a tekintélyesebb szerbeket nem lehet vád alá vonni.

Közben a gyilkosokat is kihallgatják. Az egyik: Cabrinovics, egy szerajevói osztrák ember fia; ő vállalta a vezetést, ő tanította be fiatalabb társát és avatta azt a titkos tervbe, ő csempészte át a fegyvereket a határon. Több társával együtt Belgrádban esküdtek össze a trónörökös élete ellen.

Nem volt-e szimbolikus jelentősége ennek a napnak? A trónörökös bevonulásának ünnepe éppen arra a napra esett, amelyen a szerbek őseit egykor a törökök megverték, ámde ugyanakkor a fiatal Obilics Milos is legyilkolta a diadalmas Murád szultánt és a nemzet hőségévé lett, úgyhogy Milos neve még ma is visszazeng az asszonyok és a férfiak ajakán a szerb dalokból. Második Milossá lenni – és ha az életünkbe is kerül!

Princip, aki négy év óta Belgrádban gimnazistáskodik és később különböző nemzeti egyesületek körébe került, ahol nagyszerb eszmékkel

telt el, ez a sötét, kemény, elszánt arcú fiatal-ember ezt vallja a törvényszék előtt:

„A főherceget halálos ellenségünknek tudtam: meg akarta akadályozni, hogy a délszlávok egymással egyesüljenek!” Ezért határozta el Princip, hogy meggyilkolja a főherceget s utána nyomban önmagát is, hogy így minden titokban maradjon. Princip bárkit is, akit a vizsgálatba vonnak, védelmébe vesz, nevek kiszolgáltatását megtagadja, hogy így másokat menthessen; eszméiből sohasem volt anyagi előnye: szabad akaratából akarta életét népe leghőbb vágyának oltárán feláldozni. Fellépése férfias, egyszerű, emlékeztet az anarchisták monomaniakus idealizmusára. Meggyőződései ellen semmi mást nem lehet felhozni, mint magát a tettet, amelyet az egyetlen lehetséges eszközzel ismert fel. Húsz évi súlyos börtönre ítélik. Állandóan sötét cellában töltött három év múlva elhunyt. Három más társát kivégzik.

Wiesner jelentése azonban nem került sem a nyilvánosság elé, de még csak a szövetséges-társ szeme elé sem: a célzat az, hogy a szerb kormány bűnösségéről való hiedelem maradjon fenn továbbra is.

Sötét és viharos fellegek rohannak el az ország felett; fáklyák imbolygó fénye játszik a felázott úton két hatalmas kocsi előtt, amelyekben a legyilkolt házaspár koporsói dülöngöznek a Duna irányában. A koporsók Artstettenbe

kíváncsoznak, ahol a főherceg annak idején még maga építtette meg a kriptáját. Inkább Zsófiával együtt, a maguk birtokán, sem mint nélküle a kapucinusok sírboltjában, ezt gondolta egykor magában Ferenc Ferdinánd, aki jobban szerette az asszonyát, semmint a hatalom fuvalkodásait.

Egyszerre irtózatossá zavar tör ki, a lovakat kifogják, egy ideig várakoznak, aztán visszahordják a koporsókat a pöchlami pályaudvar kicsi várócsarnokába. Ott áll hát újra a két koporsó, hidegen és némán, a ládák és kofferek társaságában, mintha csak soha sem találhatnák meg már azt a nyugalmat, amelyet hosszas halottasútjukon nap mint nap hiába kerestek. Későbbre jár már az idő, amikor végre elérkeznek a Dunához; nehéz esőtől vert hullámokkal hömpölyög el előttük a megdagadt folyó.

Pöchlarni Ahol egykor Rüdiger gróf uralkodott. S ahogy a koporsók végre fekete kompjukon átsiklanak a Dunán, mintha a parton hirtelen felbukkanna Hagen sötét alakja, Giselher, Krimhilda és Eteel is itt vannak; eljöttek, hogy utódjukat ezer év múltán néma szavukkal köszöntsék.

Itt, a Dunának ugyanennél a könyökénél, egykor világégés támadt azért, mert Wormsban egy ártatlan ember vére hullott.

MÁSODIK FEJEZET.

A háborús grófok.

Mély öblü bárók támlásszékek, belőlük egymásravetve, simulékony világosszürke szövetbe bujtatott karesú lábak himbálnak kifelé: így ül két meglett korú gróf a bécsi külügyminiszter vörösarany dolgozószobájában. A nyitott szárnyú, magas ablakokon keresztül hársak édes illata özönlik be a Volksgarten felől. Mi az, július elején még Bécsben vannak? Tán fontos államügyek akadtak? Csakugyan, azt a kérdést tárgyalják, vajjon szabad-e sárga nyersselyemben is járniok, vagy pedig csak a szürke szín van-e megengedve; az udvari gyász nyáron mindig kellemetlen, s a baj az, hogy a bal karjukra öltött fekete karszalag a sárga ruhaszínnel együtt túlságosan osztrák nemzeti színnek tűnnék fel. A kettejük között folyó, tompán borongó beszélgetés során azon iparkodik mind a két úr, hogy ezeknek az etikettkérdéseknek a felvetésével keltsék egymás szemében a komor hangulat benyomását: a valóságban azonban

mindkettőjüket bensőséges örömmel vidította fel a szerajevói eset.

Hogy ezeket a cs. és kir. gavallérokat hogy' is hívták? A nevük túlhosszú, s ezért a történelem egyszerűség okáért csupán Berchtold és Forgách néven fogja őket emlegetni. Mivel azonban történelmi pillanatban leplezzük le őket, a történelmi hűség megköveteli, hogy bemutassuk őket. Ungarschitzi, frattingi és pullitzi Berchtold Lipót gróf, a cs. és kir. Ház minisztere, az Egyesült Királyságok és Tartományok külügyminisztere: a feje ovális, az álla kissé hegyes, az orra finomvonalú, szeme fáradt, korán kopaszodott, érzékien puha szája körül a bajusza kurtára nyírva, cinikusan koravén, Bécs egyik legelegánsabb ura, charmeur, ha úgy akarja, charmant, ha muszáj, gondolkodásában felületes, tetteiben könnyelmű, elhatározásaiban bizonytalan, arcán a túltelt világfi és sportember kifejezésével, aki szívesebben nevel lovakat versenyre és hadicélokra, semhogy maga lovagoljon rajtuk, s aki egyáltalán az egész életet is szívesebben irányítja a tribün magasságából, hogy aztán a paripa is, meg a generális is, a katona is, meg az úrlovas is az ő irányítása szerint startoljon ott messzi lenn a pályán.

A másik grófnak férfiasabb a megjelenése, a huszárcapitány típusa: barnás, magyar ember. Ugyancsak szép neve van: ghymesi és gácsi Forgách gróf, még röviddel ezelőtt a Monarchia

belgrádi követe, ahol a Friedjung-pör során hamisított aktáknak ugrott be, amelyekkel A-iisztria a saját horvátjai ellen akart harcolni; így hát elég tapasztalata volt már a diplomáciai szolgálat terén ahhoz, hogy most bizalmas barátjának államtitkára és egyúttal Magyarországnak Berchtold gróf mellett rendkívüli titkos követe lehessen, ő az, aki a gyorsan fáradó minisztert három esztendő óta mindig újra meg újra felabajgatja: történnie kellene már valaminek!

Tavaly – valljuk be magunk között, – Berchtold hatalmas bakot lőtt. Ezt a csorbát: a bukaresti békét, ki kell köszörülni: a becsvagyó grófnak ez a vezérgondolata. Akkor ott egyszerre három Balkánállamnak, főként Szerbiának területe és hatalma hatalmasan megdagadt. Katonáink szemében egyenesen nevetség tárgyává lettünk, hiszen kétízben is mobilizáltuk őket; ha egyáltalán meg akarjuk tartani a hivatalunkat, meg a hírnevünket is, akkor elkerülhetetlen, hogy itt revíziót követeljünk. Az azt megelőző évben pedig Bulgária a szerbeknek még velünk szemben is megígérte fegyveres támogatását, holott éppen mi voltunk azok, akik Bulgária szabadságtörekvéseit mindenütt pártoltuk. Akkoriban Berlin is megmoccant és a két nem-szláv államot, Romániát és Görögországot, velünk szemben vette védelmébe. Két hatalmas veresége a miniszternek!

No, most itt a perce a revanche-nak! Friss, új jelszó nem is kell, a presztízs régi, jól bevált jelszava teljesen elegendő. Hiszen, úgy-e a zsidó sajtó mögött is úgyis majdnem mindenütt szerbellenes demokraták állanak? És ha a trónörökös nem is szerette egyetlen polgárember sem, kivéve talán Tirolban, ahol a pápa áldása tette őt népszerűvé, azért most mégis könnyű feladat lesz a vérig sértett nép bosszúért való ordítását bemaszlagolni: az orgyilkos szerbek Ausztria presztízsét fenyegetik! Így a Ballplatz helyzetét szépen megerősítjük, Izwolszki a fogát csikorgatja majd, San Giuliano halkán a fogát szívja, és a berlinieknek, akik mindig gyávassággal vádolnak bennünket, egyszeriben leesik az álluk.

A belső veszedelmek úgyis percről-percre mindjobban feltornyosulnak: mindenféle csüggedés, gyűlölködés, szenvedélyek, obstrukciók, nyelvi kérdések. A kormányférfiak csak tárgyalnak, ahelyett, hogy cselekednének. A parlamenti emberek gyávák. A modern nagyvárosokban élő, ritkás intelligencia spanyolfala mögött nehézkes parasztok óriási tömegei, akik gyakran sem írni, sem olvasni nem tudnak, akik a rög-höz ragadtak, Erdélyben még medvékre vadásznak. Kramart csak úgy lehet arról meggyőzni, hogy a Monarchia még valóban él, hogyha most tényleg bizonyosságát adjuk az erőinknek; de most immár harmadízben is mozgósítsunk és

aztán újra ne menjünk neki az ellenségnek? Hiszen akkor befelé sülnek el majd a puskák, s akkor aztán itt a nyakunkon az özönvíz. Szó se legyen hát többé diplomáciai győzelmekről! Minél jobban megalázzuk őket, annál szemtelenebbek ezek a szerb banditák. így hát vagy elveszük a disznaikat, vagy pedig hajrá! Bukarest óta Boszniában, ahol a lakosságnak majdnem a fele szerb, már lélekzeni is alig lehet. Bilinski, ez a nyavalyás lengyel is, úgy látszik, mindenáron bujtogatni akar. A feladat tehát az, hogy Romániát legalább is semlegességbe kényszerítsük, a bolgár Ferdinándot szép csendben a magunk oldalára vonjuk, és persze Berlin – Berlin! Mikor nyílik vajjon újra ilyen alkalom! Királygyilkosság Vilmos császárra szinte valami automatikus rúgó erejével hat: újra lehet büntető-expedíciót küldeni, mint annak idején Kínába, összeesküvés a Felsőleges császári Ház ellen, páncélos ököl, csillogó vért! Nos hát, hamar elő a nagy parádéval: az öreg úr sajátkezű levelet fog írni. Kit is küldjünk ki Potsdamba? Talán a kis Hoyost, azt odatúl szeretik és amellet ő majd arra is ügyelhet, nehogy a vén Szögyény holmi butaságokat fecsegjen. De hogy is avassuk hát be az öregurat? Hiszen végül is, az egész dolog az ő nevében megy, és ha hirtelen elsülnek a puskák, akkor még halálra talál ijedni az öreg, s akkor a fiatal úr kerül sorra, mi pedig mehetünk a sárgába. Mit is kö-

vetéljük hát Berlinben? Valami olyan Nibelung-stílusú általános elkötelezést: vajjon beugranak-e ennek? Berlinben minden lehetséges. Ha aztán ilyenfajta ígéret már a zsebünkben van, akkor minden további nélkül megkezdődhetik a hajrá. Hötzendorf már öt év óta úgymint alig bírja ki, Krobotin pedig három év óta vadul. „Szerbiát – így mondotta tegnap – *négy hét alatt el kell intéznünk.*” Nahát gyorsan, mielőtt még Oroszország egyáltalán ráeszmélhetne, hogy micsoda sors vár kedvenc fiára! Egyébként pedig mindenki megkönnyebbülten sóhajt fel, amikor köztudomásúvá lesz, hogy Vilmos császár nem jön el a temetésre: még megeshetett volna, hogy a két legfelségesebb úr békekönyvek között ölelkezik újra össze. Nálunk egyébként mindenki vágyik a fegyveres leszámolásra, sőt akadnak olyanok is, akik abban bizakodnak, hogy ezt a leszámolást sikerül majd kizárólag Ausztriára és Szerbiára lokalizálni.

Veszedelmek? Hát úgy-e, most öt éve is milyen derékul kussolt a muszka, amikor Aehrenthal azt a két provinciát zsebrevágta? A nagy muszka birodalom mindenáron ki akarna jutni a szabad, déli tengerhez és erre voltaképpen ugyanolyan joga van, mint a kicsi Szerbiának: így hát a mi történelmi hivatásunk abban áll, hogy mindkettőjüket megakadályozzuk ebben a törekvésükben. S ha ők mégis mindenáron erre dolgoznak, akkor mi hogyan

őrizhessük meg a békét? Minél előbb kerül a sor az összeütközésre, tant mieux pour nous! Pasics, ez a vén tolvaj és gyilkos, egyébként sem olyan ellenfél, akinek megsemmisítéséért érdemes lenne a nyári szabadságunkat feláldoznunk. Ellenben az Oroszország ellen való nagy harc, ez aztán igazán szép és komoly feladat, amelyet még Aehrenthalnak sem sikerült elérnie! Két esztendőn belül elkészülnek az orosz vasúti vonalak. Ki tudja, két esztendő múlva ki ül már itt, ezen a széken? Hát csak gyorsan! Fogjunk neki a Legmagasabb Kézirat megszóvezésének!

Valamivel később Berchtold gróf azt írta római nagykövetünknek, hogy a legközelebbi hetek minden eshetőségét végiggondolni lehetetlen; olyan feladat lenne ez, mintha valakit labirintusba küldenének sétálni. *„Egyelőre az az érzésem, hogy a Gondviselés arra szemelt ki engem, hogy én is belépjek azoknak a minisztereknek a sorába, akik – Fleury bíborostól egészen Lambsdorff ig – a béke politikáját akadták követni és mégis háborús politikára kényszerültek; remélhetőleg, nagyobb lesz a sikerem, mint annak, aki utolsóul képviselte ezt az irányt!”*

*

Tisza gróf ellene van a dolognak.

A Birodalomban ő a legtehetségesebb és

együttal a leghatalmasabb ember, ellenzi ezt a szerbiai hadjáratot, amelyet a két másik gróf olyan szépen kiagyalt. Sikerül-e majd hatalmi szavával meggátolnia? Oldalára áll-e ennek az izmos magyar embernek a józan ész is? Komoly Európéerrel van-e itt dolgunk, aki irtózatossá felelősségének tudatában a háborút minden áron el akarja kerülni, és pedig tisztán csak azért, hogy elkerülje azt?

Tisza nem fest éppen valami meggyőződéses pacifistának. Országszerte ő a legjobb vívóbajnok és szónok, bátor, szívós; törhetetlen hatalmi vágyát halk gesztus mögé rejti, oligarchikus világszemlélete még tegnaptól ragadt itt, mint protestáns ember, a Habsburgok irányában mindenkor szkepszissel viselkedik és szíve gyökeréig csökönyös mindennel szemben, ami Magyarország érdekein túl fekszik; ebben a keretben azonban tökéletes államférfiú, jó emberismerő, mindig mozgékony, soha sem fáradt és bárhová jön is, mindenütt ő az első figura. Amellett régimódi habitusában úgy fest, mint valami falusi tanító. Az embernek vele szemben az az érzése van, mintha a vitórnek ez a nagymestere szüntelen vívóálarcot hordana, mert mélyen kutató szeme előtt az a hatalmas bagoly-pápaszem megvédi őt minden idegen szem kutató sugara elől. Hosszas, néma hallgatásaiban, aztán meg gyors, szinte epigrammás beszédjében testének és lelkének szüntelen

készségét fonja egybe; holmi régistilű regényhős figurájához hasonlít és ezért mély hatással van érdekes asszonyokra.

Tisza István grófon igen vegyes érzelmek vettek erőt, amikor a táviró drótja a magyarfaló Ferenc Ferdinánd halála hírének közölte vele. Most hát nem fenyeget már az általános egyenlő választójog, amelynek segítségével a trónörökös Magyarországon a magyaroknak a németek, románok, horvátok és szlovákok fölött való főuralmát akarta megtörni, most hát füstbe ment a „trializmus” is, meg az önálló Délszlávia is: s mindezt egyetlenegy lövés tette. Vajjon nagyon szerencsétlennek érezhette-e magát Tisza gróf az első negyedórában?

A második negyedórában aztán felülkerekedett benne a politikus: ez a becsvágyó Berchtold most bizonyára megragadja a kínálkozó kedvező ürügyet, hogy annyi nekikezdés után most végre igazában nekirontson Szerbiának? Tán még Forgách fejét is telibeszélik majd bécsi barátai? Tisza szemében nem akadhatott veszedelmesebb dolog, mint ha Szerbiát legyőzzük: ez a diadal a szlávok számát a Monarchián belül újra milliókkal feldagasztaná és így alapjaiban bontaná meg a háromszor szent Alaptörvényt, a Magyarország és Ausztria között uralkodó egyensúlyt, és pedig a szlávok és az osztrákok javára; a horvátokat és románokat is felzaklatná ez a győzelem a

magyar határokon belül és így veszedelemmel fenyegetné egész politikai konceptusát, amelynek alfája és ómegája abban rejlett, hogy Magyarországon mindenki a magyaroknak legyen alávetve.

Bécsben Tisza egykettőre megtudja, hogy Berchtold ezúttal csakugyan komolyan neki akar vágni. Nincs más mentség, nyomban meg kell fenyegetni az öregurat és Tisza ezt írja az uralkodónak: *„Én a magam részéről nem helyeselhetem Berchtold grófnak azt a szándékát, hogy a szerajevói rémtettet a Szerbiával való leszámolás kiinduló pontjául használja ki. Berchtold gróffal szemben egyáltalán nem hallgattam el azt a nézetemet, hogy a magam részéről végzetes hibának tartanám ezt és hogy semmiesetre sem vállalnék érte felelősséget. Először is mindezideig nincsen elegendő támpont a kezünk között arra, hogy Szerbiát felelőssé tehessük és arra sem, hogyha a szerb kormány netán kielégítő választ adna, hogy ennek dacára is háborút provokáljunk ezzel az állammal szemben. A lehető legkedvezőtlenebb locus standi jutna ebben az esetben osztályrészünkül; az egész világ szemében mi szerepelnénk mint békebontók s így a legkedvezőtlenebb körülmények között fognánk neki egy súlyos háborúnak. Másodszor: a mai időpontot, amikor Románia úgyszólván teljesen elveszett a számunkra és Bulgária, az egyetlen állam,*

amelyre komolyan számíthatnánk, kimerülten terült el, egyáltalán felettébb kedvezőtlennek tartom. A Balkán mai helyzetében a legkisebb gondom is nagyobb annál, hogy kellő c a s u s belli-re akadjak.” S aztán a legbehatóbban azt ajánlja, hogy iparkodjunk végre Németországot Bulgária mellé hangolni, használjuk fel a német császár jelenlétét arra, „*hogy ennek a felséges Úrnak Szerbia iránt táplált kedvező elfogultságát a legutóbbi vérforraló események világitásánál iparkodjunk lebontani és hogy arra bírjuk őt, hogy tetteivel is támogassa a magunk Balkánpolitikáját”.*

Valóságos kis mestermű ez a levél, bajvívónak remekbe készült vívása, ahol a vágás és a védelem szempillantás alatt követi egymást. Amikor igen áttetsző szavakkal a lemondásával fenyegetődzik, akkor, mint Magyarország diktátora, egyúttal Magyarország vétójával is fenyegetődzik. Tisztán látni: a döntés Tisza kezében van. Vajjon állhatatos marad-e?

*

Az öreg császár rövidesen visszajött a temetési szertartásról s most ott ül ischl-i villájában, rajta a vadászkabátja, előtte a kézirat, amit külügyminisztere, Berchtold terjesztett elébe. Ha az igazi államférfiút a hosszas tapasztalatok teszik ki, akkor Ferenc Józsefnek öreg ko-

rára most bölcsőbbnek kellene lennie, semmint fiatal éveiben. Az, hogy ma már nem akar háborúkat, miután eddig minden háborúját elveszítette, még semmiképpen sem teszi őt feltétlen békebaráttá, és egészen spanyolos izoláltsága dacára, amellyel a világhistóriának ez az utolsó császára a maga méltóságát körülövezi, mégis meghallja népének szavát és felkutatja, mérlegeli, hogy mit akarnak német és magyar tisztjei és tisztviselői, mesterkéltn trónusának ezek az utolsó támaszai. Unokaöccsének halála nem markolt a szívébe; soha sem is állhatta őt ki, lehetetlen házassága aztán végkép meggyűlöltette vele a főherceget, úgy hogy amikor megkapta a két házastárs legyilkolásáról szóló hírt, akkor nem látott ebben semmi mást, mint igazságos istenítéletet és mindjárt ezekkel a szavakkal is fordult a főhadsegédéhez: „*Nem lehet a Mindenhatóval csak úgy kikezdeni!*” Ezután a kegyetlen mondása után három nappal máris valami szarvasvadászaton töri a fejét, hiszen minden veszteségén túl életének egyetlen várázsa már úgy is csak ez volt. Azzal ugyan keveset törődik, hogy ki uralkodik majd utána: jól sejtí ugyan, hogy ezt az annyi meg annyi centrifugális erőből szerteaklatott Birodalmat már csak egyetlen eszme: az ő élemedett kora iránt való, majdnem imádatig fokozódott tisztelet tartja össze: mert példátlan méltóságérzés és hihetetlen öntudat tart ettől a született csá-

szártól minden bizalmaskodást távol, távolabb még, mint akár a minden oroszok cáriját a saját alattvalóitól.

De azért mégsem szabad elfáradnia, gondosan kell arra ügyelnie, hogy micsoda erők duzzadnak fel a Monarchián belül és ha szüksége mutatkozik, akkor külső veszedelmek felidézésével kell a belső bajok lecsitítására törekednie. Hiszen csak pár napja mondta meg a német nagykövetnek, aki azért jelent meg előtte, hogy Vilmos császárnak a temetésről való elmaradását kimentse: *„Igen sötéten nézek a jövő elébe... és nem tudom, vajjon továbbra is csöndes szemlélők maradhatunk-e; remélem azonban, hogy az ön Uralkodója is felméri a veszedelmet, amely a Monarchiát a szerb szomszédság révén fenyegeti. Ami különös nyugtalanságra ad nálam okot, az az orosz próba-mozgósítás, amelyet ez év őszére terveznek, tehát éppen arra az időpontra, amikor nálunk az újoncok vonulnak be ... Olyan meggondolt emberekkel, mint aminők Venizelosz és Streit urak, bizonyára sikerül majd ezen a helyes úton előbbre jutnunk. Ferdinánd királyt én sem nagyon szeretem, de azért Bulgária mégis nagy ország és hatalmas fejlődésre képes. Görögországon kívül talán Bulgária az egyetlen Balkánállam, amelynek nincs egyetlen olyan érdeke sem, amely Ausztria érdekeivel ellenkeznék. Ezért helyesnek tartom, ha az ehhez az államhoz való viszonyunkat me-*

legen ápoljuk... Jól tudom, hogy az ön Császára teljes bizalommal viseltetik Carol király iránt, én azonban nem... Bárcsak sikerülne Angliát barátaitól, Francia- és Oroszországtól teljesen elidegenítenünk!”

Ez a klaviatúra, amelyet pár fogással végig lehet játszani, nem is éppen tetszetős, sem nem kielégítő, de azért mégis egészen helyesen fogott akkordok ezek.

Most, amikor itt ül ez előtt az akta előtt, amelyben benne foglaltatik a Szerbia ellen irányuló egész részletes tervezet, valóban csak rossz emlékei támadhatnak és a múlt képei szinte maguktól vezetik el Berchtold igézete felé, amelynek varázsa alatt Tisza intelmei egykettőre elhalkulnak. Már akkor régente is, az az utolsó Obrenovics is, csalódással fizetett az öregúr jóindulatáért, az a Sándor király, aki atyjával, Milánnal igazán embertelenül bánt el és azután a Drágával való házassága folytán lehetetlenné tette, hogy az ember pártját fogja. Amikor ilyen embert legyilkoltak, szinte azt lehet mondanunk, hogy ez már nem is volt királygyilkosság.

És az öreg császár akkoriban mégis rászánta magát, hogy fogadja Petárt. Budapesten már minden készen állott, most három éve, ki volt már jelölve a kíséret, a megfelelő kocsi, elő volt készítve a díszebéd: erre hirtelen féle-

lem fogta el a szerb királyt, lemondatta a látogatást. Hát ezt aztán igazán nem felejtheti el neki egy vérbeli, habsburgi uralkodó; és még kevésbé felejtheti el azt a két mozgósítást, amelyre bennünket kényszerített. Most meg aztán éppenséggel átjön egy ilyen szerb jöttment a határokon, nyílt osztrák ucca során rálő egy habsburgira és gyónás nélkül küldi át a másvilágra! Nem, Berchtoldnak igaza van – és már is aláírja a készen megírt sajátkezü levelet, amelyben többek között így szól Vilmos császárhoz:

„Az én szegény unokaöcsém ellen elkövetett merénylet egyenes következménye annak az orosz és szerb pánszlávok által vezetett agitációnak, amelynek egyetlen célja az, hogy a hármasszövetséget legyöngítse és az én birodalmamat szétrombolja ... Kormányomnak a jövőben csak egy törekvése lehet: az, hogy Szerbiát izoláljuk és megkisebbsítsük... A békét azonban csak akkor tudjuk biztosítani, ha Szerbiát... mint a Balkánon való politikai hatalmi tényezőt kikapcsoljuk ..., a bennünket Szerbiától elválasztó ellentétek békés kiegyenlítésére gondolnunk sem lehet és az összes európai uralkodók konzervatív békepolitikáját veszedelem fenyegeti mindaddig, amíg a bűnös agitációnak ez a boszorkánykonyhája Belgrádban büntetlenül tovább működhetik”. Szerbofóbia: ez az egyetlen nemzeti jellegű gyűlölködés, amelyre

a háború kezdetén a harcias lelkek hivatkozhatnak.

Ezzel a legfelsőbb kézirattal megtörtént a döntés a háború irányában, úgy, ahogy azt az utóbbi napok során a két gróf a katonákkal egyetemben kieszelte.

*

Másnap délben az öreg Szögyény-Marich gróf, egy vígkedélyű magyar ember és immár hosszú évek óta nagykövete a szövetséges uralkodónak Berlinben, reggelire hivatalos Potsdamba, hogy ott felséges urának sajátkezű levelét átadja. A német császár elolvassa a hosszú kéziratot, aztán Bethmannra utal, mint akivel előbb az ügyet meg kell beszélnie; majd asztalhoz ülnek. Evés közben a császár fölenged, sok mindenféle dolgról esik szó, a császárné is jelen van.

Asztalbontás után persze másképen fest a világ, most már a császár is szincerizálni kezd:

„Oroszország magatartása bizonyára ellenséges lesz ... Ha majd Ausztria-Magyarország és Oroszország között háborúra kerül a sor, akkor Bécsben meg lehetnek róla győződve, hogy Németország szokott szövetségesi hűségével ott áll majd a Monarchia oldalán. Oroszország különben még egyáltalán nem készült fel a háborúra ... Nagyon megértem, hogy Ferenc József

császárnak ismert békeszeretete mellett igen nehéz elhatározása az, hogy Szerbiába bevonuljon; de ha Bécsben valóban fölismerték annak a szükségességét, hogy Szerbia ellen katonai akciót indítsanak, akkor nagyon sajnálatosnak tartanám, ha Ausztria-Magyarország ezt a mostani, rája nézve annyira kedvező pillanatot nem használná ki. Ami Romániát illeti, itt Carol király korrekt magatartásáról én fogok gondoskodni. Ferdinánd királyban, csakúgy, mint eddig, a legkisebb bizalmam sincsen... Ennek dacára sem óhajtánék a legkisebb kifogással sem élni, ha arról van szó, hogy Bulgáriát szerződéses formában csatolják a Monarchia politikája mellé.” Az öreg magyar minden egyes mondatnál boldogabb és boldogabb lesz. Nagy hirtelen hazamegy a követségre és onnan nyomban megsifffrátatja ezeket a nagyértékű szavakat Bécsbe.

Pedig Vilmos császár lelkének mégis csak az egyik kis szögletét láthatta meg: a mesterségesen letompított fellépését; előbb merev, aztán meg nagylelkű. Mert mielőtt még csak sejtelve is lett volna császártársának erről a sajátkezü leveléről, Vilmos császár máris olvashatta bécsi nagykövetének jelentését, amely szerint az nagy nyomatókkal és igen komolyan óvta a háborús grófokat minden elhamarkodástól. A császár pedig, amikor ezt a jelentést olvasta, hirtelen felkapta hosszú, koronás plajbászát és azt

írta ezeknek a jól meggondolt szavaknak a margójára: „*Ki adott neki erre felhatalmazást? Nagyon buta dolog! Semmi köze hozzá... Utána aztán persze, ha majd balul ütnek ki a dolgok, akkor majd azt mondják, hogy Németország volt az akadály! Tschirschky, legyen szíves és szüntesse be ezt a badarságot! A szerbekkel rendet kell teremtenünk, és pedig mihamarább!... Most vagy soha!*”

Mi hozhatta ki a békecsászárt ennyire a sodrából? Nincs még két éve sem, hogy a szerbek Albánia ellen vonultak fel, hogy egyszer már végre kijussanak a tengerhez; Bécs akkor háborút szeretett volna. De a német császár volt az, aki akkoriban ez ellen a terv ellen tiltakozott és gondolatait a következő emlékezetes mondatokba foglalta össze:

„*Ausztria a szerb igényekkel szemben, kevéssé elővigyázatos módon, nyers, diktátori hangot ütött meg. Ez a hang egykönnyen hathat provokációképpen és komplikációkra vezethet. Szerbia szabad utat követel a tengerhez és pedig kikötőkkel együtt, Ausztria pedig a limine megtagadja ezt a követelést. Oroszország, úgy látszik, szívesen támogatja a szerb aspirációkat és könnyen megeshetik, hogy ezen a kérdésen Ausztriával konfliktusba keveredik ... Ebben az esetben Németország részére bekövetkezik szerződészerűen a c a s u s f o e d e r i s esete, miután Bécset Szentpétervár*

megtámadta. A szerződés szerint tartozunk mozgósítani, ami Németország számára a két front felé való háborút jelenti... Párizst minden bizonnyal alá fogja támogatni London, így hát Németországnak három nagyhatalommal kell majd élet-halálharcba mennie, amely harcban mindent kockáztat és esetleg el is pusztulhat ...”

„Mindez azért történik majd, mert Ausztria nem akarja, hogy a szerbek Albániában vagy Durazzóban tért foglaljanak. Nyilvánvaló, hogy ez a cél Németország részére nem lehet kielégítő jelszó egy esetleges élet-halálharcra, s azért nem is nyújt elegendő lehetőséget arra, hogy ilyen jelszóval a német nemzetet ilyen bagatell-okok miatt vívandó háborúra lelkesíthessük; nem is akadhat uralkodó, aki a lelkiismeretével és Isten és népe iránt való felelősségével összeegyeztethesse, hogy országának létét ilyen indokból vesse kockára.”

„Messze meghaladná egy szerződés kerekeit, ... ha a német hadsereget és népet egy másik állam külpolitikája szeszélyeinek közvetlenül alárendelnék és valósággal állandóan szolgálatába állítanák! A hármasszövetségi szerződés a három államnak csupán tényleges területi birtokát biztosítja kölcsönösen, de semmi esetre sem kötelezheti a szerződött feleket arra, hogy a mások birtokáért való torzsalkodásokban minden körülmények között és feltétlenül velük

tartson! A casus foederis esete valóban tagadhatatlanul fennforog akkor, lia Oroszország megtámadja Ausztriát. Igen, de csak abban az esetben, ha nem Ausztria provokálta ki az orosz támadást. Márpedig Szerbia esetében csakugyan ilyen helyzet adódhatnék; ezt pedig Bécsnek minden körülmények között el kell kerülnie. Bécs hallgasson meg vagy tegyen ön-maga közvetítő indítványokat...

„Ha az oroszok aztán netalán visszautasítanák azokat az osztrák közvetítő indítványokat, amelyeket a többi nagyhatalom is jóváhagyna, akkor az oroszok Béccsel szemben suta helyzetbe kerülnek, maguktartását a nagyhatalmak joggal rosszalni fogják és azt a gyanút keltik majd, hogy egyáltalán csak az a cél vezeti őket, hogy Ausztriát háborúba kergessék, amely esetben az albán kérdés csupán nagyon is átlátszó ürügyül szolgál; az oroszokat így az egész világ békebontóknak ítélné és minden józan ember csak bosszúsággal gondolhatna rájuk.”

Második Vilmos ebben az emlékiratban államférfiúi bölcsességgel oldotta meg azt a konfliktust, amely a Tizennégy júliusában támadt konfliktussal majd minden részletében azonos volt. A császár hibátlan pontossággal látott meg itt mindent: meglátta előre, hogy Anglia az ellenségei sorába áll majd, meglátta a bismarcki elmélet igazságát, amely szerint „a szövetség nem lehet közkereseti társaság”,

meglátta azt az ugrópontot, hogy Európa közvéleménye azt fogja elítélni, aki provokált és végül meglátta azt is, hogy a szerbeknek kikötőre van szükségük: csupán az kellett volna, hogy 1914 július 6-án újra lemásolja ezeket a sorokat pontosan úgy, ahogy 1912 november 11-én ilyen formában papírra vetette! A német alkotmány értelmében háború és béke kérdésében a német császár egymagában döntött. Ha azon az emlékezetes napon a császár az önnön gondolatait elismételte volna, akkor ezzel elébe vágott volna a bécsi kabinet minden további akciójának és ezzel a világháborút abban az időpontban minden körülmények között meggátolhatta volna.

Ha a német uralkodónak pszihopata természetétől eltekintünk, akkor a nézeteiben bekövetkezett változást elsősorban a királygyilkosság gondolatában kell keresnünk. így érthetjük meg egyúttal a bécsi háborús grófok boldog hangulatát is, amikor a merénylet nyomán végre elérkezettnek látták azt a pillanatot, hogy a német császár véleményét áthangolják, akinek tiltószava miatt már 1912-ben sem lehetett háborúba fogniok.

Az azóta eltelt húsz hónap alatt sem a vitás kérdés, sem pedig a szövetség méretei nem öregedtek. Ellenben az ellenfelek csoportja még szorosabban egymáshoz simult és így fokozott elővigyázattal kellett volna minden lehető

konfliktust lekopogni, mielőtt az ember arra vállalkozott volna, hogy a Végzetet kihívja. És a császár ma mégis úgy rivall rá nagykövetére, aki pedig pontosan az ő húsz hónap előtti politikai irányát követi, mint valami kocsisra, aki téves útra hajt. Miért van az, hogy ma „*a szerbekkel rendet kell teremteni és pedig sürgősen*”?

Ezúttal akad még egy másik indíték is, amely a császárt tűzbe hozza, a hiúsága: „*Ezúttal majd meglássák, hogy nem ő lesz az, aki beadja a derekát.*”¹ B mögött a mondat mögött ott keringőznek a tábornokok halk szavai, a minden puccsra kapható udvari népség kényszerezett és zavarodott hallgatása, a trónörökös alázas mosolya, a tengernagyok néma tekintete, a nagynémet sajtó gúnyos mondatai, amelyek, a legkisebb háborús remény felcsillanásakor és viszont a császárnak minden újabb békedöntése percében, halkán arra hívták fel a figyelmét, hogy íme, itt van ez a pompás ármádia, a világ leghatalmasabb hadserege, – s ő még sem mer nekivágni.

Hiúsága az országon belül is fel volt ajzva. Ha Bismarck királyhűsége, ahogyan néhanapján mondogatta, a hitében gyökeredzett, viszont Vilmos császár hitét királyi önérzete táplálta. Ez az „Isten-kegyelméből-valóság” bizonyára a császár lelke mélyének legőszintébb rétegeiből fakadt; azt jelenti számára egyúttal ez az érzés, hogy lelke középkorias beállítottságában

nem kell önmagát népével azonosítania: egyedülvalónak érezheti magát. De mint a méltóságát tökéletesen átérző ember, ezt az elméletét, amelyet az önérzete parancsolt rá, egyúttal átviszi minden koronás rokonára is. Márpedig Ferenc Ferdinánd mindezeket túl nemcsak fejedelmi személy, hanem barátja is volt, vagy legalább annak látszott. És ezt az összarmazású főherceget merték lepuffantani, holott tudhatták róla, hogy a német császár barátja volt? Isten és Vilmos császár kegyelmének részese volt – és mégis lepuffantották? Úgy érezte II. Vilmos, hogy egyéni becsületében támadták meg és hogy a bosszú ránézve, mint úriemberre, kötelező.

A háborús grófok jól kiszámították ezt a tényezőt; soha Vilmos császár kardja nélkül meg nem moccanhattak volna.

Délutánra a birodalmi kancellár, Zimmermann államtitkárral együtt, már is meghívást kap a potsdami kastély parkjába. Mindketten, ahogy az már így illik, uralkodójuk nézetét osztják és pedig annál is inkább, miután az, *„anélkül, hogy a birodalmi kancellár előterjesztéseit bevárta volna”*, máris kiadta instrukcióit a Bécsbe küldendő válasz dolgában: a helyzet komoly volta, a döntést magára Ausztriára bízuk, Romániát nem kellene elidegeníteni, Bulgáriát az oldalunkra vonni, a vitás kérdést lokalizálni, ebben a komoly percben a szövetségi

kötelesség diktál. Az est folyamán Bethmann közli az osztrák nagykövettel a császárnak ezeket a parancsait, a maga részéről azonban még hozzáfűzi, hogy *„a legjobb megoldás az lenne, ha nyomban fellépnének Szerbia ellen”*. Hoyos gróf, aki szintén ott ül az asztalnál, élénken bólogat a fejével, mert az öreg nagykövetnél fiatalabb és hetykébb lévén, a követség hivatalaiban ma már szerte hangoztatta: *„Szerbiái meg fogjuk semmisíteni!”*

De már másnap reggel különböző megmondolásokai támadnak az uraknak: Zimmermann a bécsi német nagykövethez intézett magánlevelében ugyancsak hangsúlyozza, hogy Ausztriát óvni kéne attól, nehogy túlkemény követelésekkel lépjen föl; ez a helyes ötlet azonban ott rejtőzködött egy levél mélyében, a levél a borítékban, a boríték az íróasztalon, ahol a levél írója csupán három év múlva, amikor távozása alkalmával nagytakarítást vitt véghez az asztalán, fejét rázva bukkant rá. Bethmann is kissé curukkol, mert amikor Zimmermann a bécsi nagykövetet hivatalosan akarja a tegnapi beszélgetések dolgában informálni és aktájában azt írja, hogy a császár *„minden körülmények között hűséggel áll majd Ausztria oldalán”*, akkor Bethmann ezt a három szót: *„minden körülmények között”* törli és megeleégzik azzal, hogy felséges ura egyszerűen, szimplán *„hűséggel álljon”*.

Bethmannak ez a nekiszánása, majd visszahőkölése, egész lényének ez a folytonos ingadozása négy héten keresztül és aztán majd további három éven át, mindjobban kibontakozik ámuló szemünk előtt. Ez az ember egykor Schulpfortában mint első diák végezte az iskolát, pihenőül még ma is eredetiben olvasgatja a görög klasszikusokat, ifjú-korában ragyogó jogi szigorlatokat rakott le, híressé vált arról, hogy nagyszerű vendég és pompás vadászpajtás, szóval mindenben és mindenben beszédes példáját szolgáltatta Bismarck ama axiómájának, hogy Poroszország kitűnő titkostonácsosokat és kormányelnököket, de annál rosszabb államférfiakat produkál.

*

Másnap, július 6-án reggel, a császár útra kel. A birodalom atyja és legfőbb őre vígan szeli az északi tengerek habjait, az államtitkár Luzernben nászutazásának édes mézét szívja, von Stumm úr a tengerparton vesz üdítő napfürdőket, a hadsereg és a flotta parancsnokai Karlsbadban és Tarasban pihennek, a főkvártélymester Hannoverben a nagynénjét temeti, a birodalmi kancellár pedig pár nap múlva birtokára fog visszavonulni, ahonnan telefon útján intézi a kormányügyeket. Háborúra szomjas kormány így szokott-e festeni!

Bezzeg Bécsben és Szentpétervárott senki sem ment szabadságra!

A császár jól sejtette, hogy minő dolgok következhetnek, anélkül azonban, hogy a legkevésbé is óhajtotta volna bekövetkezésüket. A kancellár azonban, akit váltig noszogattak a tábornokok, akiknek csupán pár heti szabad rendelkezés kell arra, hogy máris készen álljanak a nekivágásra, eltávolította a közelből a császárt, aki pedig helyes ösztönéből folyóan ott akart volna maradni; eltávolította azzal az ürüggyel, hogy útjának lemondása a külföldön pánikot keltene. Ebben a feltornyosuló veszedelemben a német császár szeretne afelől meggyőződést szerezni, hogy a szükséges előkészületek pontosan megtörténtek-e. Még ugyanazon délután, künn a kertben, padon ülve fogadja a hadügyminisztert, másnap reggel pedig a távollevő tengerészeti vezérkar főnökének helyettesét, valamint a szárazföldi vezérkari főnöknek és a tengerészeti államtitkárnak a helyettesét. „*Koronatanács*” soha sem volt, – sajnos, soha sem, mert ezen a tanácskozáson a különböző főnökök bizonyára felsorakoztathatták volna aggodalmaikat a császár óhajtásaival szemben. Falkenhayn fogadtatása röviden folyik le. A császár felolvassa néki Ferenc József levelét és a hozzáfűzött memorandumot, illetőleg bizonyára annak csak töredékeit, mert hiszen az egész üggyirat 12 nyomtatott oldalra terjed;

a hadügyminiszter, „amennyire az egész fogadtatás gyors lefolyása mellett egyáltalán lehetséges volt”, benyomásaként azt állapítja meg, hogy Bécs nem szánta el magát végérvényesen a háborúra és a Moltkéhoz írott levelében ennek folytán ezt a megjegyzést fűzi hozzá: „*Excellenciádnak tehát aligha kell fürdőzését megrövidítenie.*”

A császár, aki már útrakészen áll, másnap reggel ugyancsak a kastély parkjában és ugyancsak kurtán fogadja a többi három urat. Capellehez, a szabadságon levő nagyadmirális képviselőjéhez így szól: „*Nagyobbmértű háborús bonyodalmak bekövetkezésétől nem félek. Nem hinném, hogy a cár odaálljon a királygyilkosok mellé. Ezenfelül pedig sem Oroszország, sem Franciaország nem készültek fel. Hogy ne okozzák nyugtalanságot, a birodalmi kancellár tanácsára, mégis elindulok északi utamra. Csak a feszült helyzetről akartam önt informálni, hogy alkalma legyen a továbbiakról medítnia.*”

A német hadsereg és a flotta vezetőségének négy felelős képviselője jelent meg a császár előtt, de véleményüket senki sem kérdezte. Ezek a magasrangú tisztek csupán fonográf-lemezek szerepét játsszák, amelyeknek az a hivatásuk, hogy a Legfőbb Hadúr parancsait lerögzítsék; közös megbeszélésről szó sincs. A hadügyminiszternek kutyafuttában kell a bécsiek szándékát kitalálnia s eközben persze té-

ved, mert hiszen a fenyegető háborúnak alapvető aktáját még csak meg sem mutatják neki. Egyben azonban a császár is téved ellenfele, a cár dolgában; nincs rajta mit csodálkoznunk, hiszen minden még csak csírájában van. Csupán egyetlenegy apró tény lehet ma már teljes bizonyossággal leszögezni: azt, hogy a német hadsereget és flottát, vagyis tízmilliónyi férfi életét az egyik császár egyetlen szavával odadobja a másiknak és hogy így két bécsi gróf mától kezdve ezt az embertömeget „szabadkézből” odadobhatja, ahová könnyelműségük és botorságuk helyesnek véli.

A „Hohenzollern”-yacht felszedi horgonyait; a császár, akit ettől kezdve már csak szikratávíró útján lehet elérni, mostantól fogva csak vizet, levegőt és udvaroncainak arcát látja: három teljes héten keresztül, amelyek során pedig künn a szárazföldön az államférfiak számtalan személyes megbeszélése formájában Európa sorsa dől el.

HARMADIK FEJEZET.

Az ultimátum.

Másnap reggel a bécsi Ballplatzon a Monarchia miniszterei ott ülnek a tanácskozással körül. Berchtold gróf fogadta egyenként az urakat, helyüket, akárcsak valami díszebédnél, olyan pontosan mérlegelte, néki jut természetesen a legelegánsabb hely, az elnöki szék: hiszen ma virradt fel az ő nagy napja. Jobbján Tisza István, a huszáros magyar miniszterelnök ül, arca holtmerv; balján szürkellő, hegyes szakállú, nyurga növésű ember ül, aki hasonlít ugyan Bethmannhoz, de annál egészségesebb arcú: Stürgkh gróf cs. k. miniszterelnök, stájerországi származású nemes ember, aki önmaga éppoly kevésbé tudta, mint akár a történelemírás, hogy hogyan került erre az előkelő helyre. Napbarnította arca mögött felbukkan Bilinski lengyel lovag úrnak sápadt rókaképe, aki mindent tud, ami a Monarchiában történik, sőt még arról is túl jól van informálva, ami a Monarchia ellenségeinél megy végbe; talán a legveszedelmesebb

ember ennél az asztalnál, ahol négy nemzet és öt resszor bizalmatlankodik egymás iránt.

Ez a *négy*, szürke, polgári ruhás diplomata éppen arra készül, hogy nyakába boruljon annak a zöld, fehér és arany színben tündöklő három másik úrnak, aki velük egy asztalnál ül: és pedig az őrmesterfejű és balkáni bajusszal tetszelgő Krobotin cs. és k. közös hadügyminiszternek, továbbá a flotta parancsnokát helyettesítő valamelyik admirálisnak, s végül a főalagnak, Conrad von Hötzendorf bárónak; annak az embernek, aki Ausztria hadseregét rendbehozta, az Olaszország ellen indítandó hadjárat tervét kigondolta, szóval annak az embernek, akiben a Monarchia minden háborús büszkesége tükröződik vissza. Ennek az embernek az arcán, minden elszántsága és energiája mellett is, túlsók aszkétizmus játszik; a feje inkább bölcselőé, de amellet olyan emberé, aki sokkal nagyobb hatást tud asszonyokra, semmint férfiakra tenni.

Berchtold gróf mindent gavallér módjára készített elő és ezt a haditanácsi ülést úgy vezeti be, hogy azokról a rendszabályokról kell most tanácskozniok, *„amelyeket életbe kell léptetnünk, hogy a Boszniában és Hercegovinában, a szerajevói katasztrófa alkalmából felszínre került belpolitikai visszasságokat szanálni lehesen”* Majd kifejti azt a szándékát, hogy *„Szerbiát erőink teljes kifejtésével örökre ártalmatlanná*

tegyük”. Berlin támogatása „feltétlenül és a legnagyobb nyomatékkal biztosítva van”. Döntő csapás, leszámolás és a nyílt vallomás: „Tiszta-ban vagyok afelől, hogy a szerbekkel való hábo-rúság következtében az Oroszországgal való háború több mint valószínű”. (Ezt a döntő mondatot a gróf utólag sajátkezűleg arra a ba-rátságosabb formulára hamisítja, „hogy egy Szerbiával való háborús komplikáció esetleg maga után vonhatja egy Oroszországgal való összeütközést is”.)

Tisza István ellentmond: „Egy Szerbia el-len irányuló meglepő támadáshoz, megelőző diplomáciai akció nélkül, ahogy, úgy látszik, tervbe vették, vagy más ilyes eljáráshoz soha sem adom a beleegyezésemet. Előbb feltétlenül követeléseket kell formulálnunk, amelyek kemé-nyek legyenek, de nem teljesíthetetlenek. Ha Szerbia elfogadja őket, akkor eklatáns diplo-máciai sikert könyvelhetünk el és presztízünk a Balkánon emelkedik. Ellenkező esetben én is mellette vagyok egy háborús akciónak, de már most hangsúlyozni kívánom, hogy ennek az ak-ciónak célja nem lesz az, hogy Szerbiát teljesen megsemmisítsük, mert Oroszország ez ellen élet-halálra küzdene és mert én, mint magyar minisz-terelnök, soha sem adnám a beleegyezésemet ahhoz, hogy a Monarchia Szerbiának akárcsak egy részét is annektálja.” Különben is a háború

a jelen percben nem hogy kívánatos, de egyenesen veszedelmes vállalkozás lenne.

Most Stürgkh is és Bilinski is a háborús megoldás mellett szónokolnak és mindketten annak a Potioreknek snájdig szakvéleményét veszik alapul, aki Bosznia belső nehézségeit kardjával szeretné mindenáron keresztül vágni. A hadügyminiszter a máris meglévő szavazattöbbséget a következő, épp annyira buta, mint tipikus közhellyel fokozza: *„Diplomáciai sikernek soha sincs értéke”*, ő a maga részéről határozottan a preventív-háború mellett foglal állást, máris neki szeretne vágni, egyébként pedig katonásan ezt fűzi hozzá: *„Katonai szempontból hangsúlyoznom kell, hogy kedvezőbb lenne, ha a háborút most mingyárt megkezdennék, semmint valamely későbbi időpontban... Két alkalmat már elmulasztottunk; ha ezúttal sem vereszkünk meg, akkor a délszláv provinciák ezt gyengeségünk jelének fogják tekinteni.”* Stürgkh gróf mindenesetre még egy lépéssel tovább is megy és azt hangsúlyozza, hogy *„ajánlatos lenne a belgrádi dinasztia trónusáról eltávolítani és a szerb koronát valamelyik európai fejedelemnek felajánlani”*.

Most, hogy ellenfelek szorongatják, Tisza harcias kedve még csak fokozódik. S amikor aztán a háborús grófok és lovagok egyhangúlag ragaszkodnak ahhoz, hogy Szerbiával szemben teljesíthetetlen követeléseket támasszunk, akkor

Magyarország képviselőjének hangja egyszeriben fenyegetővé válik: *„Én a magam részéről engedményeket tettem az uraknak abban a tekintetben, hogy követeléseink kemények legyenek. De lássa a külföld rájön, hogy szándékosan elfogadhatatlan követeléseket támasztunk, akkor a hadüzenet dolgában teljesen lehetetlenné válik bármelyes jogi alapunk. Ha az elküldendő jegyzékben nem méltányolják ezt a szempontot, akkor én levonom a konszekvenciákat!”* Majd oldalvágást tesz Bilinski felé is és a szerajevói merényletért őt is felelőssé teszi.

Most a katonák veszik át a szót; a hadügy-miniszter megmagyarázza, hogy esetleg három front felé való háborúval is számítanunk kell, majd felvázolja az erőviszonyokat és *„egy európai háborúságnak valószínű lefolyását”*. A társaság határozatlanul megy szét.

Vajjon Tisza István kemény elszántsága föltartóztathatja-e a katasztrófát?

A bécsi német nagykövet, von Tschirschky-Bögendorff, okos és halkszavú, bizalmatlan, egyébként nagyképzetségű, jólelkű és nem túlságosan ósdi felfogású ember volt. Már beamteres jellegű arca is erre vallott, finom vonásaival, hajával, szeme kifejezésével és hangjával is. Régebben már államtitkár volt, aztán újra lejjebb szállt a ranglétrán, nagyobb súlyt helyezett

az állása, semmint a személye iránt kijáró tiszteletre, nem volt hiú és a társas érintkezésben könnyen szerzett magának barátokat.

Gyűlöletet csak a szentpétervári udvar ellen érzett: ott őt megsértették. Az orosz társadalom hintapolitikája számára Tschirschky amúgy is túlmerev egyéniség volt és ráadásul az egyik udvari bál alkalmával azt kellett megérmie, hogy az egyik nagyherceg, oda sem gondolva, a néki kijelölt hölgyet elkaparintotta előle és úgy vezette asztalhoz. Panasz, bocsánatkérés, át-helyezés. Ezt a percet soha életében nem fogja elfelejteni, bizalmatlankodása máris össze-
esküvést sejdít az eset mögött: németellenes hangulat, amely mellett egyébként persze más nyomósabb jelek is szólnak.

Ennek dacára is a jelen krízisben az első ösztönös cselekedete az volt, hogy minden el-sietett lépéstől óvja a szövetséget. *„Azután ... azt is szemünk előtt kell tartanunk, hogy Ausztria-Magyarország nem áll egyedül a vilá-gon, és hogy... kötelességünk, hogy az egész európai helyzetet vegyük számításba.”*

Ezekért az okos mondatokért kapta császár-jától azt az előbbi pofont, éspedig széljegyzet formájában, amely „puha magatartása” miatt való megrovás képében érkezett Berlinből a címére; ehhez járult aztán a Szentpétervár iránt, érzett régi gyűlölete is, meg aztán követ-ségi személyzetének politikai érdektelensége is,

amelynek sorában két inkább zenész-, semmint politikus-herceg nyert alkalmazást. A nagykövet jobban tette volna, ha állásáról lemondott volna, ahelyett, hogy a berlini parancsra a vasembert játssza; megmaradt a helyén és beadta a derekát. Berchtold gróftól, a szövetségesek közt amúgy is divatos általános bizalmatlanságon felül még külön személyes bizalmatlanság is elválasztotta; de azért máris bejelenteti magát és „*Császári Uramnak megbízásából teljes nyomatékkal jelentem ki, hogy Berlinben azt várják, hogy a Monarchia akciót indítson Szerbia ellen és hogy Németországban nem értenék meg*”, ha Bécs most sem lépne a cselekvés terére. A szász ember nyelvezete egyszerre poroszra fordult.

Berchtold ezeket a nagyértékű szavakat nyomban megírja ellenfelének, Tiszának, persze az obligát tegeződés formájában, cukrozva. Tisza azonban még mindig mereven kitart. Sőt arra is vállalkozik, hogy álláspontját az öreg császárhoz írott hathatós levélben újra aláhúzza.

Az öreg császár azonban már 84 éves volt és Berchtoldnak kuriálisan elegáns ékesszólása nagyobb hatással volt rá, semmint a távollevő magyar miniszter levele. Miközben tehát Tisza a magyar miniszterek egyhangú helyeslése mellett Budapesten kifejti a maga békepolitikáját, azalatt Ferenc József helyben hagyja külügy-miniszterének háborús tervét.

Amikor Tisza István egy hét múlva újra visszatér Bécsbe, egyszeriben nagy változáson ment keresztül. Vajjon mi hathatott ily erősen a lelkére, az agyára? Talán abban reménykedik, hogy az egy év múltán esedékes választásokat, amelyek a sok milliányi megvesztegetésre szánt koronák dacára is veszedelemmel fenyegetik a budapesti oligarchiát, a háború folytán megnyerheti? Talán hatással voltak rá atyafiságának, a feudális agráriusoknak kérései, akik a trónörökös legyilkolását különösen kedvező alkalomnak tartották arra, hogy fenyegető versenytársuk, a szerb disznó ellen, harcot indíthassanak? Személyes féltékenykedések is meggátolták abban, hogy az ellenzék véleményét ebben a rendkívüli helyzetben legalább bizalmas formában kitudakolja.

Tény az, hogy időközben alkalma volt egy fenyegető hangú aktába betekintést nyernie: a vezérkarnak a külügyminiszterhez intézett sürgető emlékirata volt ez, amelyben a vezérkar főnöke ugyan kijelenti, hogy bármiféle politikai döntéstől távol kívánja magát tartani, *„ellenben úgy, ahogy Excellenciáddal teljesen egyetértve, már szóbelileg is alkalmam volt elmondanom, ezúttal újólág is rá kell mutatnom, hogy a bekövetkezendő diplomáciai eljárás során mindent el kell kerülnünk, amivel, a diplomáciai akció halogatása és talán csupán apránként való érvényesítése folytán, ellenségeinknek időt juttat-*

nánk arra, hogy katonai rendszabályokat fogadatosítsanak ... Ha ellenben a demars dolga immár eldöntött kérdés, akkor azt katonai érdekekre való tekintettel egyetlenegy ténykedés formájában és egészen rövidreszabott ultimátum kíséretében kellene átnyújtanunk...”

Az ember észreveszi a szándékot és – áthangolódik. Kihallatszik ebből az aktából a generális fenyegető hangja azzal a diplomatával szemben, aki ezt a hangnemet egyenesen megrendelte, hogy általa a habozó magyar miniszterre nyomást gyakoroljon. Magából a levélből is nyilvánvalóan kitűnik, hogy bizalmas megbeszélések előzték meg, sőt olyan sietséggel tették papírra, hogy még a dátumot is elfelejtették ráírni, amelyet aztán csak esztendő múltán egészítettek ki valószerűségi számítások alapján. Tisza István tizennégy napon keresztül nap mint nap ugyanazokat a frázisokat hallgatta: presztízs, erőkifejtés, gyöngeség jele, rendcsinálás, akció; ehhez járultak minduntalan a berlini fanfaronádok és Berchtold ismételt csalogató szava, hogy Európa leghatalmasabb hadserege a mi oldalunkon áll és hogy Berlin teljesen „szabad kezet” adott nekünk; végül aztán elkövetkeztek a legmagasabb katonai méltóságok nyílt fenyegetései is: a halogatás következményeiért te leszel nekünk felelős! Tisza István nem hiába volt katonatiszt; meggyőződéses pacifistának kellett volna lennie és nem ma és nem

feudális urak társaságában kellett volna élnie, hogy ezeknek a csábításoknak és fenyegetődzéseknek ellent tudjon állni!

Így hát sikerült a háborús grófok utolsó, belső ellenségét is szuggesztió segítségével legyőzni. Tisza felkeresi a német nagykövetséget és kijelenti, hogy immár megnyerték az ultimátum eszméje számára. Másnap a budapesti parlamentben olyan kétértelmű nyilatkozatot tesz, hogy még a párizsi „Temps” is megdicséri mérsékletes hangja miatt.

Annál hevesebben uszítgatták Bécsben a közvéleményt, ahol semmiféle parlamenti nem zavarhatta a háborús uszítók kisdud játékait... A sajtó nagy része tüzet, okád Szerbia ellen, ez ellen a „rablóvilkos népség”, „kecsketolvaj, „tetves banda” ellen; július közepétől még sokkal dühöttebb ez a hajsza, semmint a hónap elején, s mivel a belgrádi lapokból pontosan hasonló a visszhang, máris felmerül a kérdés, hogy ki kezdte. Erre a kérdésre sem ekkor, sem máskor nem került válasz: minden háború örök delfi sorskérdése ez, amelyre minden válasz jó és amelyre egyetlen válasz sem kielégítő.

A grófok ugyan, valósággal szabadkőművesek módjára, végtelenségig vitt titokzatossággal kezelik az ügyet, annyira, hogy még a bécsi szerb követ sem tud soha mást jelenteni, mint-hogy valami készülődik, de nem tudni mi. Hötendorf említett levelében azt is melegen

ajánlotta, hogy *„kerüljünk el mindent, ami az ellenséget idejekorán felzablathatná; ellenkezőleg arra kell törekednünk, hogy minden tekintetben a legbékésebb arculatot mutassuk.”* A művészetüket abban keresték, hogy az előadást máról holnapra jelentsük be és mindjárt játszszuk is le.

— Hallott ön valamit! – kérdik egymástól az idegen diplomaták, amikor Sachernél találkoznak, mert Berchtold beszüntette a szokásos heti fogadtatást. És ámbár semmit sem hallanak, mégis sok mindent megtudnak; rásejdítenek, kombinálnak, kritizálnak.

— Biztosíthatom Excellenciádat, hogy itt csak egy ember van, aki valamit tud és ez Tschirschky, az pedig némán hallgat.

— Stürgkh állítólag nagyon gondterhelten jár-ke?

— Én az előbb láttam Brudermannt elkocsizni, annak valósággal ragyogott az arca.

— Schebeko nyíltan kijelentette, hogy ha valami történik, akkor ő nyomban Szerbia oldalára áll.

— Én úgy tudom, Schebeko holnap szabadságra megy! Akkor csak nincs mitől félnie?

— Dumaine mindig csak mosolyog.

— Dumaine máskor sem tett egyebet.

— Hát persze, Tschirschky tényleg mindenről hallgat, mert hiszen nem is tudhat sokat: a bécsi urak Berlinnel szemben is jól megőrzik

titkukat. Milyen szerencse, hogy a németek egy általános jellegű udvarias kérdésre, hogy hát voltaképpen miként is gondolkoznának egy esetleges ultimátum felől, széles gesztussal mindjárt azt felelték, hogy ez tisztán Ausztria személyes ügye! Honnan is vegyék Berlinben ma az ilyen dolgok számára szükséges időt és elmélyülést, amikor sokkal súlyosabb probléma izgatja az ottani külügyi hivatalt: a szerb királynak holnap van a születésnapja, sürgönyözzünk-e neki vagy sem? Az ultimátum? Á, az Ausztriának teljesen személyes ügye! A két császárváros udvarias diplomatái még a világháború előszobájában is udvariasan hátrább lépnek az ajtó-tól és úgy tessékkelik be egymást: Csak ön után, kegyelmes uram!

De azért Berlinbe mégis küldenek valamelyes rövid értesítést, amely szerint Belgrádban követelni fogják, hogy Petár király adjon ki kiáltványt a nagyszerb mozgalom ellen, osztrák támogatással kutassa ki a merénylet szellemi szerzőit és bocsásson el mindenkit, aki a merényletben kompromittálódott. Az ultimátum előtti tizenegyedikről ötödik napig csak erről a három követelésről, egészen nyers formában volt tudomása Bethmannak Hohenfinowban, Jagownak Berlinben, Tirpitznek Taraspan és a császárnak künn a tengeren. De azért senki sem bizalmatlankodik, senki sem kíván magyarázatokat, senki sem követeli a szó szerinti szöveget.

Ellenkezőleg, a berlini osztrák nagykövet ezt jelenti Bécsbe: *„Úgy a Császár, mint az összes irányadó német körök a legnyomatékosabban arra biztatják a bécsi kabinetet, hogy a legenergikusabban lépjen fel Szerbia ellen, egyszersmindenkorra végezzen az ottani forradalmi merénylő társasággal és ebben a feladatban teljesen a Monarchiára bizzák, hogy minő eszközöket kíván felhasználni; szinte azt mondhatnám, hogy erre valósággal sürgetik a Monarchiát”*. Berchtold a maga részéről bizonykodik, hogy *„tétovázásról, habozásról vagy éppen határozatlanságról itt nálunk szó sem lehet”*. Különben is az a szándékunk, hogy az ultimátum végleges szövegét előbb elküldjük a német kormánynak.

A bécsi háborús kedvre egyébként csakhamar korai fellegek borulnak: Mi lesz akkor, ha ezek a szerb banditák azt a viccet csinálják, hogy minden követelésünkbe belemennek? *„Ebben az esetben kell majd kitűnnie, – írja a bajor követ haza – vajjon a Szerbia feldarabolására irányuló szándék csakugyan komoly-e. Itt Bécsben azonban nem is akarnak erre a második lehetőségre alkalmat nyújtani, s ezért a jegyzéket már eleve úgy fogalmazzák meg, hogy annak tartalma elfogadhatatlan legyen... Itt az a vélemény uralkodik, hogy ha Oroszország nem megy bele a háborús leszámolás lokalizálásába, akkor az adott perc sokkal kedvezőbb a*

leszámolásra, semmint bármely későbbi alkalom”.

öngyilkosság, amelyet a haláltól való félelmében követ el az ember, – mondotta egykor Bismarck.

Az ilyes híradások nyugtalanságot keltenek a berlini kabinetben. Egyik értelmes emberük most újra átvette a hivatalát. Miután egyáltalán nincs benne romantikus hajlandóság, még a nászutazása után sem, ezért szemelláthatólag cinikussá lesz. Von Jagow úr, meglehetősen alacsony növésű emberke, a szakember szintelen, kemény arcvonásaival, amelyek mögött az ember szinte látni véli koponyája szerkezetét, illúzióktól mentes természet, akiből azonban különösebb előítéletek is hiányzanak, igazi realista és szerfelett elővigyázatos emberismerő, – ez most az államtitkár.

Jagow nyomban áttekinti a veszedelmet, amely a német császár által adott bianco-felhatalmazásban rejlik, és e napok valamelyikén így szól Krupp von Bohlenhez: *„Én ezt nem tettem volna. Miután azonban a Császár magatartását jóelőre így leszögezte, ennél fogva most már egyetlen lépést sem tehetünk Bécs kedve ellenére.”* Klasszikus megformulázása ez az alapvető kérdésnek; végre legalább egy szkeptikus hang a Wilhelmstrasse felől! De azért még ez az ember sem állana oda és mondaná: Uram,

nem szolgálhatom tovább, – ellenben ő is nyugodtan átveszi annak a július 5-iki napnak az örökségét, amely napon a császár kancellárjának előírta a követendő politikai utat.

De Jagownak legalább vannak ötletei. A krízis kellős közepén arra kéri Ballint, írjon Haldanének, hogy ezáltal is nehézségeket teremtessen a Grey-féle angol kabinet kebelén belül az ott tervezett angol-orosz flottaszerződéssel szemben. Az alapvető kérdésben azonban ő is épp úgy beszél, mint a többi. A belgrádi jegyzék elküldése előtt közvetlenül a német, külügyi hivatalnak, úgy ahogy a bajor követ jellemzéséből ismerjük, ez a hangulata:

„A Szerbiával szemben való kemény és sikeres fellépés oda vezetne, hogy az osztrákok és a magyarok végre újra egyszer komoly nagyhatalomnak érezhetnék magukat... Ez volt az indítóoka annak, hogy itt Berlinben minden habozás nélkül jelentették ki, hogy bárminő eljárásra is szánja magát Bécs, mi eleve beleegyezésünket adjuk hozzá, még arra az esetre is, ha orosz háború fenyegetne bennünket ennek következtében ... Úgy látszik, Bécsben nem igen merték remélni, hogy Németország ilyen feltétlen készséggel lép a Dunai Monarchia érdekében sorompóba, és itt Berlinben szinte az a benyomás uralkodik, mintha a mindig ijedős és határozatlan bécsieknek majdnem kellemetlen lenne az, hogy német, részről nem érkezett hoz-

zajuk intelem, amely elővigyázatosságra és tartózkodásra szólítja fel őket... A háború lokalizálása érdekében a birodalmi kormány nyomban, mihelyt az osztrák jegyzéket Belgrádban átadták, diplomáciai akciót fog a nagyhatalmaknál kezdeményezni. Arra való utalással, hogy a Császár északtengeri úton, a nagy vezérkar főnöke, valamint a porosz hadügyminiszter pedig szabadságon van, a kormány azt fogja állítani, hogy Ausztria akciója őt éppúgy meglepte, mint a többi nagyhatalmat..."

„Német csapatokat nem szándékoznak mozgósítani és katonai hatóságaink révén is azt akarják elérni, hogy Ausztria se mozgósítsa egész hadseregét, s főként ne a Galiciában fekvő hadtesteit, nehogy ezzel automatikusan kiváltsa Oroszország ellenmozgósítását, amelynek folytán aztán természetesen mi is és utánunk Franciaország is hasonló rendszabályra kényszerülne, ami egyértelmű lenne az európai háború felidézésével ... Ha azonban erre mégis sor kerülne, akkor itteni véleményem szerint azzal kell számolnunk, hogy angol atyafiaink az ellenség pártjára állnak majd..." És miután a bajor diplomata ilyenformán Európa minden államának szerepét eleve ilyen szépen kijelölte, megrendítő, vérbeli diplomatalevelét egy friss sütetű párizsi vicc elmondásával fejezi be.

Mint valami keskeny lélekvesztő, úgy siklik az állam hajója örvények és zátonyok között

tova; az evezéshez voltaképpen senkinek sincs kedve és csak ímmel-ámmal nyúl néha-néha egy-egy kéz a kormányhoz, csak éppen hogy meg ne fenekeljünk. Egyetlen német diplomata sem akarja az európai háborút, a valóságban mind-egyikük abban reménykedik, hogy a végén az egész ügy simán és zajtalanul fog lefolyni, mert, így mondja a jelentés: *„Határozatlansága és összekúszáltsága folytán ma voltaképpen Ausztria-Magyarország lett Európa beteg embere. Ezért jogos kétségek merültek fel abban a tekintetben, vajjon ezúttal Bécsben tényleg összeszedik-e magukat.”* Az egyik császári birodalom így kételkedik azon, vajjon a másik tényleg el van-e szánva a cselekvésre; a másik császári birodalom viszont beijed, amikor azt látja, hogy az egyik még csak alátámoogatja a terveiben és tettekre serkenti: mind a két birodalom azt szeretné, ha a másik gátul szolgálna neki, hogy így aztán ne kellene a tettek mezejére lépnie, de viszont a mulasztásáért való felelősséget a másik nyakába varrhatná. Miután egyikük sem bízik a maga elhatározásainak szilárdságában, ezért teljesen a másakra bizza magát és abban reménykedik, hogy az ellenségeink hiányzó elszántsága majd csak továbbsegít mindkettőnket.

Közben Jagow a haboktól továbbsodort lélekvesztő közepén egyszer-egyszer nekiszánja magát és bátorodik holmi szerény kérdést tenni.

Az az ember, akinek az lenne a hivatása, hogy Ő kormányozza a csónakot, egészen halkán meri csupán Bécsben a kérdést feltenni: *„Vajjon minő tervei vannak az osztrák-magyar államférfiaknak Szerbia jövő sorsa dolgában ... Csupán arra helyeznék súlyt, hogy némileg orientálva legyünk afelől, hogy az esetleges további fejlemények merrefelé vezethetnének”*.

Az agyafúrt bécsiek azonban egyáltalán nem hajlandók arra, hogy barátjaiknak nyílt kártyával előre megmutassák azt a szörnyűséget, amire készülnek, mielőtt a tény maga visszavonhatatlanná vált volna. A német követet az orránál fogva vezetik és folyton másnapra halogatják a felvilágosításokat. Annak a bárónak, akit a bécsi külügyminisztérium az ultimátumainak és hasonló kiáltványainak szövegezésére tart, négy ízben kell a jegyzéket újraszövegeznie, amíg végül a minisztertanács helybenhagyja. Itt újabb összeütközés támad Tiszával, aki kedves Magyarorszáját Ausztria elől már most akarja a hódításokról való teljes lemondás határozott kijelentésével biztosítani; mint ahogy a trónörökösök szoktak, mesalliance-házasságkötésük előtt, gyermekeik jogairól lemondani, mielőtt még egyáltalán a világon lennének ezek a gyermekek. Amikor ugyanis Berchtold azt a tervét közli, hogy Szerbia nagy részét osszák fel a környező államok között, akkor Tisza egyszerre azzal fenyegetődzik, hogy felborítja az összes

eddigi megegyezéseket. Stürgkh gróf a maga részéről újra visszatér kedvenc vágyára: mindenáron a szerb dinasztiát szeretné trónjától megfosztani. Úgylátszik, a gróf úrnak valami külön baja van ezzel a családdal. Végül is abban egyeznek meg, hogy legfőbb a stratégiai szempontból fontos pontokat fogjuk megtartani. Mit szól hozzá, Berchtold gróf úr, hogy az ön tetubarát-ellenfele így akarja annak a hatalmas zsákmánynak, amelynek kedvéért ön kész egész Európa nyugalalmát felzaklatni, a legszebb darabjait a keze közül dugva elemelni, mielőtt még egyetlen puskalövés is eldőrdült volna? Berchtold úr azonban Metternich finom mosolyával mosolyog. Íme, van itt egy miniszter, aki ellenséges országot akar meghódítani. Miniszter-társának azonban minden oka meg van arra, hogy attól féljen, hogy az ilyenformán megnagyobbított közös haza voltaképpen a másik államfél erőinek növelését szolgálja: így hát Tisza a győzelem fenyegető veszedelmével szemben már is biztonságot keres és úgy a saját, mint kellelten miniszter-társa feje fölé valamely békeszerető erkölcsi alap ragyogását hímezi: mi a bűnöst nem kirabolni, csupán megbüntetni akarjuk.

#

Nagynehezen végre elkészül a jegyzék. Az írásmű túlhosszú és elsősorban azt követeli

a szerb királytól, hogy előre megfogalmazott nyilatkozatban rosszalólag ítéljen el minden nagyszerb agitációt; a nyilatkozatnak nyomban meg kell jelennie a hivatalos közlönyben is, mint ahogy a sértett, fél a bíróság előtt kiköveteli magának, hogy az ítéletet lapokban tegyék közzé a vádlott terhére. Ezután tíz más követelés következik, amelyek közül öt az agitációk ellen irányul: a propagandának úgy a sajtóban, mint az egyesületekben való elnyomása, a „Narodna” feloszlatása, az iskolai oktatás ellenőrzése, az összes kompromittált tiszteknek és tisztviselőknek elbocsátása, névsorukat Bécs fogja megállapítani. A megejtendő vizsgálatba a cs. és kir. kormányt bevonják. Ezzel szabad útja nyílt a proskripcióknak, úgy mint most száz éve, amikor Ausztria Poroszországgal együtt, a Karlsbadi Határozatok formájában arra vállalkozott, hogy a német törzsek és államok tömörülését meggátolja. Majd a merényletet közvetlenül illető pontozatok, főként az osztrák tisztviselők részvételével lefolytatandó vizsgálat követelése kerül sorra.

Az ultimátumnak ezek a főbb pontozatai. A végső súlyosbításokat Forgách gróf még közvetlenül a jegyzék elküldése előtt nagy hirtelenjében ceruzával toldotta be. Ebben a jegyzékben tehát állami berendezkedéseket, világszemléleteket, érzéseket, minden tárgyalás nélkül, egyoldalúan elfogult bíróság elé állítanak

és negyvennyolc órát adnak a vádlottnak arra, hogy az ítéletet feltételek nélkül fogadja el. Belgrádban való átnyújtásának időpontját úgy választották meg, hogy ha onnan az ultimátumot Szentpétervárra továbbítják, akkor a jegyzék szövege már ne találja ott a Francia Köztársaság elnökét, aki néhány órával előbb fejezi be Szentpétervárotti látogatását; mindent órára pontosan kiszámítottak. Az utolsó pillanatban Jagow megtudja, hogy Poincaré nem délután, hanem csak este hagyja el Szentpétervárt, s erre Berchtold a jegyzék átnyújtását egy órával elhalasztja. Így dolgozik ez a két ember egymás keze alá, vánnyadt vállukat egymásnak támasztva; a német miniszter olyan jegyzék átnyújtásának időpontjával bíbelődik, amelynek tartalmát ugyan nem ismeri, de amelyért már eleve felelősséget vállalt. Mindkettőjük közös ötlete az a hatalmas államférfíui koncepció, hogy Franciaországnak nem szabad Oroszországgal a jegyzék felől élőszóval tárgyalnia: úgy szeretnék, hogy a francia köztársasági elnök a nyílt tengeren legyen már, amikor a jegyzék híre rátalál. Berchtold grófnak valami fanyar, de a meglepetés révén egyúttal pikáns dolog lebeg a szeme előtt, une note à la surprise. Jól tudja, hogy ez a tészta, az ő remekműve, voltaképpen egész Európa mellének irányított ultimátumot jelent. Öreg császárja is tisztán lát: amikor az ultimátumot

neki bemutatják, akkor így szól Bilinskihez: *„Oroszország ezt nem nyelheti le... Ne ringatódzunk hiú reményekben: ebből nagy háború lesz!”*

Tehát csütörtök este fogják a szerbek a jegyzéket elolvashatni, miután előzőleg majdnem négy hétig tartó súgdolódás mind a két államot idegessé tette és sajtójukat végkép elvadította. Az átnyújtás előtt két nappal, végre, a bécsi német nagykövet kezében ott van ez a nagyjelentőségű írásmű. Vajjon nem retten meg ez az ember? Vajjon nem rohan-e rögtön a telefonhoz, nem ad-e le nyomban részletes jelentést berlini följjebbvalói számára és nem követeli-e ki a felhatalmazást, hogy a jegyzéknek ebben a formában való továbbítását megakadályozza?

Annyi fáradságot sem vesz magának, hogy a drótra bízva a továbbítást, hiszen tényleg túlhosszú lenne ahhoz, hogy most elkezdjék chiffrebe átírni. Hiszen holnap az osztrákok amúgy is már átnyújtják Belgrádban és egy ilyen írásművel, amelyet pár óra múlva az egész világ olvasni fog, egykönnyen *„elérulhatnók titkos írásjeleinket”*.

Kihasztnátlanul robog így tova az utolsó 24 óra.

Csak másnap délután viszi el az írásművet a német államtitkárnak az öreg berlini magyar gróf, akinek bécsi főnöke nyilván azt ajánlotta,

hogy az átnyújtás időpontját húzza-halogassa, amennyire csak lehet. Jagow, aki a maga bianco-váltóján csak a hármas számjegyet ismerte, nem pedig a mögéje írandó nullák számát, csak most jut hozzá, hogy végigolvassa az egész kötelezvényt, amelyre császára két héttel előbb, minden tanácskozás nélkül, vakul elkötelezte magát. Jagow megdöbben és így szól: „Ejnye, ez azonban túlságosan éles!” Az öreg gróf erre a következő klasszikus szavakkal válaszolt: „Hja, ezen már nem lehet segíteni! Belgrádban ebben a formában adjuk át holnap reggel!”

– Ezen már nem lehet segíteni, gondolja magában Jagow és gondolja magában Bethmann, akinek a nyelvét egyébként még ez a bécsi paprika sem oldja meg. Nem veszik-e észre, hogy az öreg magyar még az átnyújtás időpontjának órájával is becsapja őket? És ha csupán tévedt, akkor miért nem avatkoznak most rögtön, még ma este, a dologba? A császárt persze nem igen tudnák ilyen lóhalálában a hajóján elérni; ők azonban egy félórán belül Béccsel, Bécs pedig két órán belül belgrádi követével beszélhetné meg a dolgot. Bethmann is, Jagow is, meg Zimmermann is a jegyzéket ugyan „minden tekintetben túlélésnek” jelenti ki; de egyiküknek se jutna eszébe, hogy megváltoztassák azt a körtáviratot, amelyet a tegnapi és mai nap folyamán a szentpétervári, párizsi és

londoni német nagykövetekhez küldöttek és amely körtávirat arra szolgáljon, hogy támpontja legyen a holnapután ezekkel a kérdéses kabinetekkel meginduló döntő tárgyalásoknak. Ez a körtávirat pedig nem mond kevesebbet, mint hogy Németország szövetségstársának jegyzékét „*mérsékeltnek és méltányosnak*” ítéli: tudniillik a jegyzék szövegének ismerete előtt így tudták Berlinben a dolgot. Most ezek a berlini urak hivatalos formában is vállalják Európa színe előtt azt, hogy feltétlenül hozzájárulnak az ultimátum szövegéhez: ámbár elítélik a jegyzéket, mégis védőangyalként állanak Ausztria és Európa közé.

Amikor azonban a következő napok valamelyikén valaki Berchtold gróf előtt az ultimátumában rejlő veszedelmekről beszélt, akkor a gróf könnyed, tanítós mozdulattal táncoltatta széles ívben jól ápolt mutatóujját az illető úr arca előtt, kissé megrázta fáradt fejét és udvarias formában így korrigálta ki az illetőt: „*Pardon, kegyelmes uram, ez nem ultimátum, ez egy határidőre szóló demarche*”.

NEGYEDIK FEJEZET.

Akik bejiedtek.

Kemény derékaljú kocsmai ágyban fekszik valami kis piszkos szerb fészekben egy elszántképű, szürkültfejű ember; arca sötét, barázdás, az élet összevissza boronálta, még sem lehet ezt az embert elpusztítani. Éppen most mondta el annyadik kortesbeszédjét, amelyet pártfeleinek hangos zsviózása kísért; pár perce tért vissza, holnap korán reggel újra útrakel; a portól és hőségtől, a frázisoktól és közbeszólásoktól agyonfáradt, mégsem tudja a mesterségét félbehagyni. Pasics ez, a szerb királyi miniszterelnök.

– Most tehát ütött az óra, gondolja magában és mereven nézi a fehér falat. Pár napnál tovább úgysem tarthat a dolog. És éppen most van itt előttem ez az átkozott kortesút! Ott fenn, Bécsben, persze könnyű a dolga azoknak az uraknak, őfelsége kinevezi őket, a palotájuk már készen áll, lehetőleg nyaralójuk is van és amíg aztán a Legmagasabb Homlok nem borul el, addig a miniszter a kegy fényében fürödhetik. Nekünk azonban itten minduntalan azzal kell bíbelőd-

nünk, hogy a Felséges Nép kegyéért instanciázzunk. Akárcsak az az egykori római honpolgár, akiről valami Shakespeare-féle komédiát láttam, hogy is hívták csak? Akkoriban volt ez, amikor Zürichben mérnökösködtem.

– Immár harminc éve vagyok a radikálisok vezére és még mindig kortesutakra mászkálhatok! Hát nem voltam-e igazában szabadabb ember, amikor halálos ítélettel a nyakamban ugyan, de egyébként bántatlanul ténferegtem fiatal emigráns-létemre Bulgáriában, meg Svájcban? Vajjon Oroszország ezúttal megtartja-e a szavát? A cár tavaly kézfogással ígerte meg nekem: „*Mondja meg királyának, Szerbiáért mindent megteszünk!*” Dehát mit ért az a szegény ember politikához! Izwolszki elment, Hartwig meghalt, Szaszonowban nem lehet megbízni.

És lelke félálomban újra végiggondolja az utóbbi időknek immár százszor megrágott fordulatait, amelyekből terveit kovácsolja össze. Lehetséges, hogy közben Bismarckra is gondol: nem kellett-e annak is három háborút megvívnia, amíg végre sikerült fájának minden törzsét egyesítenie? Ő, Pasics, éppen most fejezte be a másodikat, hazája majdnem duplájára nőtt, ősi ellenségei, a bulgárok és a törökök, megverten fekszenek a lábánál. Ha Oroszország segítségével sikerülne most az agyonzilált Monarchiát letipornia, akkor a még hátralévő délszlávok is egyesülhetnének Szerbiával és tizenötmilliónyi em-

bérnek és öt évszázadnak álma teljesülne be! Nemzetének nagy ellensége, aki ott az ő berlini saját külön kongresszusán Boszniát ugyan elvette a törököktől, de nem adta vissza a szerbeknek, Bismarck volt az ő mintaképe! Már pedig ha Bismarck a franciáktól elhódíthatott két kevert lakosságú provinciát, miért ne tehetnők meg mi is ugyanezt Ausztriával szemben, mégpedig két olyan provincia dolgában, amelyek fajilag teljesen a mieink, s amelyekre Ausztriának még csak helyes jogcíme sincs?

– Ez a rátarti bécsi gróf egyet sétál, aztán – mirnix, dirnix – egyszerűen zsebrevág két országot, amelyeket pedig csupán egész Európának ellenőrzése mellett lett volna szabad ideiglenesen kezelnie. A török felfordulás vajjon több jogot adott-e neki erre, semmint nekünk? Arra ugyan rákényszeríthettek bennünket, hogy bocsánatot kérjünk tőletek, amiért ti raboltatok el a törököktől egy darab földet, de azért a gondolataink mégis csak szabadok! Hány meg hány európai nép van, amely csak az Ausztria ellen való viaskodás által szerezte meg a szabadságát!

Elmélkedéséből ajtókopogtatás zavarja fel: Belgrádból sürgöny érkezett, itt az osztrák ultimátum. Nyomban visszatérni!

*

Amikor három héttel ezelőtt, három órával a merénylet után, Belgrádban híre futott a

rémítettnek, a város legokosabb embere így kiáltott fel: „*Adja Isten, vajha ne szerb ember lett légyen a merénylő!*” Aki ezt mondotta, önmaga nem volt szerb ember, és amikor Istenre hivatkozott, akkor hazudott, mert hiszen már eszten-dők óta folyton a háborún dolgozott és ugyancsak piszkálgatta a tüzet: Belgrádon keresztül akarta a diadalmas Oroszországot Bécs kapui elé vezetni. Hartwig úr, az orosz követ volt ez, aki Belgrádban nagy szerepet játszott, mert hiszen ura, a cár, mint sarkcsillag uralkodott a szerb reményeségek égboltján. A szerajevói merénylet estéjén vendégek voltak nála: az orosz követség ablakai ezen az estén fényárban úsztak.

Másnap Hartwig meglátogatja osztrák kollégáját. Néma ellenségeskedéssel szorítják meg egymás kezét, amikor az egyik excellenciás úr a másiknak holmi részvétszavakat mormol.

— Nemsokára üt a leszámolás órája, – gondolja magában az osztrákfaló muszka.

— Csirkefogók! – gondolja magában a muszkafaló osztrák.

A következő pillanatban Hartwig lehull a székéről és két perc múlva halott.

– Nagyon kínos, s hogy éppen nálunk kellett megtörténnie! – gondolja magában a fiatal báró anélkül, hogy az eset szimbolikus értelmét felfogná. Vajjon a népek megértik-e?

A merényletet követő első napokban Belgrádon nyomasztó hangulat uralkodott el. Hiszen a

merénylők még néhány hét előtt tagadhatatlanul itt tartózkodtak, szerb tisztok és tisztviselők segítségével innen vittek magukkal fegyvereket; valamely tervezett merénylet határozatlan híre eljutott egészen a kormányig is. Tisztán érezték itt, hogy a nagyvilág és mindenekelőtt Szerbia ellenségei szentül meg lesznek arról győződve, hogy a szerb kormány legalább erkölcsileg bűntársa a merénylőknek. Ezenfelül éppen most állottak befejezés előtt a Monarchiával való gazdasági tárgyalások is. Július hó folyamán az egész Balkán valami lidércnyomás terhe alatt nyögött. Újra tisztán átérezték azt, hogy itt két faj és két kultúra csap össze egymással, amelyek mögött két katonai nagyhatalom áll. Az Ausztria és Oroszország között uralkodó régi versengés rázkódtatta meg újra Európának ezt a szögletét. A lapok eleinte elítélték a merényletet, de a szentpétervári szerb követ meglehetősen botorul és meggondolatlanul már másnap olyan értelmű cikkeket helyeztetett el a sajtóban, amelyek szerint a merénylet a bosnyákok elégedetlenségében gyökeredzik. Majd egyidejűleg Belgrádban is, meg Bécsben is hatalmas ívben röpített fel *egy-egy* rakéta, jeléül annak, hogy szabad a vásár és most a sajtóban valóságos tűzijáték ment végbe kölcsönös rágalmból, amely tűzijátékot sem az egyik, sem a másik kormány nem tartotta szükségesnek leinteni, mert hiszen mindkét kormány szívesen vette, ha bengáli tűzben tündökölhettek.

Åz előre kitűzött napon az osztrák követség minden készen állott. Giesl követ már reggel óta folyton gyakorolhatta magát történelmi jelentőségű magatartásában: gazdájának parancsa úgy szól, hogy 4 és 5 között kell a jegyzéket átadnia. Hirtelen újabb sürgöny érkezik Bécsből: miután Poincaré csak 11 óra tájt hagyja el Szentpétervárt, ezért Giesl a jegyzéket „*legfőbb pár perccel 5 előtt*” adja át és nyomban sürgönyözzé meg, vajjon 5 órakor, vagy éppen séggel 6 óra tájt hajtja-e végre a kapott parancsot. Giesl izgalma percről-percre fokozódik: a népek sorsa néha egyetlen órától függ, és bárha csak annyit kéne visszatelefonálnia, hogy 6 órakor megy át a külügybe, mégsem esik ki vállalt tragikus szerepéből és azt sürgönyzi, hogy „*mindent el fog követni, hogy a demarche-ot csak 6 órakor hajtja végre.*” Igazi Metternich-utód.

6 órakor végre itt az ultimátum átnyújtásának perce. Pasic helyett a pénzügyminiszter fogadja: „*Aligha lesz lehetséges, hogy a teljes minisztertanácsot ilyen rövid időn belül egybehívjuk, a miniszterek egy része úton van!*”

Giesl mosolyog: „*A vasutak, a távíró és a telefon korában, a szerb királyság méretei mellett, bizonyára nem túlnagy feladat lenne ez.*” Történelmi mondás.

*

A demarche-nak szörnyű a hatása. Két óra múlva már az egész város tudja, hogy Ausztria

el akar bennünket tiporni. Az egész város összevissza rohanás, a rémhíreknek soha nem volt még ilyen keletjük, az összes vezető emberekről apránként kiderül, hogy vagy meghaltak, vagy hivatalukat vesztették, vagy pedig változatosság okáért – hogy száműzetésbe mentek. A felelősséget senki sem akarja viselni, az ultimátumot mindenki vissza szeretné utasítani, és ezenközben a hangulat egyre deprimáltabb, mert segítséget sehonnan sem lehet várni, legalább így érzik az emberek.

Másnap reggel Pasics befut és estig konferál, anélkül, hogy döntenének. De a jelenléte mégis bátorítóan hat. A trónörököstől azt kívánja, hogy sürgönyözzön Rómába és főként igen megható szavakkal Szentpétervárra, ahol a jegyzék szövegét ma reggel óta már ismerik: sürgönyözzé meg, hogy védtelenül áll itt és hogy a cár szláv érzésű szívére appellál.

Estefelé a tanácskozásszobánál ülő szerbek körében egyszerre két nagy hatalom hangja szólal meg: a beijedt emberek úgy fogadják, mintha maga az istenség szólana hozzájuk. Amennyit csak lehet, annyit elfogadni, ezt tanácsolja London; iparkodjatok időt nyerni és appelláljatok Európa döntőbíróságához, ezt tanácsolja Párizs, bárha csupán a Quai d'Orsay helyettes igazgatójának egyéni véleménye formájában. A nagy Orosz Birodalom azonban egyelőre még némán hallgat.

Másnap, a döntésre rendelkezésre álló idő utolsó napján, még mindig nem futottak be az orosz sürgönyök, s ennél fogva a hangulat végkép zavaros. Pasics maga a békés megoldást tanácsolja. Hiszen népe a két háborútól teljesen kimerült, a dinasztia a radikálisokkal együtt abban a veszedelemben forog, hogy megbukik; a parasztok és a tisztek, a legutóbbi diadalok hordozói, a radikálisok ellenségei. Petár király, feltételek vagy elővigyázatosságból, éppen ezért vonult vissza már május hava folyamán az uralkodástól, a trónörökös volt ezidőszerint a régens.

Pasics azt tanácsolja, hogy a lehető végső határig fogadjanak el mindent, majdnem minden feltétel nélkül: a demarche nyolc pontját, bár részben egyes jelentős változtatásokkal, elfogadja, sőt a megalázó kiáltványt a vele együttjáró hadseregeparanccsal egyetemben is beígéri; csupán a bűnösök üldözése dolgában kívánnak meg előbb bizonyítékokat és megtagadják azt a követelést, hogy a kutatásnál osztrák hivatalos szervek vegyenek részt, miután ez az eljárás beleütköznék a szerb alkotmányba és perrendtartásba. Egyes kérdésekben naivitást tettetnek: hogy is kelljen majd ezt vagy azt végrehajtaniuk, mit is jelentsen ez vagy az a követelés.

A válaszjegyzék végső megfogalmazásának idején a városban hirtelen álhír kerekedik, amely szerint a cár bátorító sürgönyt küldött. A hangulat nyomban átsap, a katonák a háborút köve-

telik, az uccákon zűrzavar. A trónörökös, tisztjei társaságában, gyalog megy végig az uccán, a nép éljenzi, erre hirtelen visszafordul a palotájába: csalódás. Hírvivők rohanásznak egyik követségről a másikra. Hangos *E v v i v a* élteti Itáliát. Csalódás. A tömeg a francia követség elé vonul, ahol egy fiatal attaché nem tud okosabbat mondani, mint hogy „*sympathie*”-ról beszél. Most az angol követség elé vonulnak; itt nem mutatkozik senki. Oroszországból sürgönyök érkeznek a legkülönbözőbb belgrádi címekre, ezeket nem hordják ki, hanem mindjárt ott a postahivatalban kifüggesztik, mindegyiküknek bátorító a hangja. Újabb tömegek a királyi palota elé vonulnak: „*Abcug Ausztria! Megállj, gyáva banda!*” A trónörökös kezéből kiesik a gyeplő. Csak a bölcs Pasics nem veszi el józanságát, mert a cár még mindig hallgat. Született diplomata módjára mindkét utat nyitva tartja a maga számára: egyrészt elfogadja az ultimátum követeléseit, és ezzel becsapja a Janus-templom egyik kapuját, másrészt azonban elrendeli az egész országban a mozgósítást és ezzel jó szélesre tárja a másik kaput.

1 óra. Petár király elsőül ül az előtt a sorssal terhes papírlap előtt, amely pár óra múlva tucatnyi államfő íróasztalán fekszik majd. Tehát újra fegyverbe kell hívnia népét, amely a legutóbbi háborúk óta még alig jutott lélekzethez.

Gyilkosság révén jutott a trónjához, most tizenegy éve; az orosz követ az ablakából nézte végig, hogy vele szemben hogy gyilkolják le az utolsó Obrenovicsot. Most végre befejeződött volna a két család ősi háborúskodása; de azért valahányszor döntésre kerül a sor, mindannyiszor újra megjelenik az öreg szeme előtt az a véres tetem, mint Banqno szelleme. Anglia leintette Szerbiát. Ugyanaz a Sir Edward Grey van-e még Londonban, aki akkoriban visszahívta Belgrádból követét, mert ennek tudomása volt róla, hogy Petár király tudott az ellenségének legyilkolásáról? Azóta az idő sok mindent kiegyenlített már, de az öreg mégis jól érezte, hogy a nagy világban gyűlölik őt. A cár hatalmas úr! Igaz, hogy a leányát nem adta ide, de azért mégis csak nagy az ő ereje és amellet gyűlöli Ausztriát.

Petár király aláírja a mozgósítási parancsot, udvari vonatot állítanak össze, a bank aranykészletét és különböző aktákat behordanak, 3-kor a királyi család és a kormány elutazik a Monarchia határán fekvő fővárosból az ország belsejébe. A vár, a pályaudvar, a város mozgalmas képet nyújt, a helyőrség kivonult a fővárosból, a muníciót elszállították, mindent déli irányban, Nis felé.

Hirtelen olyan kép merül fel, amely minden háború borzalmával az emberi szemem keresztül jobban belemarkol a szívekbe, semmint a csat-

togó zászlók alatt, zeneszó mellett felvonuló csapatok csalóka képe; az első szanitéccsapatok ezek, amelyek néma intőszóval vonulnak fel, mint a gyóntató atya már a bűn elkövetése előtt: hallgatagon, fenyegetően.

Az osztrák követ időközben már a házatáját is, meg a hivatalát is összecsomagolta és miután teljes bizonyossággal számít arra, hogy a szerbek visszautasítják a követeléseit, utazóruhájában készen áll már, amikor Pasics gyalog jön át hozzá, hogy pár perccel 6 előtt átadja a szerb királyi választ.

Néhány nap múlva a német császár ezt írja a gyűlölt királygyilkosoknak ezen dokumentumához széljegyzetül: *„Pompás munkát végeztek összesen 48 óras határidőn belül... Ezzel tulajdonképpen minden háborús ok megszűnt és Giesl nyugodtan megmaradhatott volna továbbra is Belgrádban. Én ugyan a magam részéről ezen az alapon sohasem rendeltem volna el a mozgósítást!”*

Ilyen okosan reagált a német császár. Bécs azonban azt az utasítást adta követének, hogy így vagy úgy, élve vagy halva, de hozzon magával valamilyen háborús indítóokot; Gieslnek nem is jut már arra ideje, hogy a hosszú iratot pontosan végigolvassa: hirtelen átfutja, egypár „ha” és „de” kifejezésnél máris felderül az arca és a már eleve kipreparált választ olyan hirtelen küldi át a minisztériumba, hogy a szolga nyom-

ban Pasics után érkezik oda: a diplomáciai viszony megszakadt. Ha csak pontosan el akarta volna olvasni is az iratot és arra megfelelő gondos választ akart volna küldeni, legalább egy órai időre lett volna szüksége. De Giesl a rekord embere: 35 perccel a szerb válasz átvétele után a gyorsvonat máris átröpítette őt és kíséretét a zimonyi nagy vasúti hídon, át a Monarchia területére. Egy óra hosszat ő volt Európának legfontosabb egyénisége.

Pontosan ugyanebben az órában a jénai Johannis-tor előtt kidőlt ama három békenyárfa utolsója, amelyet száz évvel ezelőtt a bécsi kongresszus idején ültettek volt el.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Az izgatottak.

A tenger irányából száguld egy nyitott autó a világos nyári éjszakán a város felé, nagy ívben megkerüli, majd elhagyja a kikötőt, hogy a főváros irányába rohanjon. Nagy ívben kerül meg annak a hímes frakkba öltözött embernek is a gondolatai a kikötőt, meg a két hajót, amelyen éppen most játszódott le a nagy ígéretek jelentő búcsúzás ünnepi színjátéka. Látja, amint az állami díszhajó világító rakétákkal búcsút lövel az égbolt felé, látja, amint a fényben ragyogó idegen ágyúnaszád az üdvözlést viszonozza, miközben az maga lassan Nyugat felé fordulva, a finn öblöt iparkodik elérni.

Mert e percben Szentpétervár kapui előtt vagyunk és ez a diplomata-frakkos ember a cár külügyminisztere, aki ebben a pillanatban nyújtott búcsújobbot Franciaország fejének, miután négy nap hosszát tündöklő ünnepek és komoly megbeszélések közepette szorongathatták kemény szövetségre egymás kezét. Ferdén egymásnak szögellő gerincbordákban, akár csak

az autója mellett lemaradó orosz faházikókon, úgy suhannak el mellette e négy nap emléképei, fel se tudná őket tartóztatni, autója magával ragadja emlékezésének tempóját is. Szasonov így valahogy gondolkozik magában:

– Érthetetlenül hűvösen viselkedett a község. Vajjon megérezték-e a franciák, hogy a tetszémoraj, amely feljük röppent, megrendelt dolog volt? Vajjon észrevették-e, hogy a munkások forradalmi dalokat énekeltek és vörös zsebkendőkkel integettek? Szinte fogadni mernék, hogy a zsebük kövel volt színültig tele. De mit is tehattünk volna! Talán valami csinos kis vérfürdőt tálaltunk volna föl a franciáknak¹? Őfelsége egészen jól tartotta magát, senki se vette észre, mennyire az idegeire ment. nagyigényű vendége, akinek fellépése igazán inkább illetet volna valami vérbeli uralkodóhoz, semmint egy köztársasági elnök hűvös tárgyilagosságához. A diplomáciai kar fogadtatásánál az az ott lejátszódott jelenet azonban csakugyan nagyon kínos és tapintatlan volt! Ennek a derék Poincarénak mégis csak jobban meg kellett volna gondolnia, hogy ő itt vendég, s hogy ezért nem igen volt joga arra, hogy egy idegen nagykövetre gorombán ráforduljon: „Ne felejtse el Excellenciád, hogy Szerbiának a nagyvilágon még vannak barátai, akik semmiesetre sem fogják cserbenhagyni! Hát hiszen igaza van neki, de azért még sem szokás az ilyesmit valakinek

egyenesen a szeme közé vágni, még hozzá magyar embernek, aki megvetően ezt gondolja magában: Maga egy szimpla pártvezér, nekem ellenben harminckét őszám van!

De a bíborszín uniformisba öltözött kísérő lovascsapat, úgy látszik, mégis nagy benyomással volt rá. Vajjon észrevette-e az iróniát, amikor szocialista minisztertársával együtt behajtatott a Péter Pál-erődbe és közben skarlátpiros kozákjaink vették körül a kocsiját? *„Odakünn a nép csak azt kérdezi magában”*, mondja Paléologue, *„vajjon ezt a két forradalmárt ebben a percben az államfogházba kísérik-e be?”* Ilyen pillanatokban persze egész nevetséges méreteiben ötlük fel az emberben az a paradoxon, amelyet a mi szövetségünk jelent.

Szaszonov autója ráfordult a nyílegyenes országútra, szeme mámorosan merül el a teli hold fényében fürdő tájképben, amely ködösen terjeng a világáros súlyos háztömekege előtt, a nyári éjszakának megrészegető szépsége másodpercek hosszat ráborul az agyára, amely azonban nyomban újra visszaréved a munkához, akárcsak nappal lenne és utóbbi éveinek valamennyi terve és próbálkozása újra felelevenedik benne. Tervei most újra olyan krízis felé közelednek, mint most két éve, amikor a Balkán-szövetséget sikerült összekalapálnia. Akkoriban sikerült titkos szerződések formájában a cárt

a Balkán döntőbírójává tennie és a racconigi-i szerződér; bőséges gyümölcsöket hozott.

Milyen közel állottunk akkor már vágyaink teljesüléséhez, fonja magában Szaszonov gondolatait tovább. Itália megkapta Tripolist, jog és igazság szerint tehát mi következünk volna soron, hogy a török hullát kifosszuk és aranytálon szállítsuk a kalifa fejét! A tengerszorosok szinte már-már itt voltak a markunkban és ha az ember a cárnénak arról a percről rajongott, amikor hosszú évszázadok múltán végre újra a Kyrie Eleison zsolozmázik majd a Hagia Sophia kupolái felé, akkor a cár elfordult Fredericks gróftól, meg a többi rajongótól és új hadihajókat engedélyezett a feketetengeri flotta számára. Csak az *AZ* átkozott Caillaux ne lett volna, aki a párizsi bankárokat ellenünk felheccelte és így Izwolszki egész munkáját tönkresilányította.

— Azt hiszem, ebben a percben Pasics sem alszik nyugodtan. Amikor legutóbb erre járt, kissé nagyon is kikelt magából: „*A szerb trónörökös oldalán Felséged leánya a Délszláv Birodalom cárnéja lehetne!*” Dehát az ilyesmi a szokott balkánfrázisok sorába tartozik. Ennek a parasztnak a fejébe szállott a dicsőség és mindenáron cári kisasszonyt szeretne keríteni.

— De azért volt annak a szerb látogatásnak mégis némi haszna, így szövi Szaszonov tovább a gondolatait. Vezérkarunk expozéja

akkoriban joggal mutathatott rá, hogy minő jelentősége lehetne egy esetleges szerb támadásnak Ausztria ellen: *„Ausztria akkor arra kényszerülne, hogy négy vagy öt hadtestét Szerbia ellen különítse ki. A tengerszorosoknak minden egyes orosz ember szívében olyan óriási jelentősége van, hogy a legelső kínálkozó válság alkalmával neki kellene vágnunk. Persze a Konstantinápoly ért való küzdelem nem igen gondolható el másképpen, mint egy általános európai konflagráció keretei között.”*

Szaszonov autója most befordult az egyik külvárosba, lövéseket hall.

— Hát még mindig? gondolja magában kelleetlenül. 83.000 a sztrájkolok száma, sőt a wiborgi városrészben még barrikádokat is emeltek. És ez ugyanabban az órában játszódik le, amelyben a mi cári gárdánk a krasznojeszselói kastély előtt a forradalmi indulót, komédiázza el az előtt a francia előtt!

— De miért is lövet ez a Maklakow minduntalan az emberek közé? Soha sem lesz már ennek vége? A fene ebbe a nagyiparba. Künn az alföldön minden olyan szépen, nyugodtan folyik, ott akár még évszázadokig is csend és nyugalom uralkodnék. Ha Jaurès megtudja, hogy tegnap megint hány embert kaszaboltak le nálunk, akkor Párizsban megint a fél képviselőházat eltántorítja tőlünk.

Az autó most a széles rakodópartok felé száguld; majd éjfél van már, de a kerti kocsmákban még egyre muzsikálnak a zenekarok, ez után a mai forró nap után a város népe még lélekzeni szeretne. A miniszter gondolatai a Palais Bourbontól átrévednek a párizsi bankvilág felé, ráötlik a legutóbbi harmadfél milliárd feltételeire, amelyeket Franciaország ki-mondottan csak úgy adott meg, ha Lengyelországon keresztül új katonai, stratégiai vasútvonalakat építünk ki. Milyen pompásan egymáshoz kapcsolja ezt a két népet a sok milliárdnyi frank aranylánca. Aztán hirtelen eszébe ötlik az a cikk, amellyel Szuchomlinov pár héttel ez-előtt fél Európát felzaklatta: *„Oroszország készen áll, kell, hogy Franciaország is készen álljon”*; ebben a cikkben azt követelte, hogy odaát is hozzák be a hároméves katonai szolgálatot, mert a kétmilliónyi orosz télcsapatok mellett legalább háromnegyed milliónyi francia csapatra van szükség, mert különben nem érdemes semmit sem kockáztatni. Még szerencse, hogy Poincaréban úgy meg lehet bízni; hiszen már első elnöki üzenetében is ezt hirdette világgá: *„Franciaországnak a civilizáció és a béke érdekében hatalmasnak és erősnek kell lennie. Amire mindenekelőtt szükségünk van, a tetterő az!”* Lehet-e a revanche gondolatát ügyesebben elpalástolni?

A miniszter addig futott a gondolatai nyomában, amíg végül nyugtalanság költözött a lelkébe. Bécsből és Belgrádból érkezett sürgönyök arra vallanak, hogy komoly döntések előestéjén vagyunk; a minisztert sejtelmek is gyötrik. Ez a realista nincs minden misztikus vonás híjjával és miközben a terveit és az érzelmeit egymás között mérlegelgeti, hirtelen rászól a sofförre: „*Nem, gyerünk a miniszterriumba!*” Az éjjeli portásnak az ámulattól leesik az álla, a lakájok ide-oda szaladgálnak, ajtócsapkodás, csak a chiffre-hivatal tisztviselői bámulják főnökük jó orrát, mert éppen most fordítanak le egy Belgrádból érkezett hosszú sürgönyt és azt jelentik, hogy húsz perc múlva a miniszter úr asztalán lesz a fordítás.

– Hát Vivianinak mégis csak igaza volt. Eléjük kellett volna vágnunk. Berchtold pontosan kiszámította az órát, amikor a mi franciáink hajóra ülnek.

Szaszonov türelmetlenségét aláírásokkal akarja csillapítani. Ablakai tárva-nyitva, itt ül ragyogó diplomatafrakkjában, összes rendjeleivel éjnek éjjelén az íróasztala mellett, érdekes feje most igazán úgy fest, mint valami orosz regényfigura: csontos muszkaarca van, nagy orra, fekete szemöldöke szép ívben fut kétoldalt, kurta szakála szénfekete és keskenyen szalad fel a füle előtt, a szája két szöglete lekonyul: kissé rókaszerű arc.

Éjfélkor elébe teszik a lefordított bécsi ultimátumot.

*

Másnap reggel sikoltva riadt fel nyáréji álmából Európa. Az összes fővárosok kabinetjei és diplomáciai képviselői, vezérkarai és bankvezérei hirtelen nem találják a helyüket, patakzó élet szalad beléjük, félbeszakítják nyaralásukat, nyugtalanul, kíváncsian, ijedten sürgönyzik vissza embereiket.

Itt Szentpétervárott a kormány és a vezérkar hatalmasságai közül a legtöbben boldogan mosolyogtak, hiszen már régóta vágyva álmodoztak a háborúról. *„Szerbiának Ígéretföldje ott fekszik a mai Ausztria-Magyarország területén... Az idő is Szerbia érdekében és ellenségei romlására dolgozik, akiknek soraiban a romlás jelei már élénken mutatkoznak.”* Ezeket a sorokat nem talán valamely frázisokra berendezett vezércikkből vesszük ki; véresen komoly állami sürgönyből valók, amellyel Szasonov az első balkánháború után bátorságot öntött a belgrádi kormányba. 1913 őszén a francia követ Szentpétervárról ezt írta haza: *„A Balkán-krízis kezdete óta Oroszország csak arra törekedett, hogy Ausztriát a Balkánon megalázza, így akart elégtételt venni az 1908-iki esztendőért, amikor Aehrenthal gróf Oroszországot annyira megalázta.”* És 1914 januáriu-

sában az orosz hadügyminiszter és a vezérkar főnöke együtt jelentették ki kategorikusan, hogy *„Oroszország teljesen felkészült a Németországgal való párosviaskodásra, hogy az Ausztriával való leszámolásról ne is beszéljünk”*.

Ma délben pedig ugyancsak itt, Szentpéterváron három hatalmas birodalom tanácskozott egy közös asztalnál. Az ügyeskedő francia a külügyminisztert már a kora reggeli órákban telefon útján kötelezte le magának, mert olyan ingyenc falatot ígért be neki, aminőt ma senki más nem szállíthatott volna Szaszonovnak: az angol nagykövetet. Sir George Buchanan, konzervatív, s ha nem is éppen francia-, de bizonyára orosz-érelmű és mindenekfölött németfaló úr, ennél a reggelinél jobb szándékai ellenére defenzívába kényszerült. Paléologue úr azonban, a házigazda, ma a szokottnál is ügyeskedőbb, hajlékonyabb, beszédesebb volt; államelnöke, Poincaré, az utóbbi napok során végkép felpaprikázta és ennél a történelmi emlékezetű asztalnál bizonyára ő volt a legizgatottabb ember. Nincs még három hete, hogy Briandnak ezt jósolta: *„Mélységesen meg vagyok róla győződve, hogy zivatar előtt állunk; persze hogy hol és mikor tör ki, nem tudnám megmondani.”*

Szaszonov azonban ezen a napon még nem akarta a háborút: hiszen Szerbia a bécsiekkel szemben erkölcsi szempontból tényleg hát-

rányba került; Oroszország maga, katonáinak minden ellenkező esküdjzése dacára, sem készült még fel, ezt a miniszter nagyon is jól tudta. Ezért csupán részleges mozgósításra gondolt, hogy így Németországot kikapcsolja, de viszont Ausztriára nyomást gyakoroljon és az első osztrák diadalok után Szerbiát megmentse. Véleménye szerint a mozgósítás egyúttal Romániára is nyomást gyakorolna, sőt szükség esetén, a bukaresti béke védelme jogcímén, talán még meg is lehetne moccantani. Micsoda diplomáciai sikerrel Ígérkeznék ez a dolog: a középponti hatalmak dicsősége bealkonyulna, Aehrenthal 1909-iki diadala egyszerre elhomályosulna. De persze: mi lesz akkor, ha Németország is mozgósít? Nos, akkor mi vagyunk a megtámadottak, akkor Franciaország szövetségi kötelezettsége már csak külső okoknál fogva is bekövetkezik, óriási lehetőségek tárulnak, amihez persze az is kellene, hogy Anglia dolgában bizonyosak lehessünk. Ilyen konstellációban vágyaink leghőbb álmát, a Dardanellákat is megszerezhetnők!

Ezt az egész tervezetet párizsi nagykövete, aki Poincaréval együtt jött volt haza, de még nem utazott vissza állomáshelyére, tárta elébe ma reggel tórszerűen gyilkos szenvedélyességével. Izwolszkinak ez volt a vágyai netovábbja.

Ugyan nem azonos okokból, de azért ugyanazzal a bensőséggel iparkodott ennél a reggeli-

nél az orosz is meg a francia is az angol kollégát befogni: ha egyszer sikerült őt nyilatkozatra bírni, így reménykedik a francia, akkor nincs az a hatalom, amely háborúban lebírna bennünket! Ha Anglia a világ színe előtt leszögezte magát mellénk, így elmélkedik az orosz, akkor a hármasszövetség vagy behúzza a farkát, vagy mi győzünk! A francia csak a háborúra gondol, a muszka pedig pontosan úgy érez és gondolkodik, mint szerb barátja, és két utat szeretne nyitva tartani, amelyek közül ma és ebben a percben a vértelen elintézés helyesebbnek találná.

Asztal fölött mindhárman két pontban egyeznek meg: az egyik az a vélemény, hogy Bécs megőrült, a másik pedig az, hogy Berlin ebben támogatja. Paléologue jelentése gondosan egybefoglalja ennek a megbeszélésnek legfőbb pontjait.

A francia: *„Mindent meg fogunk tenni, aminek szüksége mutatkozik. A cár és az én elnököm csak tegnap ígérték meg egymásnak: Keményen és határozottan fogunk cselekedni.”*

Az orosz: *„És ha ez a politika háborúhoz vezetne bennünket?”*

A francia: *„Akkor vezet háborúhoz, ha a két germán birodalom eleve arra szánta magát, hogy erőszakot fog alkalmazni!”*

Az angol: *„Én azt hiszem, hogy mi a magunk részéről semlegesek maradunk és félek.”*

hogy akkor a hármasszövetség szétmorzsolja Franciaországot és Oroszországot.”

Szünet. A ház gazdája és az ország gazdája zavartan hallgatnak. Erre Szaszonov nekiszánja magát: *„A pillanatnyilag adott helyzetben Anglia* semlegessége egyszerűen öngyilkosságot jelentene!”*

„Hát nem látja”, vág most Paléologue közbe, hogy cinkostársán segítsen, *„hogy Anglia ebben a percben döntő szerepet játszhatik! Csak négy napja mondta nekem a cár: ha Németországnak nem ment el teljesen az esze, sohasem merészkedik arra, hogy az egymással egyesült Oroszországot, Franciaországot és Angliát megtámadja”.*

Sir George Buchanan kínosan feszelegve hallgatja ezeket a dolgokat. Végül így szól: *„Félek attól, hogy a mi közvéleményünk még igen távol van attól, hogy felfogja azt, amit nemzeti érdekünk oly parancsolóan követel. Szerbia dolgában mi nem vagyunk közvetlenül érdekélve és az egyszerű polgáremberek soha nem egyeznének abba bele, hogy Szerbia miatt háborúba keveredjünk.”*

A három nagyhatalom mindegyike tehát az első napon így foglalta el a maga pozícióját.

*

A minisztertanács öt óra hosszat tartott. Végül azt határozta, hogy a holnapi koronatanácsig elnapolja magát, de már ma is olyan

irányban döntött, hogy Bécsset fel fogják szólítani, adjon további haladékot, hogy a nagyhatalmak a Szerbia ellen szóló és Bécs által tekintésre felajánlott anyagot tanulmány tárgyává tehessek; a hadügyminiszter belátására bízták egyúttal, hogy „szükség esetén” tegyen előterjesztést az Ausztria ellen irányuló mozgósítás dolgában. A nyilvánosság számára kiadott nyilatkozat arról beszélt, hogy Oroszország az adott viszonyok között nem maradhat közömbös. A reggel folyamán az osztrák nagykövet jelent meg a külügyminiszternél és az est folyamán a német. Két teljesen különböző természetű ember volt ez a két diplomata és ki nem állhatták egymást.

Szapáry gróf szívélyes magyar mágnás, Pourtalès gróf pedig keménynyakú porosz beamter, apróra barázdált fejjel, szürkébe játszó hegyes szakállal, széles alsóajakkal; kis látókörű és kurtaeszű reszortember.

A magyar mágnás hivatalos formában olvassa fel a Szerbiához intézett jegyzéket, de Szaszonov minduntalan félbeszakítja: azt akarja, hogy idegesebbnek lássék, semmint amennyire tényleg az, azért, hogy a mágnás aztán „orosz izgatottságot” sürgönyözzön meg Bécsbe.

„Magliknak Pasicstól biztosítékok kellenek? Hiszen ha ezt akarják, ő akár huszonötzör is szívesen megadja önöknek azokat. Csakhogy az önök követelései a szerbeket saját

honukból kergetik ki! Önök majd minden pillanatban közbe akarnak lépni! Milyen lesz az az élet, amelyet Önök ilyenformán Európára akarnának rátukmálni?!”

A magyar mágnás tovább olvas.

Szaszonov: *„Minek is vett magának a bécsi kabinet annyi fáradságot, amikor úgyis csak ultimátumra akart kilyukadni? Az urak nagyon tévednek, ha azt hiszik, hogy az összes civilizált nemzetek ugyanolyan érzelmeket táplálnak, mint az önök Monarchiája!”*

„Nagyon szomorú lenne, ha a Monarchia ebben a kérdésben, ahol mindent kockáztat, ami szentet csak ismer és ami egyúttal Oroszország szemében is szent értéket jelent, nem találkoznék megértéssel!”

„A monarchikus eszmének mi köze sincs ezekkel a dolgokkal. Önök háborút akarnak és felégették maguk mögött a hidakat!”

„Mi vagyunk a világ legbékeszeretőbb országa, de védekeznünk kell a forradalmakkal szemben és dinasztiánkat meg kell védenünk a bombáktól!”

„Hogy önök is békeszeretők? Hiszen valósággal lángralobbantják Európát!”

Másfél óra hosszat tart ez az ideges beszélgetés.

Estefelé a német nagykövet ünnepélyesen kijelenti, hogy Németország feltétlenül odaáll a Monarchia mellé. Szaszonov így felel:

„Ausztria nagyban följánlotta, hogy dossiért bocsát átvizsgálás céljából a rendelkezésünkre; ellenben időközben máris elküldte az ultimátumot. Helyeselheti ön ezt az eljárást?”

„Sajnálom kegyelmes uram, hogy erre a területre nem követhetem önt. Ausztria-Magyarország nem fogadhatja el, hogy a Szerbiához való viszonyába mások is beavatkozzanak. És mi, a magunk részéről sem akceptálhatnánk olyan ajánlatot, amely szövetségstársunk méltóságát sértené.”

„Mi pedig Szerbiát az Ausztriával való harcában nem fogjuk magára hagyni.”

„Önök Ausztriát nem szeretik eléggé. Miért akarják önök egy tiszteletreméltó agg uralkodónak utolsó éveit elkészeríteni?”

Szaszonov ellenséges szemmel néz a német nagykövet szeme közé és aztán hideg hangon felel: „Csakugyan, mi nem szeretjük Ausztriát, de miért is szeretnők? Ausztria mindig csak ártott nekünk. És ha tiszteletreméltó uralkodójának a fején még mindig ott van a koronája, akkor azt is nekünk köszönheti. Emlékezzék csak rá, hogy háláját 1855-ben, 1878-ban és 1908-ban hogyan róta le irányunkban! És még nekünk akarják szemünkre vetni, hogy mi nem szeretjük Ausztriát?!”

A miniszter mindjobban tűzbejön, a nagykövet elmegy. Nyomban utána elmeséli Szaszonov

a jelenetet a francia nagykövetnek és mondókáját ezzel fejezi be: „*Beszélgésünk igen izgatottan ért véget*”

*

À koronatanács másnap a krasznojeszeli táborban folyt le, ami valósággal végzetes volt. Az ottani síkság csak úgy villogott végeleáthatatlan csapattömegektől, a kis helységben hangosan csörtettek a vezérkari tisztek, veszekedett háborús mámor lett itt a lelkeken úrrá. A cárt, aki természeténél fogva félénk és békeszerető ember volt, a katonai parádénál csakis tisztek, tábornokai, vezérkarának vezetői és a nagyhercegek vették körül: valósággal körülfenyegették. Mind ezen felül reggeli után még Bécs tagadó válasza is befutott, amely szerint semmi esetre nem hajlandó az ultimátum határidejét kitolni: a hangulat, amely eddig csak komoly és kimért volt, most egyszerre felháborodásba csapott át. A tény maga, aztán a jegyzék hangja, Poincaré izgató magatartásának utóhatásai, szóval az egész lelkiállapot, mind csak igazolni látszott a tiszteknek amúgy is természetesen harcias szellemét.

Az udvari ebédnél a német császár főhadsegéde, Chelius tábornok, egy nagykultúrájú ember ült a cár oldalán; ez az ember tudatosan és tiszteletet érdemlően viselte régi humanista családnevét, és meg volt az a képessége, hogy a körülötte cikázó haragos szemvillanásokat és sza-

vakat néma hallgatással viszonozza. A szentpétervári kormányzó egyszerre csak elszólja magát és a német tábornok füle hallatára kezd a mozgósításról beszélni. A főistállómaster udvariasan fordul Cheliushoz és ezt mondja neki: *„Hogy mi a határozat, azt nem szabad Önnek megmondanom; de arról meg lehet győződve, hogy a dolgok igen-igen komoly fordulatot vettek”,* aztán koccint és mintegy búcsúzóul igen érthetően ezt mondja neki: *„Jobb időkben remélhetőleg még találkozunk!”*

Pontban hat órákor az egyik tábornok kiveszi az óráját és az ultimátum lejáratára való célzással így szól a német tábornokhoz: *„No, éhben a percben alighanem megdördültek az ágyúk a Duna mentén. Hiszen ilyen jegyzéket csak akkor küld el az ember, ha az ágyúi már meg vannak töltve.”*

Estére az operában harsogva ünneplik a cárt; az ünneplést Miklós nagyherceg rendezte. Ez a nagyherceg volt az, aki a koronatanácson is a döntő szót vitte, óriási növésű ember, hegyes szakálla van, vakmerő a nézése; még boldogabb párizsi napjai óta elszánt franciabarát, nagyherceg és kalandor egy személyben, olyan ember, akit asszonyok és szolgák társaságában csak korbáccsal a kezében tudunk elképzelni; szenvedélyes montenegrói hercegisasszony férje, akinek felesége évek óta intrigál Németország ellen: hosszú idők óta Miklós nagyherceg a feje és az

ökle a Németország ellen dolgozó orosz háborúspártnak.

A mai koronatanácson Szuchomlinov ült mellette, a hadügyminiszter, amolyan kövér és nagybajúsú fajtából való ember, szerzője annak a hírhedtté vált „*Oroszország készen áll*” című cikknek, valamint egy sor, az utóbbi években írott memorandumnak, amelyek mind a Dardanellák meghódításáról szóltak. Mellette ült a vele egyérmű vezérkari főnök, Januskievics; aztán az Öreg Goremykin, a miniszterelnök, kedélyes úr, aki mint mindig, ezúttal is határozatlankodott. Szaszonov maga nincs föltétlenül a háború mellett, úgy reméli, hogy már a mozgósítás maga is kellő hatást fog gyakorolni. Csakis az öreg, előkelő Fredericks gróf, született balti ember, az egyedüli egyéniség az udvarnál, akinek egyetlen ellensége sincs, holott esztendőök óta agyonhalmozák őt kitüntetésekkel; csakis ez a derék gróf mer a koronatanácsban Németország iránt érzett barátságos érzelmeinek kifejezést adni.

Messzire révedező szemmel ül az elnöki széken egy sápadtarcú, gyöngé ember, akit a sok uniformis, meg a sok kard valósággal agyonnyom: vajjon mit tehessen ez a szegény cár nagybátyjának, a nagyhercegnek tigrisnézése ellen, ha nem áll az oldala mellett egy békeszerető kormány, s ha még Rasputin sincs ezekben a percekben mellette? Hát nem rágják-e már a balkánháborúk, Aerenthal napjai és a japán

háború óta szüntelen a cár fülét, hogy a trónus fényét és hatalmát csakis egy, Franciaország oldalán megvívandó háború mentheti meg? Alig-alig mer azokra a nehézségekre rámutatni, hogy most, a nagy sztrájkok idején, igen nehéz dolog lesz a mozgósítás, – máris a szavába vág Maklakow és elkezd bizonyíthatni: belső veszedelmek vannak, amelyeket csak úgy lehet még egyszer lecsitítani, ha az egész nemzetet fegyverbe hívják. Kell a háború azért, hogy megmeneküljenek a belső ellenségtől. A döntés: tervbe veszik, hogy Ausztria ellen tizenhárom hadtestet mozgósítanak; a végrehajtást azonban Szerbia megtámadtatásától, a úapját pedig a külügyminiszter elhatározásától teszik függővé.

Érzed-e, sötétlelkű Szaszonov, minő hatalmat ad a minden oroszok cárja, tábornokai meghallgatása nélkül, a te polgáremberi kezeidbe?

Pandora szelencéje az.

HATODIK FEJEZET.

A nyílt tengeren.

Búgva siklik a „France” az éjszakán át. Ugyanaz az óra volt ez, amelyben a szerb és az orosz miniszterelnök mindegyik a maga fővárosába rohant ama döntések felé, amelyeket a bécsi háborús grófok tervei rájuk kényszerítettek. És miként ennek a két férfiúnak a gondolatai a múltba révedtek, mintha tétlenségük utolsó óráit összehasonlító emlékezésekre akarnák fölhasználni, úgy jártak itt ezen a hajón is azok az államférfiak, akiknek füle immár évek óta lesve hallgatózott az európai bonyodalmak elébe.

Poincaré élete most teljesedett ki. Hiszen ezek a szentpétervári napok még gyönyörűebbek voltak, semmint az a perc, amikor nyomban megválasztása után kilépett az Elysée erkélyére s amikor a mindig gúnyolódó kedvű párizsiak a nevét csúfondárosan elferdítve kiabálták feléje? Hiszen gyerekkora legmerészebb álmait is túlhaladta most, amikor a márványfehér arcú cárné balján a cári gárda sorai között kocsizott el, a cár pedig ott lovagolt ragyogó hintaja oldalán?

Ennek a francia fiskálisnak sok ideig eltitkolt becsvágya harminc év óta még ünnepnapokon sem mert volna ilyen magaslatokba elkalandozni. Élete ím' eljutott a csúcspontjához; minden ereje és idege végső megfeszülésére volt most szüksége, hogy betetőzhesse azt, amit makacs szenvedélyességével évtizedek óta akart kiharcolni. Hogy népét háborúba hajszolja, lehetetlen feladat volt, ezt nagyon is jól tudta; de ha ősi ellensége elég könnyelműen alkalmat ad rá, vagy éppen maga kezd ki, vagy ha legalább ennek a látszatát lehet rábizonyítani: ó, mily csodás sors lesz az, ilyen percben a franciák vezérének lennie! Poincaré ebben az órában olyan szűzlányhoz hasonlított, akiben izzik a szorongó vágyálom, vajha végre valaki megrontaná.

Egyébként persze nem igen érezhette magát túlártatlannak. Mert ama kevésszámú hatalmasok sorába tartozott, akik a francia nép lelkében immár alig-alig parázsló revanche-tüzet a saját szívük vérével, lelkük bensejében folyton táplálták. Nincs rajta mit csodálkoznunk, hiszen lotharingiai volt és önmaga vallotta be a háború után: *„Iskolás éveimben (közvetlenül a hetvenedik háború után) a vereségünktől elkomorodott lelkem szüntelenül átrévedt azokon a határokon, amelyeket a frankfurti békekötés kényszerített reánk; és ha fellengző gondolataimból a földre szállottam, akkor a magam nemzedéke számára egyáltalán semmi másféle életcél nem találtam,*

mint azt a reménységet, hogy elvesztett tartományainkat újra visszazerezzük.” Ifjúkori éveinek ezt a legmélyebb élményét soha sem tudta elfelejteni s így a háború végével joggal dicsérhette egyik barátja *„tetteinek csodálatosan összefüggő kontinuitását.”*

Ebben a kontinuitásban adódtak ugyan itt-ott megszakítások, mert a bosszúra szomjas fiúból közben államférfi lett, aki megtanulta, hogy mit jelent a kívánni-tudás. A boszniai krízis idején ő is nyíltan kijelentette az orosz szövetséges szemébe, hogy Franciaország sohasem lesz arra kapható, hogy az oroszok balkánérdekei miatt háborúba vonják; sőt 1912 augusztusában Szasonovot ezekkel a szavakkal óvta: *„Ne számítsen a mi katonai segítségünkkel a Balkánon, még abban az esetben sem, ha Ausztria megtámadná Önöket!”* Eöviddel rá azonban, 1912 novemberében, döntő fordulatot tett a politikájával, amennyiben Izwolszki legnagyobb öröme, akit különben ki nem állhatott, *„egészen új szempontot”* érvényesített: *„Ausztria területének megnagyobodása az általános európai egyensúlyt és ezáltal magának Franciaországnak saját érdekeit is veszélyeztetné”*; ennek során pedig Franciaország is *„hadműveletekbe keveredhetné”*. (Európa összes diplomatái ilyen gyáván írják körül, amikor a háború ominózus szavát el akarják kerülni; olyan ez, mint amikor az orvos szövődményről beszél, de rákot gondol.) Sőt 1914 januáriusá-

ban Poincaré odáig ment el, hogy Deleassé útján egyenesen „biztosította az oroszokat a francia külügyminiszter nevében arról, hogy Franciaország olyan messzire fog elmenni, aminő messzire Oroszország csak kívánja.” Ez a döntő bianco-felhatalmazás, amelyet ekkor Párizs adott Szentpétervárnak, miután két évvel korábban azt megtagadta, ugyan csupán egyetlen egy konkrét esetre (Limán von Sanders konstantinápolyi szereplésére) szorítkozott, de lélektani kihatásai-
ban azonos volt azzal, amelyet Vilmos császár adott Bécsnek, miután ő is két évvel előbb megtagadta volt. Még ugyanabban a hónapban a köztársasági elnök ezt mondta Judet-nek: „Oroszország előtt óriási jövődő áll, most van ereje virágjában... Két év múlva háború lesz. Minden fáradozásom csak arra fog irányulni, hogy készenlétiünket minél jobban felfokozzam.”

Poincaré föl-alá jár a fedélzetén, emlékezése visszaszáll ahhoz az utolsó udvari tónusú órához, amikor a cár, mint az ő vendége tartózkodott itt a fedélzetén, vele pohárköszöntőt cserélt, aztán hosszú sétákban fel-alá járkált és szuggesztív szavait szüntelen helyesléssel kísérte. Vajjon tartós lesz-e szavainak hatása? A cár ugyan jól keresztül látott rajta, mert dán rokonai előtt nem-sokára így nyilatkozott: „Poincaré úr persze egyáltalán nem a béke kedvéért vágyik a békére. Az ő hite egy szerencsés háborúban gyökerezik.”

A francia államelnök ebben az órában bizonyára még egyszer végigfutja emlékezetében az utolsó heteket. Hát tényleg csak öt hete-e annak, hogy az ideges Vivianival kabinetet alakítottatott? Áprilisban voltak a kamarai választások, aztán következtek májusban azok az átkozott pótválasztások, amelyekben a szocialisták győztek; de aztán végül mégis sikerült a miniszterelnöknek a három éves katonai szolgálatnak néhány ellenfelét a parlamentbe bejuttatnia. Paleologue magának tulajdonította a diadalt, szerinte ő győzte meg a miniszterelnököt.

Viviani miniszterelnök pedig vajjon min gondolkozhatott ezekben az óriákban a „France” fedélzetén? Mozgékonyabb, cinikusabb és kevésbé pedáns volt, mint Poincaré, akinek hadvezéri egyénisége mellett Viviani mint vezérkari főnök igen jól festett. Csöndben bizonyára jót mulat Paleologue vendégeskedési izgalmain, aki egyenesen Párizsból hozatta el Lemaitre-t, hogy az állítsa fel a virágokat a követség ebédjénél. Később azonban persze nagykövetje igen fontos hangulati képeket is közölt vele; a katonai szemle alkalmával, a nagyherceg sátorában a két montenegrói hercegnő, Anasztázia és Milica ugyancsak telifecsegték a fejét: *„No tudja, micsoda történelmi napok ezek! Szent napok! Ma kaptam papától sürgönyt, hogy e hónap végére háború lesz! Tudja, az én papám, az olyan hős, mint aminőket az Ilias ír le! Látja itt ezt a kis*

skatulyát, amelytől sosem válok meg? Ön persze azt gondolja, hogy bonbonok vannak benne. De nem: lotharingiai föld van benne, a magam két kezével ástam a határon túl, amikor most két éve Franciaországban voltunk. És látja, itt az asztaldisz csupa bogáncs; ezeket is magam ráncigáltam ki a földből, az annektált földből, s amikor hazahoztam, újra elültettem és szaporítottam! Meglátja, Ausztriából semmi sem marad meg, maguk megkapják Elzászt és a csapatjaink Berlinben fognak találkozni” – majd hirtelen félbeszakította a szavait és halkán ezt súgta: „Mérsékelnem kell magamat, a cár nagyon idenéz.”

Ez a két francia politikus ravaszabb, mint berlini kollegáik, de azért legalább is annyira vágynak a háborúra; a köztársaság gépezete ugyan erősebb akadályokat jelent rájuk nézve, viszont annál otthonosabbak minden olyan fortélyban, amivel a tömegeket be lehessen csapni: így gondolják újra végig ezeknek a szentpétervári ünnepnapoknak viharelőtti tikkasztó légkörét, mérlegelik hisztérikus nagyhercegnék szavait, úgy ahogy azokkal később az emlékirataikban fogunk találkozni; hangulatuk hasonlít annak a színházi nézőnek a hangulatához, aki szünet alatt eleve elképzeli magában a következő felvonás menetét és aztán arra vágyakozik, vajha csakugyan így és ne másképp folynék le az előadás.

Hirtelen matróz rohan fel a lépcsőkön, hosszú szikratáviratot nyújt át: Bécsnek Szerbia ellen irányuló ultimátuma ez, amelyet az elnöknek utánarádióztak. Itt a megváltás perce! Poincaré parancsot ad, hogy nyomban minden veszteglés nélkül térjenek vissza Párizsba; Viviani még azon éjjel elkezdte Párizst rádió útján instruálni. Teljes gőzzel előre! Irány: Haza!

Másnap, az alkonyi órákban, Malmö táján két államfő áll, mindegyik a maga hajója parancsnoki hídján, szemük a távolba révedez, tisztjeiket maguk köré gyűjtik, számítgatnak velük és a jövőbe iparkodnak velők együtt tekinteni. Mind a két államfő könnyen kiszámíthatta, hogy a fenyegető európai bonyodalom a másik államfőt is hazaszólítja és hogy így hajóik útja egykönnyen keresztezheti egymást. Ugyanazokban az órákban vitte a „France” a francia köztársasági elnököt a Keleti tengeren át Dunkerque-be, a „Hohenzollern” pedig a Császárt Kiéibe. Mindkettőjük szíve hangosan dobogott a háború reménységétől, mindketten tudták, hogy körülöttük a levegőben láthatatlan villamos hullámok cikáznak és fent a rádiós kamrákban a távirótisztek feszülten figyelték idegen szikratáviratok dadogását, amelyeket azonban, jaj, diplomáciai kulcs titka védett. Az ellenséges hajók fedélzetén azért

mégis megpróbálkoztak a titkos táviratok megfejtésével; végül aztán félbehagyták.

A két hajó ura ezekben a napokban a Sor-sot mérlegelte. A franciában egymással ellentmondó érzések hullámzottak: hogy a revanche-ra vágyott, azt ő maga meséli, így tehát valósággal örülnie kellett egy ráoktrojált háborúnak; viszont, mint lotharingiai embernek, félnie kellett attól, hogy közelebbi hazája tönkrepesztül, másrészt pedig, miután a támadásra még nem érett ki a helyzet, arra kellett vágnia, vajha a németek 1917-re halasztanák esetleges terveik kivitelét. És azért mindezeknek dacára is éppen az imént eléggé érthetően beszélt a cár előtt. A német császár érzései, tekintve ingadozó természetét, inkább hangulatokból és körülményekből tevődtek össze: hetek óta csupa katonatiszt és más olyan ember vette őt körül, aki hosszú évek óta tanulmányozta őt. és akiket közvetlenül az elutazás előtt mint a hajómotorokat, úgy olajoztak meg frissiben berlini bizalmasaik; itt élt a császár ebben az udvaronci levegőben, ahol „az Atlanti Óceán nagyadmirálisának” tisztelték őt; hetek óta nem jutott a füléhez egyetlen férfias hangú politikai intőszó sem, itt még kevesebb kontaktusa akadt népe egyes osztályaival, semmint odahaza, ezenfelül tényleg őszintén fel volt háborodva barátja legyilkolásán: így hát szinte szükségszerűen támadtak azok a gondolatai,

amelyeket itt következő jegyzetei tárnak fel, úgy, ahogy ő azokat a „Hohenzollern” fedélzetén júliusi utazása idején sajátkezűleg róttá fel az újabb meg újabb sürgönyök margójára:

Bécsi jelentés, amelyben a bécsi német nagykövet Berchtold aggodalmaskodásairól számol be, amelyek arra irányulnak, hogyan lehessen Szerbia számára elfogadhatatlan követeléseket kitalálni. A császár széljegyzete: *„Tessék a Szandsákot kiüríteni! Akkor aztán menten meg van a zrí! A Szandsákot Ausztriának feltétlenül nyomban vissza kell vennie, hogy a szerbeket meggátolja abban, hogy kijussanak a tengerhez!”*

Tovább a jelentés: Tisza előkelően és elővigyázatosan szeretne eljárni, ami zavarja Berchtold köreit. A császár jegyzete: *„Hogyne! Gyilkosokkal szemben, azok után, amik történtek! Hülyeség!... Azt hiszik talán, hogy a sziléziai háborúk korát éljük: »Én a haditanácsok és tanácskozások ellen vagyok, és pedig azért, mert mindig a félnélkebb fél van előnyben. Nagy Frigyes.«,*

Jelentés Londonból: az angol kormány elvárja, hogy Berlinnek sikerült legyen Bécs teljesíthetetlen követeléseit letompítania. A császár széljegyzete: *„Hogy jönnék én ehhez! Semmi közöm hozzá! Mi az, hogy teljesíthetetlen? A gazemberek gyilkossággal súlyosított agitációt vittek véghez és ezért meg kell őket agyabu-*

gyálni!” Londonban azt remélik, hogy Bécsben nem fognak csökönnyösen olyan követelések mellett kitarítani, amelyeknek tisztára háború lenne a céljok. A császár jegyzete: *„Példátlan angol szemtelenség. Nem az a hivatásom, hogy Grey úr mintájára előírásokat adjak a Császár öfélének, hogy hogyan védje meg a becsületét!”*

Jagow megígéri, hogy a német nagykövet útján Londonban ki fogja jelenteni, hogy Ausztriának ilyen intern ügyeire nézve nekünk nincs semmi befolyásunk. A császár jegyzete: *„Helyes, de tessék ezt Grey úrral igen komoly formában és nagyon érthetően közölni! Hogy tisztán lássa, hogy én nem értek tréfát... Szerbia egy rablóbanda, amelyet elkövetett bűntényeiért az egyszer nyakon kell csípni!... Igazi angol gondolkodásmód és szemtelenül leereszkedő parancsolgatás, amelyet a leghatározottabban visszautasítatni óhajtok. Vilmos I. R.”*

Bécsi jelentés, amely szerint Berchtold részletesen biztosította az oroszokat arról, hogy Ausztria nem akar Szerbiától földterületet elvenni. A császár jegyzete: *„Szamár! Ausztriának a Szandsákat újra el kell foglalnia, mert különben a szerbek kijutnak az Adriához.”*

Londoni jelentés Greynek egy megtartandó konferenciát illető első ötletéről. A császár jegyzete: *„Nem vagyok benne; csak akkor, ha Ausztria kimondottan felkérne rá, aminek azonban kevés a valószínűsége. Becsületbeli és életbe-*

vágóan fontos kérdésekben az ember nem szokta mások tanácsát kikérni”

Szentpétervári jelentés közli Szaszonov fenyegetését, hogy amennyiben Ausztria zsebre akarná vágni Szerbiát, akkor Oroszország háborúba kezd. A Császár széljegyzete: *„Na, hát csak tessék!”*

Római jelentés Olaszország magatartása dolgában óvakodásra int. A Császár megjegyzése: *„Üres locsogás az egész, a dolog magától fog adódni”*

Bethmann azt jelenti, hogy az ő véleménye szerint Németországnak most elébb nyugodt magatartást kellene tanúsítania. A Császár megjegyzése: *„Nyugalom a honpolgár első kötelessége! Persze, mindig csak nyugalom, örökké csak nyugalom!!! Persze egy nyugodt mozgásítás új dolog ezeknek az uraknak a számára”*

Ilyen hangulatban érkezett a Császár Potsdamba.

HETEDIK FEJEZET.

Az aggodalmaskodók.

Anglia egy izgalomban volt. Micsoda veszelkedett háborús hangulat szaladt egyszeriben ebbe a nyugodt népbe, amely okosságból pacifista módjára, helyzeténél fogva semlegesén, és mint népfaj elővigyázatosan élt eddig. Angliában már hetek óta egyébről sem beszéltek és írtak, mint önkéntesekről, ágyúkról, munícióról, jóval mielőtt a kontinensen magán ezek a fogalmak és szavak népszerűekké lettek volna. Mi történt hát olyasmi, amitől a szigetország ennyire megrázkódott?

A két sziget közül az egyik, Írország, felázadt a másik ellen, s amikor a liberális kormány újabb szabadságjogokkal akarta lecsitítani, akkor az egyik ír tartomány elszakadt és azzal fenyegetődzött, hogy erőszakkal fogja minden szabadságjog megadását megakadályozni. Az ulsteri protestánsok protestáltak és azt hirdették, hogy gyűlölt déli testvéreikkel nem akarnak többé egyedül maradni a szigeten és inkább szeretnének mint megvénhedt angol

aggszúzek meghalni, semhogy okos házasságra lépjenek szomszédjukkal. Artatlanságukat barrikádok és muskéták segítségével akarták megvédeni; de csak amikor déli testvéreik elkezdtek agresszívakká lenni, akkor tiltották meg a fegyvereknek Írországra való bevitelét, csak akkor vizsgálták végig a partokat aknák és ágyúk szempontjából; s miközben a kormány *így* érezte, hogy az ulsteri fölkelés a homerule nehézségeitől váltja meg, viszont egyszeriben délvidéki forrongással találta magát szemközt. Mi történjék most? gondolta magában a király meg a miniszterei. Talán éppenséggel angol belháború látványával vidítsuk fel a világ közvéleményét?

Amikor még így nagyjában törik a fejüket, egyszerre új rémhír fut végig az országon: a curraghi gyakorlótéren, ahol ősidők óta szoktak volt zsoldos katonákat kiképezni, a csapatok egyszerre fellázadtak a londoni hadügyminisztérium ellen, magasrangú katonatisztek megtagadták a hadügyminiszternek az engedelmességét, meg akarták buktatni a kormányt, amely szerintük amúgy is túlságosan puha kézzel kezeli az ír dolgokat, Angliában emberemlékezet óta a józan ész és a voksok száma, néha egy kis fantázia és kalandorság is uralkodott, de a kard uralmára majdnem soha sem került még sor. Ott túl a nyugtalankodó szigeten, de még magában az anyaországban is villamos szikráktól

volt a levegő terhes, már-már úgy látszott, hogy a parlamentet, amelyből a kormány is kikerült, egypár katonatiszt és egy felkelő csapat veszélyezteti; az emberek nem hittek a szemüknek és a fülüknek; Anglia kellős közepén egyszerre úgy érezték magukat, mintha a német Zabern ide települt volna át. Asquith magát és a kormányt úgy mentette meg, hogy hirtelenében önmaga vette át a hadügyi tárcát.

Ilyen zajgás közepette, természetesen nyoma veszett a szerajevói revolverlövéseknek. Mi közünk Szerbiához, mondotta az egyszerű polgárember, lapot fordított az újságjában és a belfasti és curraghi legújabb sürgönyöket kereste. Csak igen kevesen tudták, hogy időközben a kormányt minő belső harcok rázkódtatták meg és senki sem tudta, hogy a vezető emberek lelkében minő küzdelmek dúltak. Eléggé furcsául ez a kormány lényegében öt emberből állott; két másik tagja az ellenzékieskedése révén vált ismeretessé. A többi tagjai közül aztán három csak ballaszt volt, kettő pedig csöndesen velevitorlázott a kormányval.

Asquithnek olyan feje volt, mintha valamelyik Dickens-regényből vágták volna ki, az egyénisége azonban római szabású volt. Okos szemével messzi horizonton fogta körül a világot és ha szólásra emelkedett, szakálltalan szája keményen körülczellálta szenvedély telén gondolatait, amelyeket az angoloknál dívó sze-

genyes gesztusokkal kísért. Mindig készenlétben volt, néha ugyan habozott, realista volt, aki azonban bizonyosfokú aggodalmaskodással tartózkodott a túlgyors elhatározásoktól; inkább festett a képviselőház, mint a kormány fejének, ő „tisztos béke” híve és a fenyegető konfliktust egyelőre meglehetősen hűvös távolságból szemléli. A hat év előtt tartott világkongresszuson nagy beszédet mondott és ennek keretében így szólott: *„Az óriási hadiszersz-
leteket nem parádé vagy mulatság kedvéért hal-
mozták fel, hanem azért, hogy adott pillanat-
ban, esetleg talán csupán egy véletlen rossz sze-
szély kielégítése kedvéért fel is használják azt.”* Bezzeg Lord Haldane mélyebben gondol-
kodó fej: humanista, akinek olyan a feje, mint valami Tintoretto-festette kardinálisé; az egyé-
nisége hallgatag, sötétben villódzó. Németország a gyöngéje: ezért jobban is ismeri Németor-
szág gyöngéit. Göttingában pedagógiával és német irodalommal foglalkozott, Weimarban tanult, London számára berlini minta szerint szervezett meg egy technikumot, s aztán Edward király bizalma hadügyminiszterré tette őt, hogy Anglia kis hadseregét német minta szerint nagyobbítsa meg és hogy vezérkarát német példára alakítsa át, – a végzet így tette őt meg fegyverkovácscsá az ellen az ország ellen, amelyet lelkéből szeretett. Annál szilárdabbul volt arra eltökélve, hogy csak a végszükség ese-

ten nyúl a fegyverhez és most két éve szorongó hangulatban jött vissza Berlinből, ahol hiába kínált fel egy, az építendő hajók számára és vízrebocsátásuk idejére vonatkozó flottaszerződést, miután Tirpitz azt megszabottálta. E tárgyalások során, amelyekben külön nehézséget jelentett számára a császár, a kancellár és a nagyadmirális között uralgó egyenetlenség, sokkal kisebb csalódást okoztak neki a német követelések, semmint az emberek; megértést kínált fel és bizalmatlanságra talált, Nem kellett-e július hó folyamán napról-napra fokozódó aggodalommal a jövő elé tekintenie?

Még jobban elsápadt barátja, Sir Edward Grey, aki nyolc év óta, mint külügyminiszter, nem csupán Angliát, hanem a kontinenst is megóvta a háborúságtól. Az öt különböző jellemű ember közül ő volt a legsajátságosabb; benne az angol ember külön nemzeti – hiszen háború esetén hazája, amelynek kenyérszükségletét négyötödrészben import útján kellett fedezni, végveszély elé kerülhetett – keveredtek az európeai gondolataival és a hívő keresztény vágyaival, s ezek együtt olyan pacifista magatartásban jelentkeztek nála, aminőt akkortájt Európában egyetlen államférfi sem engedhetett meg magának; saját politikája aztán, minden jobb szándéka ellenére is, súlyos veszedelmekbe kergette őt.

Remeteszerű hajlandóságai voltak, társaságban nem igen lehetett látni, feleségét és fivérét rettentő balesetek következtében veszítette el, madarak barátja, passzionátus horgász, vagyis türelmes és elővigyázatos ember, minden rátartóság és becsvágy nélkül sétáltatta meg week-endek napjain lélekkel átszótt arcát, nagy mélyenfekvő szemét, keskeny hallgatag száját az erdők mélyén és ajkairól sokkal szívesebben patakzottak Wordsworth versei, semmint holmi parlamenti beszédek. Keveset utazik, idegen nyelven nem beszél, künn a tanyáján mókusokat nevel, szereti a gyerekeket és nagyokat hallgat. De ha aztán az alsóházban szólásra emelkedik, akkor egyszerre elnémul mindenki, mert feltűnően szép a stílusa, a karzatra szánt hatásokat messzi elkerüli és az ó-angol lordok rétori formáiban modern eszméket hirdet.

És mégsem volt elég ereje ahhoz, hogy Európa teljes anarchiájában megmenekedjék a szövetségek sűrű hínárjától; és emellett túlmesszi elmerészkedett a biztos parttól, úgy hogy egy-egy hatalmasabb szélvihar végül mégis csak utóliérhette a hajóját. Mert az a nagy bizalmatlanság, amely ekkortájt mindenkiben mindenkivel szemben uralgott, végül őt is csak rabul ejtette, és amikor a németek visszautasították Haldane flottaegyezmény-tervezetét, akkor, a német hajóhad túlságos felduzzanásának következményeitől megrettenve, odáig ment, hogy a régebben

csupán Edward király és a vezető francia államférfiak között szóbelileg lerögzített megállapodásokat most már szóbeli egyezményé bővítette ki, amelynek értelmében bizonyos körülmények között és harmadik részről való megtámadtatás esetében Anglia vállalta a francia északi partvidék védelmét. Ellenben az egyetlen írásos dokumentum, amellyel hazáját a háborús bonyodalmak veszedelmének kitette, egy, Cambon nagykövethez intézett levél volt, amelyben beígérte, hogy Franciaország súlyos veszedelme esetén közös tanácskozást kezdenek majd arról, hogy vajjon felmerült-e a szüksége a közös eljárásnak.

De már ezzel a döntő levéllel is, amely a kabinetnek csupán megkerülésével, csupán annak egyes tagjai előtt volt ismeretes, Anglia szabadságából többet áldozott fel, mint amennyit magából a levélből ki lehetett olvasni. Ő maga szentül meg volt arról győződve, hogy továbbra is megőrizte Anglia „szabad kezét”; a valóságban azonban súlyos erkölcsi kötelezettségeket hártott Angliára. Hiszen a tengerészeti parancsnokok és a vezérkari tisztek hivatalos tanácskozásai és még inkább privát testvériesülései olyan légkört teremtettek, amelynek előbbutóbb el kellett fojtania a külügyminiszter szabad lélekzetvétélét. Angliának egyik nagy történésze, Gooch, *„tényleges kötelezettségekről”* beszél még olyan esetekben is, ahol formálisan

ilyesmikről nem lett volna szó, Lloyd George „becsületbeli kötelességről”, Churchill pedig egyenesen olyan helyzetről beszél, „amelyben a szövetségesnek ugyan minden kötelezettsége, de egyetlenegy előnye sem háramlót reánk... Erkölcseleg elköteleztük magunkat, hogy Franciaország segítségére siessünk”.

Amikor az angol királyi pár április 14-én Párizsban volt látogatóban és Greyt a kontinentális légáramlatok túlközéről lengedezték körül, akkor néki magának ugyan sikerült újabb elkötelezéseket kikerülnie, az angol tengerészetet azonban nem tudta abban megakadályozni, hogy június hó folyamán az oroszokkal ne egyezkedjék olyan irányban, amely szerint Anglia – persze folyvást egy védekező háború feltételezésében – az oroszok helyzetének könnyítésére a német flotta egy részét „az Északi Tengeren fogja foglalkoztatni”. Azt sem tudta megakadályozni, hogy, miközben ő békéről és nemzetek közötti megértésről beszélt és álmodozott, az alatt vezérkari tisztjei, élükön Sir Henry Wilsonnal, a maguk embereit háborúra és pedig ki-mondottan németellenes háborúra ne tanítgassák ki; továbbá azt sem tudta megakadályozni, hogy hat angol hadosztálynak Franciaországban való partraszállása terveit a legkisebb részletig is ki ne dolgozzák és hogy a három szárazföldi és tengerészeti vezérkar között a bizalmasságnak egészen szokatlan mérve ki ne fejlődjenek.

A londoni orosz nagykövet 1914 nyarán nyugodtan írhatta haza: *„Nem hiszem, hogy háború esetén esedékes közös katonai műveletek számára nagyobb biztosítékokat lehessen elgondolni, mint ahogy az Entente szelleme ma jelentkezik és megfelelő katonai egyezményekkel kibővült.”* Ilyen körülmények között Grey és kormánya számára egyetlen kivezető útnak az maradt, ha *„a tényeknek nem néznek a szemé közé”*, ha iparkodnak a dolgok tudomásul nem vétele útján lelkük ártatlanságát megőrizni és ha, mint ahogy Grey konzervatív ellenfelei állították, továbbra is *„határozatlanul ülnek a székeiken és kísérleteket tesznek arra, hogy az egész világgal egyformán tartsanak fenn barátságos viszonyt”*.

Így esett meg, hogy amikor 1914 tavaszán az alsóházban meginterpellálták, akkor letagadott mindenféle Oroszországgal való megegyezést. Későbbi időkben aztán így védekezett: *„Politikai kötelezettségeket nem szabad titokban tartani; viszont tengerészeti és katonai előkészületeket, amelyek esetleges háborúban fontos szerepet játszanak, feltétlenül titokban kell tartani. A magunk esetében gondoskodás történt afelől, hogy ezek az előkészületek semmiféle politikai kötelezettségeket ne foglaljanak magukba.”* Hogy formális szempontból igaza volt, az újra csak azt bizonyítja, hogy Európa összes államai teljesen védtelenül állanak itt és iga-

zolja egyúttal az összes miniszterek aggodalmait és ennek folytán azt a közös vágyukat, hogy az ágyúk mögé bújassák el gondolataikat, mert hiszen Európa általános anarchiája is oda kényszeríti őket.

Ennek a nagy részében kalmárokból álló népnek, amelynek tehát soha sem lett volna szabad arra törekednie, hogy legjobb vevőjét tönkresilányítsa, döntő vezetői, a folyton fokozódó versengés ellenére is, nagy általánosságban olyan helyzet felé vitték az országot, amely nagyban hasonlított az ókori Spárta és Athén viszonyához: „Athén megsemmisítését nem fogjuk tűrni”, így utasította vissza Spárta a thébaiak ajánlatát, „mert Görögország Athén nélkül olyan lenne, mint valami félszemű ember”. Csakhogy a rokon német népnek felduzzadó lélekszáma és fokozódó nyugtalansága, rendőrszelleme, mindenekelőtt pedig tündöklően fényes kardjának folytonos felvillantatása bőséggel hozzájárultak ahhoz, hogy a császárt is, meg a birodalmat is meglehetősen ellenszenvessé tegyék a szigetlakók szemében; ámde komolyan tervezett támadásról sehol sem nem beszéltek, sem nem gondolkoztak.

De azért Grey nagyon jól tudta, hogy a nemzetközi jog mai hazug és naiv szerkezete mellett, úgynevezett „határsérelmek” segítségével milyen könnyen lehet a másik félre a támadás vádját ráköltetni, és pedig rendszerint

olyan támadását, amelyet maga az egyik fél hajtott végre, vagy legalább kívánt.

Az angol kormányban Lloyd George képviselte a kelta elemet, tehát némileg költő is volt és ezenfelül, mint szegény szövőtakácsnak a fia, a népet is jól ismerte. Ravaszága és népszerűsége, ékesszólása és energiája olyan feszítőerőt kölcsönöztek neki, hogy így a vezetés apránként önkéntelenül is az ő kezébe siklott át, holott talán kissé túlerős keze is volt hozzá. Amennyire Asquith a jog elméletére volt beállítva, Lloyd Georgeot annyira tisztán az élettapasztalatok vezették; és amennyire latolgató, békeszerető és magános ember volt Grey, ép annyira demagóg és tapsra szomjas volt Lloyd George. Ez az ember a legkönnyebben a szemével gondolkozott és ezért a tengerészeti és a bányászati törvényjavaslatokhoz szükséges ismereteket *ad hoc* a bányákban és a tengeren szerezte meg. Németországban a szociális kérdést tanulmányozta, de miután a művészet és a tudomány területe idegen volt számára, ezért a német nép lelkiségének legjobb oldalai is zárva maradtak előtte és majdnem ép oly kevésbé állhatta ki őket, mint akár a franciákat. Ám azért mégis teljesen tisztán látott és már hat évvel azelőtt is megkérdezte honfitársait: *„Nem tudjátok-e hát átérteni, hogy mennyire természetesek Németország gondjai? Ha a ti országotok is éppennyire ellenségek közé ékelve fekédnék egy esetleges európai*

háború idején, mint a németeké, úgy-e ti is ép annyira fegyverkeznétek és felszerelkednétek?” A nemzetek egymással versengő fegyverkezését mindig oktalanságnak tartotta. A kabinetnek ő volt az a tagja, aki legkevésbé volt világfi és aki talán legkevésbé is képviselte a tipikus angol elemet.

Mindkét tulajdonságon bőven rendelkezett Churchill, Marlborough hercegének leszármazottja, félvér amerikai, nagyszerű ember- és világismerő; ő bizonyára minden alkalmat megragadott, hogy erőssé tegye azt az országot, amely hatalomhoz és tettek lehetőségéhez jutatta. Nem volt annyira elvonatkozott ember, mint Grey, nem annyira higgadt, mint Asquith, nem annyira elmélyülő, mint Haldane és nem annyira a nép embere, mint Lloyd George; nagytehetségű költő és historikus volt s mint ilyen egy-két évtizeden keresztül félig kalandor módjára élt végig háborúkat, kalandozott be földrészeket, művészeteket és technikákat, ragyogó könyveket írt a hadseregszervezetről, a szabadkereskedelemről és persze mindig egyúttal önmagáról is; mindig fantaszta volt, éles szeme és gyors lába soha sem hagyta cserben. Anglia flottájának kiépítésében rendkívül nagy szerepe jutott s mint viharedzett ember, a háború sem volt előtte ismeretlen fogalom. Európában akkoriban talán ő és Enver pasa voltak

egyedül olyan miniszterek, akik már frontszolgálatot is teljesítettek.

Európának öt döntőszavú kormánya közül ez az angol kormány, amelynek jellegét ez az itt felsorolt öt ember határozta meg, akarta legkevésbé a háborút, küzdött ellene a legtovább és mégis ez a kormány volt az, amely nem akadályozta meg a kitörését, holott éppen neki állott volna leginkább módjában.

#

Másfél esztendő óta új német nagykövet aratott Londonban babérokat, Berlinben irigykedést. Lichnowsky herceg, aki küldetésének országát, Angliát, éppannyira szívébe fogadta, mint amennyire az önnönhazáját szerette, tudatosan küzdött épúgy az Anglia ellen irányuló német flottaépítkezés következményei, mint a németeknek Ausztria iránt táplált különös előszeretete ellen. Hogy Angliát Ausztriánál jobban kedvelte, az csak azért és addig volt hiba, amíg nem jutott a német diplomáciának olyan felelősséggelteljes helyére, ahonnan az egész német külpolitikát tényleg irányíthatta és újraépíthette volna. Többi kollégájánál függetlenebb volt úgy rangjánál, mint vagyonánál, valamint annál a barátságánál fogva, amely őt a német császárhoz fűzte, aki őt tegezte és tőle minduntalan privát jelentéseket kért; ilyen körülmények között a herceg azon iparkodott, hogy a külső perifériákról vezesse a központ politikáját; ezzel hi-

vatalos életében csak növelte az ellenségei számát, barátai számára pedig megnehezítette azt a feladatot, hogy az ő szellemében és érdekében dolgozzanak. Általában dilettánsnak tartották, miután sem porosz beamter nem volt – teljességgel híjjával volt a porosz beamterck minden erényének és korlátozottságának – sem pedig a diplomáciai misszióknak tulajdonképpen, dolgozó vezetője; inkább csak személyes kezdeményezésekre helyezett súlyt, mert azok közé az emberek közé tartozott, akiknek ötletei és gondolatai vannak. Anglia erejét és Ausztria gyengeségét történelmi adottságaik átgondolásából ismerte fel és ezek a megismerései személyes élményeivé sűrűsödtek össze; mert bárha Ausztriában nagybirtokos volt, családja ott még az édesapja idejéből kegyvesztetté lett, míg ellenben Londonban úgy személyes lényét, mint egész hivatali magatartását nagyon megszerették.

Lichnowsky dobott be elsőül európai, világpolitikai szempontokat a bécs-berlini eszmecserébe és mindjárt kezdetben azt jelenti Berlinbe, hogy *„aligha fog sikerülni, hogy az egész szerb nemzetet mint csupa gonoszt evői) öl és gyilkosból álló népséget bélyegezzük meg ... Ausztria politikáját tisztára kalandor politikának kell jellemeznünk, mert sem a probléma gyökeres megoldásához, sem pedig a nagyszerb mozgalom kiirtásához nem vezet”*. Közvetlenül az ultimátum elküldése előtt ismételten is óvja kormá-

nyát, nehogy ezt a balkáni kalandot támogatásával előmozdítsa: *„Ami végül a vitás ügy lokalizálását illeti, bizonyára Ön is osztja a véleményemben, hogy abban a percben, mielőtt Szerbiában tényleg sor kerül a hadműveletekre, ez a lokalizálás azontúl többé nem jöhet komolyan számba. így hát nézetem szerint minden azon múlik, hogy az osztrák követeléseket úgy formulázzák meg, hogy Belgrád azokat enyhén szentpétervári és londoni nyomásra elfogadhassa, ne pedig úgy, hogy – ad majorem illustrissimi comitis de Berchtold gloriam – feltétlenül háborúhoz vezessenek”*. Ezek az intelmek, amelyeket a következő hetekben még nagy sor hasonló józan szó követett, Lichnowsky nevét a történelem könyveiben ama három német diplomata közé emelik, akik akkoriban tisztán és helyesen láttak.

Jagow, aki ugyan maga sem hitte már régóta az Ausztriáról szóló hittételt, de azért nyugodtan tovább darálta, Lichnowskyval szemben Wilhelm Busch sorait idézte: *„Ha nem tetszik a környezet, keress fel mást, – ha van neked”*. Jagow szerint Bécsset a Balkán-krízisek végkép legyöngítették és a Monarchia aligha számíthat már a nagyhatalmak sorába; és éppen ezért kell nekünk segítségére sietnünk! *„Szentpétervárott ugyan feltétlenül számítanunk kell némi kis zajgassá, de Oroszország ebben a percben alapjában még nem készült fel a harcra. Franciaország*

és Anglia sem igen vágyakozhatnak az adott pillanatban háborúságra... A mi csoportunk időközben mindinkább legyöngül... Ha sikerül a lokalizálást elérnünk és ha Oroszország megtámadja Ausztriát, akkor mi nem áldozhatjuk fel Ausztriát . . . Egyáltalán nem óhajtok preventív háborút, de ha felkínálják nekünk a harcot, akkor nem szabad előle kitérnünk”.

Ez a levél, különösen a vége, világos bizonyossága annak, hogy ezekben a körökben még a legjobb fejű emberek sem tudták a diáktestületekben és kaszinókban való neveltetésük következményeit teljesen levetkőzni.

Amíg a krízis elején Európa valamennyi diplomatájában a férfias fellépést, sőt Berchtoldnál az ő „igen jó hangulatát” emlegetik, addig Lichnowskynál az idegen diplomaták már július elején „gondterhelt arckifejezését” jegyzik föl, amit mi a hercegnek csak előnyéül tudhatunk be. Az a tény, hogy teljesen eltérő életmódjuk dacára is Lord Greyval igen jól megértették egymást, mindkettejük dicséretére válik. Hosszú éveken át tartó tárgyalások után éppen ezidétt sikerült két igen nehéz problémát, az előázsiai és a portugál-afrikait megoldaniok; így hát a Balkán-krízis dolgában is nyíltabban tárgyalhattak egymással, semmint bármely más két diplomata. Lichnowsky egyenes kérdésére Grey egyenes választ ad: Anglia formálisan ugyan semerre sem kötelezte el magát; de Franciaor-

szaggal és Oroszországgal „igen intim” kapcsolatok állanak fenn.

Szerbiával szemben Greyt bizonyára egész egyénisége ellenségesen hangolhatta: hiszen ez a dinasztia vérengzés és skandalumok közepette került felül, és süllyedt alá. Grey föltétlenül visszaemlékezett Mihály fejedelem legyilkolására, a trónörökös elrablására, Milán leköszönésére, Sándor király kínos házasságára, a házaspár legyilkolására és György trónörökös skandalumaira. Ennek dacára az ultimátum elolvasása után (24-ikén) ezek az első szavai: *„Ez a jegyzék mindent meghalad, amit eddig hasonló nemben olvastam ... A legszörnyűbb írás, amit egyik állam egy másikhoz valaha is elküldött.”*

Így szólott Grey Ausztria nagykövetéhez, Mensdorf grófhhoz, aki Ausztria okosabb fejű arisztokratái közé tartozott; egyébként Mensdorf, valamint a német nagykövet és Benckendorff gróf, az orosz nagykövet, egymás atyafiai voltak, de küldetésüknél fogva csakhamar egymás ellenségeivé lesznek; mint ahogy hármuk uralkodói is kihasználták e három diplomata atyafiságát arra, hogy annak segítségével viszont a népeket fosszák meg testvéri együttérzésüktől. És most a demarche-ok, jegyzékek, egyezmények és szövetségek vad káosza közepette, Európában elsőül Lord Grey cselekszik a természet parancsa szerint: Lichnowskynak arról a szörnyüségéről beszél, amelyet egy, négyük között ki-

lobbanó háború jelentene: „Bárki is lesz ilyen háborúban győztes, csupán egy dolog a bizonyos: az emberiségen teljes kimerülés és leszegenyedes uralkodik majd el, az ipar és a kereskedelem megsemmisül, a tőke széthull; a munkátalanság következtében forradalmi nyugtalanságok következnek majd utána”.

Greyt a Szentpétervár makacs és elszánt magatartásáról szóló hírek végkép felzaklatják; ezen az első két napon egyszerre három irányban is dolgozik: Szerbiát egy közvetítő útján így dolgozza meg: „Azt tanácsolnám, iparkodjanak a feltételek közül amennyit csak lehet elfogadni, de egyidejűleg kérjék ki a többi követéség véleményét is”. Az osztrák követhoz így szól: „Most minden azon fordul meg, hogy elkövessünk, minden lehető, amivel a fenyegető veszedelmet' eltávoztassuk”. Németország nagykövetének pedig ezt mondja: „Teljességgel elismerem, hogy Ausztria joggal követel elégtételt és azt is, hogy megkívánja, hogy mindenkit megbüntessenek, aki a gyilkossággal kapcsolatba hozható... Én ... szentül meg vagyok róla győződve, hogy az osztrák mozgósítást nyomon fogja követni az orosz mozgósítás. Úgy érzem, hogy akkor jött el a perce annak, hogy önökkel, Franciaországgal és Olaszországgal egyetemben közvetítőkül lépjünk fel Ausztria és Oroszország között. Az önök közben jötte nélkül minden közvetítési kísérlet reménytelen”.

A nemzetközi közvetítésnek tipikus példaesete ez; bizonyosága egyúttal annak is, hogy ez az angol diplomata egyelőre Európa békéjére nagyobb súlyt helyezett, semmint a szövetségek és egyensúlyi helyzetek egész kusza rendszerére.

Mindkét nagykövet természetesen nyomban táviratoz a maga külügyi hivatalának, de Lichnowsky valósággal látnoki szavakat fűz a sürgönyéhez: *„Grey javaslata az egyetlen lehetősége annak, hogy elkerüljük a világháborút, amelyben mi mindent kockára vetünk, anélkül, hogy valamit is nyerhetnénk ... Ha Franciaország is belekeveredik ebbe a háborúba, akkor nyilván Anglia sem maradhat majd közömbös”*.

Egyidejűleg Grey útnak indítja sorban immár harmadik intelmét is Szentpétervárra: *„Nálunk, úgy hiszem, a közvélemény aligha szimpatizál majd azzal a gondolattal, hogy a szerb eset miatt háborút kezdjünk. Be ha ez a háború mégis kitörne, akkor... magunk is belekeveredhetnénk és ezért azon fáradozom, hogy lehetőleg megakadályozzam ... A béke egyetlen lehetőségét abban látom, hogy a többi négy nagyhatalom közösen szólítsa fel Ausztriát és Oroszországot, hogy a határokat ne lépjék át. Ha Németország is csatlakoznék ehhez a felfogáshoz, akkor határozottan az a véleményem, hogy Franciaország is és mi is ilyen értelemben járjunk el”*.

Így hát a német diplomata még ugyanazon a napon sejtésképpen közölte a maga minisztériu-

mával azt, amit Anglia a saját nagyköveteivel, így a berlinivel is, mint közelfekvő lehetőséget emlegetett: azt t. i., hogy háború esetén aligha maradhat meg semlegesnek.

Itt veszi kezdetét a tragikus bonyodalom. Ettől kezdve Grey fejében ez az egy kérdés kavargozni szüntelen: – Közöljem-e a világgal és közöljem-e Németországgal hangos szóval azt, amit bizalmasan tudatok a magam nagyköveteivel: hogy t. i. Németország is tegyen egy lépést a béke felé, mert háború esetén Angliának is mozgósítania kellene? Párizs és Szentpétervár csak a mi megváltó szavunkra vár. Én magam nem mondhatom azt ki, mert ebben az élet-halálkérdésben csakis a parlament dönthet. Ha én a hazámat ma egy igen-ígérettel kötném meg, akkor, úgy eshetik a dolog, hogy holnap ugyancsak a hazám dezavuuál, mert sem én, sem Asquith, sem bárki más nem tudhatja, hogy az egyszerű polgárember, a sajtó és a parlament mit szólnak majd hozzá, ha a dolgok a tettekig értek meg. Akkor majd minden a körülményektől és a rajtaütés vagy a megtámadtatás látszatától függ.

– És talán mégis inkább fenyegetőznöm kellene! – így szövi tovább magában gondolatait. – Berlinben és Bécsben a katonai körök háborúra uszítanak és Németország irtózatos armádiája, amely jobban felkészült már, semmint az ellenfeleié, joggal reménykedhetik abban, hogy diadalt arat a kettős szövetségen,

viszont semmi reménye nem lehet rá, ha hármas szövetséggel áll szemben.

Grey ezeknek a belső lelkiküzdelmének az ugrópontját utóbb a következő szavakkal jellemezte: *„Rettentő veszedelem képe lebegett előttem, olyan irtózaté, hogy minden egyes szavamat mérlegre kellett vetnem ahhoz, hogy ezt a veszedelmet megelőzzem: azt t. i., hogy Franciaország és Oroszország a mi támogatásunkban bizakodva, bele vessék magukat egy Németországgal való háború veszedelmébe; másrészt mérlegelnem kellett azt az eshetőséget is, hogy ez a mi támogatásunk netalán nem vihető majd keresztül s akkor aztán, ha már késő lesz, bennünket tesznek majd felelősekké, hogy becsalogattuk őket egy végzetes háborús kalandba”.*

Mint valami antik tragédiában, úgy merül fel szemünk előtt egy hatalmas embernek kétségbeesett helyzete, aki szívének és agyának minden képességével arra törekszik, hogy elkerülje a hamis utat, amelynek megsemmisítő következményeit tisztán látja előre; s aki azonban, bármit tegyen is, végzeténél fogva kénytelen a hamis útra lépni, és pedig egy gyöngé perce miatt, amely évekkel ezelőtt arra készítette őt, hogy félig-meddig letagadjon bizonyos tényeket. Kicsi a vétke, tiszta a szándéka, nagy a zavarodottsága, becsületes a törekvése, tragikus a vége: akár csak Aesehylos tragédiáiban.

NYOLCADIK FEJEZET.

Akik rég várták.

Láztól gyötörtén ül egy ember az expresszvonaton. Három napja és három éjjele hanykolódik a vasúti ágyon magányosan, fejét törve, súlyos lázban: Izwolszki agya ma Európának legmeggyötörtebb agyveleje, szíve ma a legszenvedélyesebb szív. Mint valami szimbólum, úgy robot ' éppen most Szentpétervárról Párizsba, Németország szívéen keresztül: mint a borzalom hírnöke. Oly régóta vágyott erre a napra, gyakran már oly közeinek tudta – és most mégis túlkorainak tartja! Miután egész lénye csak úgy szomjazott erre a háborúra, ezért mindig félt annak elhamarkodott kitörésétől és mindig is óvta miniszterét Hartwig kisdéd belgrádi játékaitól. Ne vágjanak neki 1917 előtt, és akkor is csak kedvező start esetén! Abban bizakodott, hogy az idő vasfoga fogja a gyűlölt Ausztriát felőrölni: akkor üt majd az ő, Izwolszki nagy órája! De ma? Párizsban vajjon túlságos nagyon vagy túlságos kevésbé mernek-e majd cselekedni?

Mindenesetre talán egy pár évvel, de egészen bizonyosan egy pár órával becsapták őt! Ha legalább az a belgrádi sürgöny két órával korábban futott volna be Szentpétervárra, akkor ő is felszállt volna a „France” fedélzetére, amely már idefelé is hozta őt; senki sem tartóztatta volna őt vissza, ahol akár a tanítványai, akár még az ellenségei is könnyen helyettesíthették őt; igen, de akkor életének ezeket a legfontosabb óráit, ezeket a visszahozhatatlanul drága órákat ott élhette volna le a köztársasági elnök oldalán, s akkor Franciaország két vezetőjével gondosan kiszámított volna minden sakkhúzást, a magánosan tovasikló hadihajó csöndjében alaposan megvizsgálták, kipróbálták, elhatároztak volna minden közös lépést!

Még a varsói pályaudvaron történt, hogy Paléologue esküdzött, hogy im' elérkezett a nagy perc, amikor halkán ezt súgta fülébe: „*Cette fois c'est la guerre!*”; de hát azért ez még sem volt valami igazi lelkesedés, mert hiszen Paléologuenál hiányzott az egyetlen igazi, mert személyes motívum: a bosszú! Az orosz diplomata lelkében t. i. ez a bosszúsomj élt őt esztendő óta, ez kalapált szüntelenül a fejében.

Úgy fest ez az ember, mint valami pasa, szinte hiányzanak mellőle a jobbágyai; kemény bivalyfeje van, brutális az álla, vastagok az ajkai, amelyekkel valósággal kiszívni látszik az áldozatát: egyéniségének minden részlete a leg-

Ettől fogva már csak egy gondolat bántja őt, bosszút állni Buchlauért! Időközben ellenfelének tanítványa, aki már Szentpéterváron is sok borsot tört az orra alá és aki annál az emlékezetes buchlaui találkozóánál is a házigazda szerepét játszotta, az a Berchtold lett Bécsben a külügyminiszter. Ettől kezdve minden cselekedetének egyetlenegy rugója van: Berchtoldot megleckéztetni és Ausztriát, nyomban, mihelyt megérett rá, megsemmisíteni. Ezért intrigál a szerbekkel, ezért bujtatta fel Tittonit a tripoliszi hadjáratra, ezért izgatja az egész Balkánt a Sztambul, vagyis Ausztria ellen való háborúra és ezért ugratja be mégegyszer Komániát háborús kalandba; ezért vállalja a párizsi nagyköveti állást, csak hogy szüntelenül rághassa a franciák fülét. A gyáva és németbarát Caillaux-val nincs mit kezdenie. De aztán Poincaré jön a helyébe; a lagymatag Louis úrnak el kell hagynia szentpétervári állomáshelyét, az összes posztokra oroszbarát diplomatákat állítanak, Poincaré bevonul az Elyséebe, befolyása ahelyett hogy csökkenne, napról-napra emelkedik, kedvességével a cárt valósággal elkábítja Párizsban s amikor Izwolszki bemutatja neki legújabb remekművét, a törökök ellen szóló szerb-bolgár titkos szerződést, akkor Poincaré, még mielőtt végigolvasta volna ezt az okmányt, így kiált fel: *„Hiszen ez a legkitünőbb háborús szerszám!”* Majd így folytatja: *„Ha az összecsapás tényleg*

megtörténik és következményeképpen Németország fegyveresen beavatkoznék ... akkor egy pillanatig sem fogunk késlekedni, hogy Oroszországgal szemben vállalt kötelezettségeinknek megfeleljünk." Igaz, hogy hangsúlyozva mondta, hogy előbb a német támadásnak kell bekövetkeznie.

Agadir óta és főként a két szövetségstárs megbeszélései óta Franciaországban a jóidé je szunnyadó revanche-eszme újra lángra lobbant és az angol király látogatása végkép feltüzeltette a lelkeket. Azoknak a száma, akik a háborúra uszítottak, alig pár tucatot, legfeljebb pár száz embert tett ki, – itt is ugyanaz a helyzet, mint Európa bármely más szögletében, – de a hangjuk túlharsogott mindent, pozíciójuk erős volt és pompásan értettek a csábítás minden hangszeréhez, így írhatta 1913 februáriusában az orosz Benckendorff gróf a következő szavakat Szentpétervárra: *„Ha Cambonnak velem folytatott beszélgetéseit, a közöttünk váltott szavakat röviden össze akarom foglalni, és ezenfelül Poincaré magatartását is hozzáveszem, akkor az a már-már meggyőződésszerű gondolat vesz rajtam erőt, hogy az összes nagyhatalmak közül, Franciaország az egyetlen, amely, ha talán nem is vágyik éppen a háborúra, bizonyára mégis minden nagyobb idegenkedés nélkül vágna bele.*^c Poincaré a hetvenes évek óta az első köztársasági elnök volt, aki elfogadta egy német nagykövet

meghívását és résztvett annak ebédjén; de széles piros rendszalagja alatt lotharingiai származású szíve hangosabban vert akkor, úgyhogy dobbanását még Schoen báró is meghallhatta. Ezzel a beamterrel a franciák nyíltan mertek beszélni; Barthou egyenesen a szeme közé mondta neki: *„Adják vissza Elzászt és Lotharingiát, s akkor mi ketten leszünk a legjobb barátok a világon!”* Ebben az esztendőben azonban már egész bizonyossággal számítottak a háború kitérésére; Párizs katonai kormányzója, Michel tábornok, a budgetbizottságban a főváros számára rendkívüli lisztkészletek engedélyezését kérte, mert *„ez a mostani év rendkívüli esztendő, nem tudhatjuk, hogy március vagy április hó folyamán nem kerül-e sor mozgósításra!”*

A belga követ május hó folyamán azt állapítja meg, hogy Franciaországban határozottan emelkedett a sovíniszta hangulat: *„Azt mondják, hogy most már bizonyosak a győzelmükben”*; egyidejűleg egy öreg diplomata így szólott hozzá: *„Ha most valami súlyosabb eset adódik, akkor a két állam vezetőinek három napon belül meg kell egyezniök, mert máskülönben itt a háború!”* Május vége felé külön izgalmat keltett, hogy berlini színpadokon francia uniformisba öltözött idegen légionáriusok játszottak; Párizsban viszont a németeket mutatták be igen siralmas szerepekben a színpadokon. A nemzeti ünnepeken szokásos katonai szemle alkalmával ezúttal

először jelentek meg első ízben a színes népek csapattestei is.

A Szerbiának szóló ultimátum két nap óta valósággal fellázítja, főként átnyújtásának időpontja miatt, úgy a kormányt, mint a sajtót. Senki sem hiszi el, amikor Németország nagyban bizonykodik, hogy semmiről sincs tudomása; egyszerűen őt tartják Bécs lépéscsinálójának. A francia járadék hirtelen mélyebbre csökken, semmint a hetvenes évek óta valaha is, a tőzsdét be kell zárni és mindenki azt hiszi, hogy Németország akarja a háborút. A kormány élén ideiglenesen az öreg Bienvenu-Martin úr áll, ő helyettesíti mind a két elnököt, akik tudvalevőleg künn úszkálnak a tengeren, egyre-másra küldözgeti a szikratáviratokat a „France”-ra, de nincs meg sem a kellő tehetsége és beszédjének sincs meg a kellő elragadó ereje. Mindenekelőtt tehát Greynek tegnapi, egy közös konferenciát illető tervezetéről tárgyal. A két elnöknek ez a helyettese a német nagykövettel a következő beszélgetést folytatja le:

„Az a hozzánk intézett felszólításuk, hogy közösen dolgozzunk a béke fenntartásán, – mondja Bienvenu úr – nálunk igen kedvező hatást váltott ki.”

„Németország egynek tudja magát Franciaországgal abban a forró vágyában, hogy a békét fenntartsuk, – mondja Schoen báró. – A kér-

dés archimedesi pontja azonban Szentpéterváron keresendő.”

„Én a magam személye szerint kész vagyok rá, hogy Szentpétervárott megnyugtatóan lépjek közbe, miután Ausztria-Magyarországnak azzal a kötelező kijelentésével, hogy nem szándékozik szerb területet annektálni, közbelépésünk számára a kedvező előfeltétel meg van adva.”

„A mi felfogásunk szerint Ausztria-Magyarországot és Szerbiát vitás ügyekkel magukra kell hagynunk; már pedig ezzel a felfogásunkkal nem lenne az a terv összeegyeztethető, hogy a nagyhatalmak közös lépést tegyenek Bécsben.”

Hallják, hogyan hazudoznak? Ügy-e, szinte érezni a kabinetek tikkasztó levegőjét? Nem hiába ez a nevük. A császár is teljes joggal” írja ezen a napon az utolsó párizsi jelentés alá ezt a két szót, amellyel persze csakis a francia politikust akarná jellemezni: „Fontoskodó locsogás!”

KILENCEDIK FEJEZET.

Akik tiltakoznak.

Hol maradt a józan ész? Megszökött-e Európából, amióta hiába könyörgő szemmel ott állott néhányizben a diplomaták székei mögött? Vagy talán a hadikészülődéseknek tompa morajlása kergette a kétségbeesésbe? Vagy a párnázott duplaajtóknak halk koppanása, a diplomatáknak könnyedén lesikló kézfogása, a chiffrekönyveknek zizegése, a telefonok cirpelése, a vezérkari térképeknek gördülése, vagy mind-ezeknek az uraknak és királyoknak hazug mosolya kergette el? Vagy talán belefáradt ezekbe az, aknáikat egykedvűen lerakó és robbantó figurákba, akik ősi paloták zárt ajtóinak mögött zavartalanul munkálkodnak picinyke pokolgépeiken, hogy azok aztán az előre meghatározott órában pontosan felrobbanjanak és rettenetes zsvivaj közepette eltemessék egész földrészünket? A józan ész reményvesztetten hagyta el a kabineteket és kirohant az uccára.

A városok népe közé keveredett el titokban.

A népmilliók közé futott, mert Európának húsz vagy harminc ura cserben hagyta őt; elment a névtelenek közé, mert azok a hosszúnevű nagyurak elárulták őt. Most a rabszolgák közé ment, hogy azokat izgassa fel tiltakozásra. Azok nyomban melléje is állának, nem is kell őket különösebben meggyőzni! Tompultan és verejtékezve morognak; esztergapadjaik és csavarópréiseik, kazánjaik és gőzkalapácsaik, motorjaik és acélhengereik mögött hallgatják, amit az újságjaik a közelgő ézengésről nekik mesélnek.

De estefelé kicsoszognak egetverő szürkeségükből, külvárosaik dohos nyomorúságából, el-sétálnak a Pénz öfelsége ragyogó palotái elé, hol néhányan barátok együtt, mások az asszonyaikkal a karjukon és anélkül, hogy sejtették, anélkül, hogy akarták volna, ezernyi egymáshoz hasonló fej bukkan fel az élénkebb forgalmú uccaszögleteken, ahol a kávéházak pincébeeresztett ablakai fölött az ucca zaja befelé morajlik, a zenekarok lármája kifelé harsog. Ott találkoznak ezek a holtrafáradt, izgultlelkű emberek, nem ismerik egymást és mégis jól ismerik egymást, ruhájuk, tekintetük, színeik fűzik össze őket egyazon lázító gondolatba.

Akad közöttük egy pár fiatalember, ezek sípolni kezdenek és hangosan ordítazzák: Gyertek velünk! Én tudom, hol bujkál a minisztérium! Előre! És máris kialakulnak a menetoszlopok, ötösével-nyolcasával, mert így szokták

meg katonakorukban meg tüntetések alkalmával; a lányok a férfiakba kapaszkodnak, az asszonyok lelógatják kezüket és otrombán csoszognak férjük oldalán. A fegyveres rendőrök gombjai és szemei fenyegetően villognak át az ucca túlsó oldaláról, de ezúttal egyelőre még átengedik őket. A miniszterek és nagykövetek, az államtitkárok, tábornokok és irodai főtanácsosok, a lordok, grófok és nagyhercegek most felkelnek párnázott székükről és odalépnek a nyitott ablakhoz: mert az ucca zajong.

Ejnye, még nem is adtuk ki a parancsot a marsolásra és máris menetlépések csattognak az ucca kövezetén? Ki mer itt összecsdülni, mielőtt a császár vagy az elnök a parancsot aláírta volna? Tán ki akarjátok erőszakolni?

„Békét! Békét! Le a háborúval!”

– Ja úgy! A cucik! Mosolyra szalad a bécsi háborús gróf szájaszöglete, a berlini kancellár ijedten néz le az ablakból, a nagyherceg szeme gyűlölettől szikrázik, az angol miniszterelnök némán vizsgálhatja a tömeg számát, hangját és magatartását, a francia pedig, aki maga is közülök való, ajkába harap.

„Békét! Békét! Nem akarunk háborút!”

így bűg a tömeg hangja a Brandenburger Tor felől és ezerszeresen verődik vissza a széles Wilhelmstrasse szögletén; és mintha a nyári hőség-től szárazzá aszott hársak illata keverednék az ezerek átizzadt ruhájának kavargó gőzével és

így kavargna felfelé a hosszú, alacsony miniszteri épület ablakai felé.

„*Békét! Békét! Le a háborúval! Így zihál* egyazon órában a bécsi Burgring népe és a gondosan lezárt parlament lépcsőiről az ordítás átszökken a tarka tömegekkel terhes Volksgarten fái fölött a Ballhausplatz bárók ablakai felé.

„*A bas la guerre! Vive la paix!*” így zuhog ugyanabban az órában a tömeg hangja a két nagy Szajna-híd felől, át a Quai d'Orsay felé és az Elysée sötét ablakai alatt tompán dübörögnék a lábak, a Marseillaise vérperzselő ritmusai peregnék, a népek szabadságát követelik és felzúgnak az elnök ablakáig, aki most künn a tengeren türelmetlenül vágyakozik a bonyodalmak elébe és a cár tábornokainak vakmerőségével számít, – hiszen csak az imént vezették el előtte a cár csapatait ugyanennek a Marseillaisenek hangjai mellett.

„*Peace! Peace! No war!*” bűg ugyanabban az órában a tömeg a Trafalgar-Square felől, és a békegondolat hordozói a világ leghatalmasabb háborús emlékének lépcsőiről követelik a békét a világ számára.

Csupán Szentpétervárott némult el ebben az órában a tömegek zivajgása: itt a tüntetőket hirtelenében korbáccsal és karddal, lovak patájával és revolverekkel szétkergették, széttaposták, szétlőtték. A hazaffyakat, azokat persze szívesen hallgatják és látják akár tömegekben

is; az ilyen csoport élén otthalad egy autó, benne egy tábornok, aztán diákok és tisztek következnek dalolva és zászlókat lobogtatva, így vonulnak végig a főútvonalakon. Minden eshetőségre való tekintettel, hirtelenében és titokban, levél- és távíró-cenzúrát léptetnek életbe. A szaiszinál is szentebb fátyol mögött dolgoztak a nagyhatalmak diplomatai a háború elébe, amelyet persze a különböző külügyi hivatalok döntőszavú fejei most utólag megtagadnak. Azok azonban, akiket kabinetjeik néma szentélyeiben halálra ítélték, akiket az állam mértéket nem ismerő parancsa arra kényszerített, hogy menetszázadokká tömörüljenek, mihelyt a dob megperdül, azok felébredtek és már-már úgy látszott, hogy elszántan védekezni fognak: a nagyvilág békeegyesületei gyöngén ciripelő szóval hangoztatták idealista szándékaikat és elővigyázatosan a Vatikán is tett néhány bátortalan lépést.

Miután egyetlenegy osztály vállalkozott arra, hogy szinte egymagában fordítson egyet Európa sorsán, ezért egy másik osztály érezte magában a hivatást, hogy ezt a fordulatot tényleg végre is hajtsa. Miután e világ hatalmasai soha nem tudtak valamely döntőbírószágban megegyezni, azért egy félévszázaddal ezelőtt a gyöngék tömörültek és iparkodtak az emberiség számára megmenteni legalább azt, amire a saját osztályuk szempontjából vágyakoztak. Miután a

bölcselők és a jog oktatói a népek békéjéről való moralizáló ötleteiket csupán, mint valami légtüres térből, úgy hirdették világgá, azért volt a történelemnek a legszegényebb és legszorongatottabb népelemek szent önzésére szüksége, hogy a háború ellen felsorakoztassa az embereket. Mivel a nemzetek háborúságától és dicsvágyától mitsem remélhettek, azért éppen az ő féligmeredt szemük előtt vetkőzött ki a zászlók és a szónoklatok, a csatadalok és a hősi eposzok minden pátosza a maga hamis köntöséből és szinte holdkóros kézzel tapogatták át magukat ellenséges testvéreik durva csontos ujjaihoz. Megmozdíthatatlan fenségben, mereven bámészkodtak a mesterkélten összehordott piramisok legfelsőbb kváderei szerte a pusztaságba: az évszázadok szörnyű nyomása alatt zihálva kezdtek el a legalsóbb lépcsőfokok lassan, porszemtől-porszemig megmoccanni.

„Miután a háború minden terhét elsősorban a munkásosztálynak kell viselnie és miután a háború a munkásságnak nemcsak a kenyerét, hanem a vérét is elszívja és mivel a fegyveres béke a termelő erőket aláköti... ezért határozatba megy, hogy minden tekintetben hozzácsatlakozunk a genfi békekongresszushoz, hogy így minél előbb elérjük a teljes lefegyverkezést és előmozdítsuk Európa Szabad Államainak Egyesülését.” A munkásságnak a háború ellen szóló ezt az első határozatát a lausanne-i kongresszus

hozta meg. Ez az eszme, amelyet minden pár évben újra meg újra világgá hirdettek, az egyes szekták vitatkozásain és a különböző programok változóságain keresztül is változatlanul fenntartotta magát és végül is megnyerte magának a népmilliókat. A negyven éven át tartó béke nem tudta ezeket a lelkeket végkép elaltatni: most végre ütött az órája, amikor felzibonghatott a hatalmas tiltakozó Nem!

Berchtold gróf ultimátuma vészjelül csapott le a munkásság vezetői közé és miközben a diplomaták ezernyi sürgönyt raktak át titkos írásba csak azért, hogy ne kelljen a megértés útjára lépniök, azalatt Európa munkásainak semmiféle drótra nem volt szükségük, hogy az első nap hajnalának meglepetése közepette, ugyanabban az órában, az egész világ minden ipari centrumában tömegérzésük kifejezésül ugyanazt a gondolatot szabják vezetőik elébe.

A különböző munkáskiáltványok legfontosabb mondatai ezek:

Berlin. A szociáldemokrata pártvezetőség kiáltványa: *„Egyetlen német katonának egyetlen cseppnyi vérének sem szabad az osztrák bitorlók hatalmi őrjöngésének feláldoznunk!... Világháború fenyeget! A vezető osztályok, amelyek benneteket már a béke idején is gúzsba kötnék, megvetnek, kihasználnak, most még ágyútöltelékül is oda akarnak dobni. Hadd zúgjon bele világszerte a hatalmasok fülébe: nem aka-*

runk háborút! Éljen a nemzetek internacionális testvériesülése!”

A „Vorwärts” július 25-ikén: *„Azok a lelkiismeretlen elemek, akiknek a bécsi Hofburgban hangjuk és befolyásuk van, azok akarják a háborút. A swaregelb úszítósajtó vad hajrájából már hetek óta kicsendült az, hogy háborúra készülnek. Háborút akarnak – a Szerbiához intézett osztrák ultimátum immár nyíltan lerántja szándékaikról a leplet . . .*

„Azért, mert Ferenc Ferdinándnak és nejének vére egy fanatizált örült lövései miatt elfolyt, azért folyják most sok-sok ezernyi munkásnak és parasztnak is a vére; az egyik eszelős büntettét most egy még sokkalta örültebb gázzal akarják túlhaladni.

„Mert ez az ultimátum úgy szövege szerint, mint követelése révén annyira szemtelen, hogy az olyan szerb kormánynak, amely ez elől a jegyzék elől alázatosan meghátrál, azzal a lehetőséggel kell számolnia, hogy népének tömegei kurtán-furcsán elkergetik a helyéről.

„Németország sovinszta sajtójának gázsága volt az, hogy drága szövetségstársunkat háborús vágyaiban a végletekig felcsigázta és aligha szenvedhet kétséget, hogy von Bethmann-Hollweg úr is beígérte Berchtold úrnak a német támogatást. Csakhogy Berlinben éppen olyan veszedelmes játékot űznek, mint Bécsben.”

A „Leipziger Volkszeitung” július 24-én:

„Ausztriában elsősorban és főként a sovinszta körök mentek gazdaságilag tönkre és nemzeti sívalkodásuknak az a célja, hogy gazdasági romlásukat elleplezzék, a háború zsákmányolása és gyilkolása pedig arra kell nekik, hogy pénztárait újra megtöltsék.”

Bécs. „Arbeiterzeitung”: *„Berchtold grófnak ebben a jegyzékében szinte minden egyes pont vértől párázik, attól a vértől, amelyet olyan ügyben akarnak kiontani, amelynek becsületes, békés megoldására minden lehetőség megvolt... A szenvedőknek és éhezőknek nevében ezért a szerencsétlenségért minden felelőséget azokra hárítunk, akik erre a végzetes útra léptek, amely út bennünket az irtózat vérfertőjébe fog vezetni.”*

Budapest: *„A háború küszöbén a magyar proletariátus nevében kijelentjük, hogy népünk nem akarja a háborút és hogy azokat az embereket, akik ezt a végzetet felidézik, gonosztevőknek tartja, akiknek a történelem pellengérén a helyük.”*

Párizs: Hervé lapja és még tizenegy más párizsi újság, hat szakszervezet és a velük rokon egyesületek egyidejűleg vetik fel az általános sztrájk jelszavát és a kongresszusuk által éppen most elfogadott határozati javaslatuk szellemében a vidék is hozzájuk csatlakozik: *„Mindama eszközök közül, amelyekkel a háborút meg lehet akadályozni és a kormányokat döntőbíróvá*

ítélet elfogadására lehet kényszeríteni, a legalkalmasabbnak az összes érdekelt országokban az általános sztrájk kihirdetését tartjuk.”

Humanité: *„Az osztrák jegyzék rettenetesen kemény, úgy látszik, arra számít, hogy a szerb népet vagy a földig alázza vagy pedig széttiporja. Azok a föltételek, amelyeket Ausztria a szerbek elébe szab, olyanok, hogy az ember joggal kérdezi, vajjon az Ausztriában uralkodó klerikális és militarista reakció nem akarja-e egyenesen a háborút és nem vágyik-e arra, hogy olyan helyzetet teremtsen, amely a háborút elkerülhetlenné teszi. Márpedig ez lenne a legirtózatossabb gaztett.”*

És ilyen és egészen hasonló hangok csattanak fel Londonban, Rómában és Bukarestben, Bernben és Stockholmban; a Negyedik Rend vezetői ezt kiáltozzák egymás felé és a kábel is ugyanilyen határozati javaslatokat hoz Neuzelandból és Kalifornia felől. Még a demokratikus sajtó is felemeli intő szavát:

Szentpétervár. „Rjecs”: *„Az osztrák-magyar ultimátum csak válasz a párizsi Matin nagyhangú sürgönyeire. Ha a Hármás Entente ki akarja kerülni, hogy belekeveredjék a konfliktusba, akkor ennek egyetlen lehetősége az, ha a szerb kérdést lokalizálják és óvakodnunk kell attól, hogy Szerbiát csak a legkevésbé is buzdítsák.”*

Még Berlinben is joggal emelkednek Ausztria ellen vádak:

„Azok közül a népek és kormányok közül, amelyek szövetségi szerződésük folytán belesiklanak ebbe a rettenetes helyzetbe, egyik sem vágyik a háborúra. A német nép abszolúte békés és lelkének minden erejével el akarja távoztatni a szörnyű szerencsétlenséget; és meg vagyunk róla győződve, hogy Olaszországban, Franciaországban és Angliában ugyanez a békére való törekvés uralkodik. A német kormány sem sóvárog a háborúra, éppoly kevésbé, mint bármelyik másik érdekelt kormány. Soha még nem tört ki olyan háború, amely után azok, akiknek azt meg kell vívniok, ennyire kevésbé vágytak volna; és azért mégis a nemzetek és vezető személyiségeik óhajtása ellenére is a világkatasztrófa itt van a küszöbünk előtt. Hogy nem lehetett volna-e elkerülni, hogy mindennek így kellett-e történnie, azt most nem szabad taglalnunk, – Németország közvéleményét, ahogy ezt itt ismételten hirdettük, kész tények elé állították ... Európa keresve keresi azt az uralkodót vagy államférfiút, aki a háborúskodó Ausztriával megegyezik és aztán hatékony ajánlással lép a veszélyeztetett népek sorai közé.” (Theodor Wolff a „Berliner Tageblatt”-ban.)

Egy „laikus” ember, akit a diplomaták közül senki se vett volna komolyan, Arthur Bernstein berlini orvos a „Berliner Morgen-

post” július harmincadiki számában époly erkölcsei bátorsággal, mint tudással egy valósággal látnoki hangú cikket írt „Az utolsó intelem” címen, amelyet ugyan még kiszedtek, de ki-nyomni már nem lehetett, mert az előzetes hadi-állapot kihirdetése aznap este lehetetlenné tette volna, hogy a lap ezzel a cikkel jelenjék meg. Csak öt évvel utóbb, amikor az ólomhiány a régi készletek felkutatására vezetett, akkor buk-
kantak rá újra erre a szedésre és megmentették ezt a nagyszerű dokumentumot az enyészettől. A cikk többek között így szólott:

*„Nem lehet tovább kételkednünk, a hatá-
rokon innen és túlnan uralgó Nikolajevicsek akarják a háborút... A katonák gloire-t szí-
matolnak, és miután Németországban a felelős
politikuskoknak soha sincs szavuk, mihelyt a ka-
tonák jutnak szóhoz, ezért Bethmann és Jagow
szép szerényen meg fognak húzódni. Bethmann
ellen ugyan felállítottak még néhány külön
biztonsági előőrsöt is; ha még sokáig ágasko-
dik, akkor egyszerűen éles patronnal lőnek belé
és pedig legbensőbb életének pont a szíve köze-
pébe. Ez ugyan meglehetősen piszkos dolog, ez-
időszerint azonban „nemzeti kényszerűség” ...
Néhány nap múlva senkinek sem szabad már
az igazságot megmondania és még kevésbé
megírnia.”*

*„Ezért hát hirtelen még az utolsó pilla-
natban: A háborús uszítók elszámítják magu-
kat. Először is: nincs Hármasszövetség. Olasz-*

ország nem megy háborúba, vagy legalább is nem velünk; ha egyáltalán, akkor egészen bizonyosan az Entente oldalára áll. Másodsor: Anglia nem marad semlegesnek, hanem Franciaország oldalára áll... Anglia azt sem fogja eltűrni, hogy német csapattestek Belgiumon keresztül vonuljanak fel, ami pedig 1907 óta általánosan ismert haditervünk. De ha Anglia ellenünk harcol, akkor az egész angol világ is, főként Amerika, ellenünk kerekedik. Valószínűleg azonban általában az egész világ. Mert Angliát mindenütt tisztelik, ha nem éppen szeretik, amit önmagunkról, sajnos, nem mondhatnánk el. Harmadsor: Japán nem fogja Oroszországot megtámadni, ellenben valószínűleg bennünket. Negyedsor: A skandináv államok (a mi „germán” testvéreink) mindent eladnak majd nekünk, amit éppen nélkülözhetnek; egyébként azonban semmiféle gyöngédebb érzéssel nem viseltetnek irányunkban, ötödsor: Ausztria-Magyarország katonai szempontból alig ér fel a szerbekkel és a románokkal. Gazdasági szempontból talán még úgy 3–5 évig bírja majd az éhezést. Nekünk mit sem tud majd adni. Hatodsor: Oroszországban a forradalom legfölbjebb majd akkor tör ki, ha majd az oroszok vereséget szenvedtek...”

„Nagyköveteink egészen pontosan ismerik a helyzetet. Kell, hogy Bethmann úr is pontosan ismerje azt. Elképzelhetetlen lenne, hogy a birodalmat felelőtlen elemek által egy 3-5

éves háborúba behajszoltassa, míg ő maga, a nagynémetek és a militaristák fenyegetéseitől megszeppenve, a saját felelősségét elhárítsa magáról. Az, hogy a világtörténelem eme legborzalmasabb háborúja végén győztesek leszünk-e, felettebb kérdéses. De még ha meg is nyernék a háborút, semmit sem nyernének vele... A vérengzés végén esedékes hadikárpótlásra szükséges pénzt sehonnan sem lehet majd előkaparítani... Németország céltalanul viseli ezt a háborút, mint ahogy céltalanul ment bele. Egy milliónyi holttestem, két milliónyi rokkant és 50 milliárdnyi adósság teszi majd ki ennek a „frisító, vidám, jókedvű háborúnak” a mérlegét. És több semmi.”

A „Berliner Lokalanzeiger” azonban — hogy száz háborús uszító helyett csupán egyetlen példát idézzünk — ezt írta: *„Az osztrák-magyar jegyzéknek összbenyomását a következő szavakba foglalhatjuk össze: kemény, de igazságos. Talán akadnak majd emberek, akik a bécsi jegyzék követeléseit túlkeménynek ítélik; ezeknek csupán azokat a tényeket tárhatjuk elébük, amelyek a Dunai Monarchiára ezt a lépést rákényszerítették. Ha a monarchikus eszmének Európában való fennmaradásában gyökerező hitet nem akarják megingatni, akkor az igazságosság érzéseinek és az állami, valamint monarchikus szolidaritásnak ott is úrrá kell lennie, ahonnan Szerbia voltaképpen támogatásra*

vár. Szerbia vagy teljesíti az osztrák követeléseket, vagy pedig el fog pusztulni.”

A bécsi „Reichspost” még Grey akcióját is megsabottalta és nyilvánvalóan Berchtold kívánságára egyik különkiadásának címéül plakátbetűkkel ezt a tételt nyomta le: *„Ausztria-Magyarország magasra emelt kardját immár Anglia közvetítő indítványai sem tartóztathatják fel!”*

Minél jobban feltornyosultak július utolsó napjaiban a viharfellegek, annál keményebbé válik a tiltakozók ellenállása is; de az egyes népi jellemvonások most már jellegzetesebben elválnak egymástól és tiltakozásuknak összefogó képe valami piros legyezőhöz hasonlít, amelynek egyes szárnyai a narancsszíntől a lilaszínig árnyalják a vöröset.

Oroszországból egyetlen hang sem hallik ki: a kozákok vasujja rászorul a torkokra, amelyek ordítani szeretnének. Csak amikor már kiütött a háború, a Duma viszonylagos tanácskozási szabadságának védelme alatt emelkedik majd egy hang a háború ellen.

Ha itt némán hallgatnak a nemzetköziek, azért, mert a hatalom birtokosai nyilván el vannak szánva a háborúra, viszont Angliában azért hallgatnak egyelőre, mert azt hiszik, hogy Albion semleges marad. A londoni lapok nem ütnek zajt, sőt a „Financial News” egészen augusztus negyedikéig az első három olda-

lán tisztán tőzsdei és gazdasági hírekkel szolgál. Kicsi a jelentősége annak a pár tüntető körmenetnek a londoni Westendben, ahol a Londonban élő franciák egy pár fiatalemberrel együtt, lobogóikat a forró július izzó szélcsendjében iparkodnak meglobogtatni. Komolyan sem az ucca, sem a tőzsde, sem a munkások, sem a munkaadók nem gondolnak arra, hogy a Szigetországra is kiterjedhetne a háború; és a háború ellen szóló érvek közül a szocialisták egyik röplapja csupán a legnépszerűbbet ragadja ki:

„Miért segítsük mi Oroszországot ahhoz, hogy uralmát az egész európai kontinensre kiterjessze? A krími háború idején ötven millió fontot adtunk ennek az Oroszországnak, amely azóta a mi indiai birodalmunkat fenyegeti szüntelen. Az orosz főváros uccáin még csak a legutóbbi hetekben is békés polgárokat lődöztek le. Miben rejlik vajjon reánk nagyobb veszedelem: a vérünkből és húsunkból való hatvanötmilliónyi, kereskedelemmel és békés iparral foglalkozó emberben-e, vagy pedig százhetven milliónyi muszkában, akik egy rohadt autokrácia rabszolgáit”

Az angol ucca csupán legutolsóul szánta magát a tiltakozásra, de legutolsóul is fogja azt – nem –, sohasem fogja azt abbahagyni.

Berlinben fiatalemberekből már másnap alakultak egyes csoportok, amelyek zászlók alatt vonultak fel az „Unter den Linden”-en és da-

lólva ordították „Abzug Szerbia!” és fölöttébb boldogoknak érezték magukat, hogy a rendőr életükben először hagyta őket ezúttal szabadon felvonulni és ordítani. Aki ezeket a kölyköket és kalandorokat, biztonsági szelepet kereső meg-gondolatlan életerejükkel, egyszer is látta, igen hamar elfelejtkezett róluk, ha aztán ama 27 gyülekezet egyikébe lépett, amelyekben sok tíz-ezernyi munkás tompán dübörögve és mélységes haraggal a lelke mélyén, viharozva fogadta el ezt a határozati javaslatot:

„Ausztria brutális ultimátumával meg-izente Szerbiának a háborút... Az orosz proletárok „hősi lélekkel vetítették a vérszomjas cárizmus szeme elé a fenyegető mene-tekel-t... Úgy a francia, mint a német munkások lángszavú tiltakozással éltek a háborús uszítók gáztetteivel szemben. Tehát egyáltalán nem igaz az, hogy ezeknek az országoknak nagy tömegei háborús hangulattól izzának.” És Németország 32 ipari városában még ugyanezen az estén ugyanez a tiltakozó szó száguldott végig.

Csak hogy ezt a tiltakozást csak zárthelyi gyülekezetekben, csak fedett helyiségekben volt szabad elmondani, hogy az Úristen nehezebben hallja meg. Szabad ég alatt csak a hurrázás volt megengedve, csak a császárnak kissé túlkorán kiosztott „Siegerkranz”, és csak a politikai határokon túl élő embertestvérek ellen harsogó gyűlölet szava harsonázhatott hangosan.

És mégis akadt pár száz ember, aki elég bátor volt ahhoz, hogy hangosan mondja el tiltakozását. A Friedrichstrasse felől vonultak fel az „Unter den Linden” alá és elszántan dalolták a munkások dalát. A túlsó oldal felől, a Brandenburger Tor ívei alatt viszont ifjú emberek vonultak fel és a „Deutschland über Alles” hangjai mellett magasztalták hazájukat. Lovasrendőrök, összecsapás, tolongás, a járdát kiürítik, lovak bele a tömegbe, a Wilhelmstrasse szögletén újabb tüntetések, a Shadowstrassén újabb összecsapások. A „hársak alatt” az úttest megreszket az egyre sűrűbb sorokban felvonuló lovasság patái alatt. Aki ellenük szegül, azt letartóztatják. A lovasok lovaik patájával, a gyalogosok puskatussal szorítják a mindinkább izguló munkásságot hátrafelé, nehogy az azon a környéken lakozó követések az erkélyeikről meglássák ezeket a jelene- teket és aztán megsürgönyözzék minisztereik- nek, hogy Németországban akadt olyanvalaki, aki nem akarja a háborút.

A tömeget így hajszolják lassanként az „Unter den Linden”-en fölfelé és mihelyt a vere- séget szenvedett munkások dalolva északi irány- ban vonulnak vissza, a másik csoport nyomban a királyi palota elé siet. A Császár itt bőségesen gondoskodott arról, hogy szeretett népe elől jól meg legyen védve; a palotája előtti teret hatal-

mas ívben katonaság zárja el. A szeretet hangja, alattvalóinak dalai nem juthatnak el Urukhoz.

A „Vorwärts”-nek még két napnyi ideje jut, hogy az igazságot világgá kiálthassa: „*A hatalmasok mozgósítási parancsára csak egyetlen felelet a lehetséges: a néptömegek tartós mozgósítása!*” És legvégül: „*A német császár, mint Ausztria szövetségese, tógája ráncaiban hordja a háborút vagy a békét, övé tehát a felelősség terhe... Sajnos, a háborús uszítók kamarillája nálunk határtalan lelkiismeretlenséggel dolgozik azon, hogy a kormány minden akcióját keresztesse és borzalmas tervét – Európa tönkrepesztését – mégis keresztül vigye!*”

A császár pedig, aki nem olvasta ezeket a sorokat, sőt még csak szocialistát sem látott soha szemtől-szembe, ellenben a tüntetésekről mégis értesült, a jelentés szélére ezt a megjegyzést írja: „*Ilyet nem szabad tűrnünk. Ismétlődés esetén kihirdetem az ostromállapotot és a vezetőket tutti-quantum, válogatás nélkül becsukatom.*”

Valóságos Kolumbusz-tojása!

*

Isten ujjá! Éppen ezekben a napokban ülészeknek Brüsszelben, ahol a nemzetközi központjuk székel, az összes országokbeli népvezérek! Ma reggel még elhatározták és megfogadták, hogy mindegyikük a lehető legnagyobb nyomást

fogja kormányára gyakorolni; továbbá ki is tűzték augusztus 9-ikére a kongresszusukat, mégpedig Párizsba, hogy az egész világ színe előtt bizonyosságát szolgáltatassák annak, hogy tényleg egységesek. Estefelé aztán hőségtől párázik az óriási cirkuszépület., nyolcezer brüsszeli munkás tolong egymás oldalán és úgy mutogatják egymásnak ott fenn a tribünön a népvezéreket: ez itt, aki az elnöki széken ül, Vandervelde, honfitársuk, őt mindegyikük jól ismeri; kissé sápadt és elővigyázatosabbá is lett, akárcsak Troelstra, aki mellette ül. De hiszen ott villan fel oldalukon Keir-Hardy elszánt idealista-feje, Anglia békevágyát hozta magával,” és mellette ott látni Rubanovicsot, aki a csak imént lefolyt szentpétervári sztrájkok vezetésében vett részt. Ott, ül Haase is, a németek vezetője, okosfejű ember, akinek, úgy látszik, több a szenvedése, semmint a szenvedélye; rá, mint a világ leghatalmasabb pártjának fejére, sugároz minden szem; büszkélkedve mondja el, hogy mi történt tegnap este Berlinben és hogy munkáستestvéreinek a békét követelő szava a legerősebb biztosíték a világ minden Tirpitzével és Berchtoldjával szemben.

De most! Ki az, aki utána szólásra emelkedik ott fenn a tribünön? Alacsony, köpcös ember, valóságos oroszlánfejű, szinte valami őschruszknak tarthatnók, olyan szőke és tömzsi ez az ember. Hát még amikor a hangja felzúg,

amikor az ezerfejű hallgatóság zivaja végre elül! Annyira szeretik őt, hogy percekig szóhoz sem engedik jutni. Ez az ember ma mindannyiójuk vezetője, Európa lelkiismerete. A forradalom és a szabadság hazájából való, ezért küzd otthon a hazájában az alattomos pártok sűrűjében és ezeket az igazságokat hirdeti minden országok szabad ege alatt is. A földgömb millióinak koronázatlan királya, a testvériség lovagja, az emberszeretet dalosa ő. Ő a tribunus. A neve Jaurès.

Közepes nagyságú, súlyos testű, az ötvenes évek közepét taposó ember áll ott a tribün közepén: valami modern próféta ez az ember? Vagy tán emberbarát? Egyáltalán nem fest valami fanatizált hősnek, a tragikum aurája nem övezi a fejét; mintha csupán egy gondolat töltené eh az életöröm, és az a vágy, hogy ezt az örömet minél több embertestvérenek szerezhesse meg. Szegény fiú volt, jóakaró emberek tették lehetővé, hogy az iskoláit elvégezze; 25 éves korára már képviselő és a bölcsélet tanára; így óriási tömegnyi tudást gyűjtött fel eddigi életében csupán azért, hogy a maga és az emberek számára bebizonyítsa azt, amit a szíve amúgy is már eleve tudott. Az emberszeretete azonban – ennek a gyermekded oroszlánnak legfőbb jellemvonása – akkor árad ki a leghatalmasabban belőle másokra, lett légyen előtte egyetlenegy hallgató, vagy három, vagy akár ezer is, amikor

szólásra nyílik a szája. Úgy, ahogy francia hazáját szereti, ahol a szépséges Languedoc földjén nevelkedett, éppoly természetesen és intenzíven szereti Európát is és képtelen megérteni, hogy annak egyes részei miért harcolnak egymás ellen. A megbékülés érzéséből és nem a harc kedvéért, igazságosságból és nem a gyűlölet kedvéért lett szocialistává; a beszédje is ezt bizonyítja.

Vajjon mit mondhasson a Végzetnek ebben az órájában?

„A mi szerepünk könnyebb, mint a német elvtársainké. A mi hazánkra nem kell a békét rákényszerítenünk, hiszen önmaga kívánja. Én, aki sohasem féltem attól, hogy a sovinszták haragját magam ellen lázítsam, csak azért, mert Németország és Franciaország közeledésén dolgoztam, én ma jogosan állhatok ide, hogy bizonyosságot tegyek hazám mellett. Ünnepelesen kijelentem, hogy Franciaország kormánya ebben a percben a békét akarja. Anglia csodálatraméltó kormánya a békülékenységet útját egyengeti és Oroszországnak megfontoltságot és türelmet tanácsol. De ha törekvése csütörtököt mondana és Oroszország holnap mégis háborúba indulna, akkor a francia munkás csak ezt jelentheti ki: Mi nem ismerünk el semmiféle titkos szerződést, csak azt a nyílt szerződést, amely bennünket az emberiséggel és a kultúrával köt együvé...”

„Odahaza annyiszor meg annyiszor állították elébünk példaképül a derék német szocialistákat. Tegnap aztán szertefoszlott ez a hamis kép: berlini elvtársaink sokezernyi tömegben tüntettek. A német munkásság még sohasem tett az emberiségnek ilyen szolgálatot. Francia szocialisták is ott voltak a soraikban és amikor a menet az „Unter den Linden” alá érkezett, akkor ők is ezt kiáltották: Le a háborúval!... Ha az első harcok mámorában és szinte mechanikus kényszere alatt az abszolút hatalmú uraknak sikerül is a tömegeket fellelkesíteniök, amíg majd a hálál és a nyomorúság mindenünnen felvigyorog és a tífusz fejezi be az ágyúk véres művét, akkor majd az összes hadak ellene fordulnak a saját vezetőiknek és megkérdézik majd tőlük: mivel igazoljátok ezeket a véres embermáglyákat! Akkor majd a fölszabadult forradalom odaáll elébük és ezt mondja nekik: El innen, és könyörögjete Istenhez és az emberekhez irgalomért! Ha pedig mégis sikerülne a vihart idejekorán lecsititanunk, akkor meg a népek ezt fogják kiáltani: Lehetetlenné akarjuk tenni, hogy ez a rém minden hat hónapban kikeljen a sírjából és rémületet vigyen az emberiség sorai közé . . .”

„A francia munkásság nevében köszönetemet fejezem ki a német elvtársaknak és megfogadom, hogy a háborús uszítók hunhadjárata ellen való elszánt küzdelmükben továbbra is

testvérek módjára, mindhalálig híven fogjuk őket támogatni!”

A cirkusz megreszket a tomboló éljenektől. Nyolcezer munkás mint egy ember pattant fel ültéből, testük szinte magasan előrenyúlik, mert a lelkük egyenesedett ki ezekre a szavakra. Ez az igazság! Valamennyien így éreznek ők! Hallottátok-e a beszéd utolsó mondatában azt a „halál” szót?

Jean Jaurès oroszlánszava többé nem dübörög fel a tömegek előtt.

*

Párizsnak új szenzációja van. Amióta az emberek vagy Dreyfus ellen vagy mellette küzdöttek, húsz esztendő óta nem akadt olyan esemény, amely Párizs szenvedélyeit úgy felkavarta volna, mint Caillaux, az egykori miniszterelnök nejének pöre, aki a „Figaro” szerkesztőjét politikai hadjáratáért, de persze nemcsak ezért, lelőtte. Amikor Európa azzal volt elfoglalva, hogy az ultimátumot, amely mint valami rettentő kőszikla szakadt rá nyáréji álmára, elgörgesse, azalatt a párizsiak a vádlók és védők perbeszédeit várták reszketve óráról-óraóra és a lapok a bécsi és belgrádi sürgönyök előtt hozták naponta az előkelő gyilkosnő elegáns pózait sorozatos fényképekben. Kevesen tudták azt, hogy Calmette legyilkolásának és a főherceg legyilkolásának politikai következményei végül is keresztezni fogják egymást és

hogy Madame Caillaux felmentése egyúttal Franciaország megvádolt békeszeretetének felmentő ítélete is volt.

A közvéleményre ezenfelül erősen hatott a kifáradás meg az a vágy is, hogy immár az újabb, nagyobb esemény számára szabadítsa fel a figyelmét. Márpedig a közvélemény szavát a bírának meg kellett hallaniok, mert a berlini tüntetők munkástestvérei most már a párizsi körutakra is kivonultak.

A szocialisták ezzel a kiáltvánnyal fordultak híveikhez:

„Szombat óta hipnotizált tömegek hömpölyögnek a boulevardokon és veszettül ordítják: Berlinbe, éljen a háború!... Ha ezeket az örülteket még a mai est folyamán nem hallgattatjuk el, akkor holnapra mindennek vége. Ezért rajta, elvtársak, ma este kilencre gyertek el mindannyian a Matin palotája elé és kiáltásokat ott egyhangúlag: Le a háborúval!”

Másnap: kiáltvány, amelyben Párizsra ki mondják az általános sztrájk előkészítését. Történelmi nap ez: mert ma reggel először vijjogott fel egy szocialista hangja, akit lelkiismeretének aggodalmai a haza és az emberiség között való választás súlyos dilemmája elé állítottak. Csak hét éve még, hogy Stuttgartban így örvendezett: *„Mi antimilitaristák erkölcsileg lefegyvereztük a francia vezérkart; jól tudja az, hogy a háború a proletariátus forradalmát je-*

lentené.” Hervé ez az ember, és azok a mondatok, amelyeket most lapjának két hatalmas cikkében világgá kürtöl, az Internacionálé krízisének kezdetét jelentik; az Internacionálé halála pedig pár nap múlva eldönti majd Európa sorsát. Ma azonban hallgassátok meg még, mit mond ez az ember: vajjon mi foroghat az agyában? Talán egy problémákkal vergődő lélek ingadozó érzésvilága-e? Vagy pedig az a félelem, hogy Németország rajta üt a hazáján?

„Nos, hová lett egykori szép álmunk, amely azt hitette velünk, hogy nemzetközi sztrájk akadályozza meg majd a háborút? Arról álmodoztunk egykor, hogy a népeket majd odavezetjük a kormányaik elébe és így kényszerítjük ezeket arra, hogy konfliktusaikat döntőbíróság útján intézzék el. De szárnyaink összetöredeztek, mihelyt nekivágtak a rideg valóságnak, magunk pedig újra visszabuktunk a földre, mindegyikünk egyenként a saját hazája földjére, és egy gondolat tölt el csupán már bennünket, az, hogy ezt a szent földet ebben a percben, úgy mint egykor atyáink is, megvédjük az invázió kegyetlenkedései ellen!... Hiszen vajha olyan háború lenne ez, amellyel egy kis guzsbakötött népet védhetnénk meg! Csakhogy nem erről van most szó, hanem a cár presztízséről, az orosz kormány becsületéről! Rabelais, Voltaire és Victor Hugo kacagva forognának e szavak hallatára a sírjaikban. Miklós cár becsülete nem tűrheti meg, hogy Szerbiához nyúl-

janak! Pedig a hatalmas Szövetséges Úrnak becsülete egyáltalán nem volt annyira érzékeny, amikor Finnországot fojtogatta és amikor a lengyeleket és a zsidókat rabigába hajtotta!... Pártunk parlamenti csoportja azt hiszi, hogy Oroszország közbelépése csak öregbíthetné a veszedelmet, anélkül, hogy egyidejűleg Szerbia biztonságát garantálná. Ez a játék csak a német imperialisták malmára hajtaná a vizet, akik végre azt éreznék, hogy az ő órájuk ím elérkezett!”

„A haza veszedelemben van!” ezt rivalja másnap. „A forradalom hazája veszélyben van! Az Internacionálé himnuszából mi itt Párizsban már kihagytuk azt a strófát, amely a tábornokokról szól és az ilyenformán megtisztogatott Internacionálé-himnusz nem egyéb már, mint az a Marseillaise, amelyet atyáink száz évvel ezelőtt daloltak!”

Hervé brilliáns mondataiból minduntalan kicsendülnek egy nyugtalankodó lélek fordulatjai és tekergő gondolatjai. „A forradalom hazája veszélyben van!”

Úglátszik azonban, hogy egyelőre a tömegek még szilárdan kitartanak, a berlini tüntetéseket követő estére Párizsban a Confederation Générale óriási méretű népgyűlését tűzik ki: ezt az utolsó perében betiltják, „mert a szónokok olyan eszközöket szándékoznak megbeszélni, amelyekkel a mozgósítást lehetetlenné teyék!” Mintha Vilmos császár szavainak visszhangját

hallanók! Mi az, tán elolvasták a Köztársaság urai II. Vilmos legfelségesebb széljegyzeteit? Minden olyan eszközt, amely a háborút megakadályozhatná, államérdekből eltiltalak. Pacifisták, nem szabad csoportosulnotok! Hé, testvérek, oszoljatok fel! Veszedelemben a presztízszünk!

Másnapra az egyik párizsi képeslap fényképet közöl, rajta baloldalt a Császár, jobboldalt Poincaré, s mindkettőjüket ujjongó tömegek fogadják, amikor rezidenciájukba visszatérnek. Mindkét nép ma még ettől a két embertől reméli a békét.

TIZEDIK FEJEZET.
Az európai koncert.

Térjünk vissza a kabinetek fojtogató „légkörébe! Hallgassuk meg, mi keseríti el annyira az államok vezetőférfiait! Talán valami irtózatos méretű Végzet képe markol majd bele a szívünkbe, és szálni fogjuk azokat a szegény teremtményeket, akik hiába iparkodnak a Végzet elől menekülni? Talán sorsterhes problémákról hullik le majd a fátyol, amelyeket immár csak a fegyverek tudnak megoldani¹?

Még az is, amit szántsándékkal a titok leple alá bujtattak, nem mond egyebet, mint hogy a két államcsoport kölcsönösen fél egymástól, de a félelme emberfölötti méreteket ölt. Amit ezekben a percekben az a két tucatnyi úr mond egymásnak, akik most Európa sorsát mérlegelik, sehol sem fog tragikusan, legföljebb szomorúan, sehol sem fog magasztosán, legföljebb nevetségesen hatni. Ama számtalanok közül, akik öt évvel utóbb, miután közben fiaikat és férjeiket elveszítették, nemzetük írásából ártatlan hazájuk szorongatottságában és az

ellenség pokoli összeesküvésében kerestek vigasztalást, senkinek sem szabadna ezt a nemzetekfölötti igazságot elolvasnia: mert akkor átkokban törne ki, amiért a többi milliókkal együtt az a néki oly drága élet is hiába pusztult el: tisztán néhány bécsi gróf bűnös könnyelműsége miatt, a német államférfiak hanyagsága miatt, az orosz nagyhercegek hatalomszomja miatt, a felséges atyafiság gyöngye idegrendszere miatt – szóval olyan emberek miatt, akik sem bűneikben, sem vágyaikban, sem céljaikban, sem terveikben, sem tehetségeikben és vétkeikben a középszert sehol sem haladták meg és csupán egy dologban voltak nagyok, abban, hogyan kelljen ártatlan népmilliókat megcsalniuk és megsemmisíteniük.

*

Berchtold gróf mosolygott. Régóta megtanulta, hogyan kelljen akár a csalódását, akár az örömét a gavallér úr semleges álarca mögé rejtetnie; fenn a tribünön még olyankor is mosolygott, ha a lovai rosszul startoltak. Így azt sem árulta el senki előtt, milyen kínosan érintette őt a Szerbiából visszatérő kedvenc paripájának dicsősége. A ravasz Pasics nyíltan beismerte a vereségét, egy szabad állam királya arra kötelezte magát, hogy a faj és a nemzet eszményeit a nyilvánosság előtt kárhóztatni fogja, és hogy hazája védőit a fenyegető szomszéd parancsa szerint el fogja bocsátani.

Európa államférfiai nagyot lélekzettek, amikor a belgrádi záró jelenetet követő reggelen elolvasták Pasics megalázkodó nyilatkozatát.

Csak Berlin hírszolgálatára volt hiányos. Szövetségstársa eddig már két döntő jelentőségű, kérdésben tévesztette meg, mert Berchtold ugyan hűséges tanítványa volt Metternichnek, ellenben Bethmann mit se tanult Bismarcktól. Berchtold család szándékkal hallgatta el a berliniek elől azt, hogy a szerbiai vizsgálat eredményeit a hivatalos osztrák kutatószerv maga is „szegényesnek” minősítette, úgyhogy Berlin szentül hitte, hogy „*elegendő*” anyag áll rendelkezésükre, mert hiszen az ultimátumot Európa szemében egyedül ilyen anyag igazolhatta volna némiképp. Ugyancsak Berchtold arról is biztosította Berlint, hogy „*Ausztria-Magyarország ... semmiféle területi nagyobbdásra nem számít*”, azt azonban elhallgatta, hogy a bécsi kabinet éppen most és megint csak Tisza óvása ellenére, „*Szerbia területének más államok javára való csökkentését*” határozta el.

Most meg az történt, hogy sem a szövetségstárs a saját követje útján, sem pedig a németek saját nagykövetje nem küldte el a szerb válasz jegyzék szövegét Berlinbe és ezt csak utóbb, amikor huszonnégy drága órával később maga a szerb követ hozta el, sikerült a császárnak Potsdamba küldeni. Esti 10 óra volt már, amikor ez a világtörténeti jelentőségű

akta megérkezett. Elolvasását a Császár későbbre halasztotta.

Csupán másnap reggel olvasta el az aktát; csodálkozva, szinte megváltva lélekzett fel: az Úristen tehát mégegyszer megmentette őt attól a kényszertől, hogy háborút kelljen viselnie. Felséges Keze vezette nyilván a szerbek tollát! Ügy-e mégis jól tette, hogy bizonyosságát adta annak, hogy nem egykönnyen retten meg az árnyékától s hogy majdnem odadobta már a keztyujét? Bécs diadalmaskodott, Bukarest intelemben részesült, Szófiát felbátorítottuk. Most még egy tiszteletadás” és akkor a nibelungi hűség megtette kötelességét, megmentette agg szövetségét!

A Császár ezt írja az akta szélére: *„Brillians munka, egy, csupán negyvennyolcórás határidőn belül. Több ez, mint amit egyáltalán remélhattünk. Bécs számára nagy erkölcsi siker. De ezzel most minden háborús indok megszűnt és Gieslnek nyugodtan ott kellett volna maradnia Belgrádban! Ilyen válasz után én a magam részéről soha sem rendeltem volna el a mozgósítást!”*⁶ Egyidejűleg Jagowhoz ezt a rendelkezést küldi: a jegyzék utolsó pontjait további tárgyalások útján kellene tisztázni, ellenben az osztrákoknak meg kell kapniok a *satisfaction d'honneur*⁴, kell hogy csapatjaik bevonultak legyen az idegen területre és hogy kézizálogul Belgrádot is átmenetileg elfoglalják. A Császár

ilyen alapon szívesen vállalkozik a közvetítői szerepre.

Tisztára ideg-ember ez, aki attól fél, hogy esetleg még gyávának tartják az emberek; szótára a snájdig katonatisztek szókincséből való; egyeduralkodó, aki megszokta, hogy akkor fesse, amikor neki úgy tetszik: így hajszolja az idegrendszere ennek az embernek, aki mindig csak a külszínre utazott, beteg lelkét egyik ötlettől fenyegetés felé, a másik ötlettől az engedékenység felé. Ha valamely gyárüzem, részvénytársaság, vagy csak család élén is állana, már akkor is megérződnek szilárd elhatározásainak hiánya; egy nagy birodalom élén pedig csak szabadon cselekvő miniszterek pótolhatnák ezt a hiányzó következetességet.

Ezekben a mostani napokban teljesen megbékélt a lelke; vajjon mi pottyán ki kezeügyéből a mostani akták türelmes, fehér szegélyeire? Cikket mutatnak neki, amely az oroszok magatartása dolgában elővigyázatosságra inti: *„Igazán nem tételezhettem fel, hogy a cár odaáll a banditák és király gyilkosok oldalára. Germán ember képtelen az ilyen mentalitásra, az ilyen gondolkodás csak szláv vagy latin lélekben tud megfogamzani.”*

Berchtold gróf időközben Szerbia ellen egy úgynevezett dossiért küldött szét, amelyet nyugodtan nevezhetnénk *„Note Explicative”-nek*, vagy akár a rokokó korszak bármelyik más fa-

esarodott fogalmának. Az igazi grandseigneurnek ez a halvány árnyéka, Berchtold, teljesen a rokokó-korszak gáláns stílusában használ olyan fordulatokat, amelyek elárulják, hogy kabinetje ablakán keresztül minő látomások formájában jelentkezett előtte a világháború képe. *„A Hármasszövetség megalapítása óta ez az első alkalom, amikor egy nagy játszma kínálkozik.”* *„tigy kell a dolgot beállítanunk, hogy ez a megjegyzés semmiféle Oroszország ellen irányuló ellenséges szándékot ne áruljon eV; s amikor végül már mindent kockára tett, akkor még egy végső kísérletről/ beszél, amellyel az európai háborút „elhalaszthassa”.*

Valósággal a nyelvével érzékeli az ember ezt a stílust, amely szorgosan követi a Fischer von Erlach-féle palotának, amelyben megíródott, gyönyörű kacskaringós vonalait és volutáit, s most már megértjük, minő gondot okozhatott ott az a súlyos kérdés, hogy hát tulajdonképpen ki is *„nyújtja át”* a hadüzenetet. Hiszen Gieslnek nyomban el kellett utaznia, a hadüzenet postai eljuttatása nem eléggé biztos út, esetleg le is tagadhatnák az átvételét és parlamentert a kimondott hadüzenet előtt még sem illik küldeni. Végül is igen egyszerű és elmés módot találtak; a hadüzenetet július 28-ikán délelőtt 11 órakor francia nyelven Bukaresten keresztül sürgönyözték meg Belgrádba:

„Miután a szerb Királyi Kormány arra a jegyzékre, amelyet az Osztrák-Magyar Követ Belgrádban 1914 július 23-ikán átnyújtott, nem adott kielégítő választ, ezért a Gs. és Kir. Kormány abban a kényszerhelyzetben van, hogy jogai és érdekei védelmére maga gondoskodjék és hogy ebből a célból a fegyverek hatalmához apeliáljon. Ausztria-Magyarország ezért a jelen perctől kezdve Szerbiával szemben hadiállapotban lévőknek tekinti magát.

*Az osztrák-magyar külügyminiszter:
Berchtold gróf.^a*

Ezért az első hadüzenetért Bécs egyedül viseli a felelősséget. Mert ugyanabban az órában, amikor a berlini Külügyi Hivatalban befutott az ugyan rég várt, de még mindig visszavonható lépésnek a híre, Berlinben éppen akkor szövegeztek meg egy táviratot Tschirsehkyhez, hogy a császár utasítása értelmében „közvetítsék a békét”. Pár órával később Berchtold Berlinben azt a nyilatkozatot adta le, hogy a közvetítésre vonatkozó legutóbbi angol javaslatot is túlhaladták az események, vagyis az ő saját cselekedetei. Viszont Bethmann a négy nagy kabinetnek ezt sürgönyzi: Németország „szüntelenül azon fáradozik, hogy Bécsset egy Szentpétervárral lefolytatandó nyílt eszmecsérére” bírja.

Ettől a perctől kezdve, most, hogy a béke ügye halálos dőfést kapott, „Berchtold gróf igen

jó hangulatban van és büszke arra a sok gratulációra, amelyek hozzá mindenfelől „befutnak”. A gróf úr örvendező érzései csak tiszavirágéletet éltek; amikor két esztendő múlva valaki a hadihelyzet dolgában kérdést intézett hozzá, így felelt: „Hagyjon engem békén. Már régóta unom ezt a háborút!”

Ausztria egész sajtója, amely az utóbbi hetekben már alig bírt a türelmetlenségével, lelkesedését most sisteregve hajigálja bele a boszorkányüstbe: Szerbiát „*le kell hengerelni!*”

Európának már ezen az első háborús napján az Úristent is mozgósítják első ízben. Mert az öreg császár „*döntéseim horderejének teljes tudatában, az Úristen igazságosságában bízva, hoztam meg azokat*”. Kétnapi pihenő után aztán a német Atyaúristen is sorra kerül a német császár sürgönyében: „*Imáimat egyesítem a Tiéiddel, hogy az Úristen segítségünkre legyen*”. Az orosz Úristenre csak harmadik helyütt kerül a sor. Róla a cár ezt mondja, kezével ég felé mutatva, a német nagykövetnek: „*Itt már csak Ő segíthet!*” Ezután a három, Istenre való hivatkozás után azonban többé éppoly kevéssé tisztelik az Úristent, mint akár az embereket: túlsók ízben cipelik ki magukkal a harcerekre.

Ezen az éjszakán tehát Isten nevében dördülnek el első ízben az égnek irányozott ágyúk. Még csak egy pár lövés ez, de a visszhangjuk

nem akar elhalkulni! Európa valóságos hegyvidék lett: sokezernyi kulissza halmozódott kulisszára ezen az első háborús éjszakán a népek között, senki sem tud már a szomszéd nép völgyébe alátekinteni, olyan meredek magasságra halmozódtak a sziklák és a gleccserek azok között, akik, soknyelvűségük dacára is, tegnap még oly könnyen megértették egymást, akik árut és munkát, gondolatokat és asszonyokat cseréltek egymás között. Európa hegyvölgyes országgá lett és ezért az első lövés számtalan visszhangjának négy esztendőre lesz majd szüksége, hogy végül elcsituljon.

Az első szerbiai ágyúlövést szatír játék követi nyomon: július 27-én, amikor Berchtold grófnak mindent latba kellett vetnie, hogy habozó uralkodóját arra bírja, hogy aláírja a hadüzenetet, akkor is, írásban is megrögzített személyes jelentésében ezt mondotta: *„A 4. hadtest parancsnokának jelentése szerint szerb csapatok Temeskubinnál dunai hajóról rálőttek a mi csapatainkra és így a tüzelés viszonzása következtében nagyobb méretű csatárharc fejlődött ki. Az ellenségeskedések ezzel de facto megkezdődtek”*. Ezért Berchtold a hadüzenet befejező részébe még a következő mondatot is beleiktatta: *„És ezt annál is inkább, miután szerb csapatok Temeskubinnál a cs. és k. csapatok egy szakaszát, megtámadták”*. Annyira hihetőnek tűnt fel ez

a dolog, hogy az öregúrnak tényleg el is kellett hinnie és így aláírta a hadüzenetet.

Alig kapta meg a gróf ezt az értékes aláírást, máris újra kitörülte a hadüzenetből az állítólag támadóan fellépő szerbek lövéseit, amelyeket hitelességükre kezdetben amúgy is igen nehéz lett volna ellenőrizni és 29-én ezekkel a szavakkal mentegeti magát császára előtt: *„Miután a Temeskubinnál állítólag lefolyt ütközetről szóló híradások nem nyertek megerősítést... a Szerbia ellen szóló hadüzenet szövegéből az erre a támadásra vonatkozó mondatot bátorkodtam a magam felelősségére kihagyni”*. Berchtold gróf tehát nem csupán a szövetségesét, hanem az önnön uralkodóját is megtévesztette, amikor legalább is ennek a háborús oknak a tárgyalanságát elhallgatta.

*

Berlinben a tárgyalásokat Franciaország és Anglia nagykövetei vezették. Jules Cambon: alacsony, aprószemű, rókalelkű ember, aki mindent tud, ami Berlinben, sokat, ami Párizsban és a legtöbbet arról tud, ami Londonban történik, ahonnan bátyja, az ottani nagykövet, értesíti őt. Cambon igazi világfi, nem sovíniszta, inkább *citoyen*, byzantinikus körökben minden elfogódottság nélkül mozog, párizsi polgárember; szeretik itt és sokkal szívesebben él Berlinben, semhogy szükség nélkül kielezze a dolgot; az a terve, hogy a Pariserplatzon álló szép

követségi palotát majd csak hosszú évek múltán hagyja el. Angol kollégája, Sir Edward Goschen, tartózkodóbb természet, kulturáltabb ember; inkább tisztelik, semmint szeretik őt, de azért ő is ilyen tervekben él és így kettecskén sok minden nehézséget elhárítottak már az útból.

Bécsben élő két kollégájuk körülbelül ugyanígy gondolkozik; közülök az öreg Dumaine úr éppoly szívesen szívja a habsburgi Udvar félig francia levegőjét, mint a német eredetű angol nagykövet, Sir Maurice de Bunsen, egy londoni porosz követnek az unokája. Mind a négyükre, főként a két ángliusra ezekben a napokban az a feladat hárul, hogy Angliának a konferenciára vonatkozó indítványait, amelyek sűrű sorban követik egymást, iparkodjanak keresztül erőszakolni. Amikor a bécsiek a „*konferencia rémképét*” azzal az ürüggyel, hogy ez az elnevezés nem felel meg az adott politikai helyzetnek, visszautasították, akkor Grey azt javasolta, hogy a négy nagykövet üljön össze közös tanácskozássra: – Ha egyszer sikerül mind a négyüket egy közös asztalhoz ültetnem,, akkor bizonyára egyikük sem mer majd fölállani az asztal mellől, még azért se, hogy akár csak egy revolvert is elsüssön.

Berlinben tehát elsőül az angol nagykövet jelentkezett és javaslatát nem utasították kerekén vissza. Másnap azonban, reggelről délutánra, egyszeriben megfordult a hangulat és Jagow

ezt mondta Goschennek: *„Hiszen ez annyit jelentene, hogy döntőbírásgot akarunk fölállítani!”* Estére újra jelentkezik a francia nagykövet. Komoly szavakkal fordul a német államtitkárhoz, akivel hosszú esztendőök óta jó viszonyt tart fenn; mindhiába.

„Kötelessége-e Önnek, hogy bekötött szemmel kövesse Ausztriát bárhová is? Nincs még tudomása Szerbiának ma reggeli válaszigyzékéről?”

„Nem jutott még rá időm!”

„Kár pedig. Láthatta volna, hogy Szerbia, néhány részletkérdés kivételével, teljesen megálázódik, önnek most Bécs számára azt a tanácsot kellene adnia, hogy elégedjék meg ennyivel. Vagy talán Németország mindenáron háborút akar?”

„Tudom, hogy Önök ezt hiszik. Pedig igazán nem így áll a dolog.”

Cambon most felelősségről beszél, majd el akar távozni, de előbb még egyszer nyílt szóval és barátságosabban, mint ahogy tegnap Berthelot beszélt Párizsban, így fordul a német államtitkárhoz:

„Ma reggel az volt a benyomásom, hogy ütött az enyhülés órája. Iparkodjék hát a bécsi-eket rábírní, hogy gyorsabban döntsenek! Rendkívül fontos, hogy Oroszországnál ne engedjünk olyan véleményt felülkerekedni, amely aztán mindent elronthatna és magával ragadhatna.”

Három perccel utóbb a francia nagykövet ott ül már a szomszédban álló angol nagykövetségen a kollegájánál, aki figyelmesen hallgatja, de szólnia mégsem szabad:

„Anglia felől ugyanúgy gondolkozom, mint Ön, kedves barátom. Szerencsétlenségemre azonban nincs rá fölhatalmazásom, hogy ezt Önnek meg is mondhassam”.

Elérkeztünk a tragikus klimaxhoz: Grey itt áll a hamleti kérdés előtt anélkül, hogy megoldást tudna rá. A német követet ezekben a napokban folyton és folyton óvta attól, hogy Ausztria leadja az első lövést. Most, ama berlini beszélgetés napján (27-ikén) és szinte órájában, a londoni orosz nagykövet bensőséges szavakkal iparkodik Greyt arra bírni, hogy végre már nyilatkozzék:

„Berlin és Bécs Anglia semlegességében bizakodik ... Tegyen Ön végre határozott nyilatkozatot és meglátja, hogy visszaijeszti őket a békébe!”

Grey: *„De hiszen Churchill azt a parancsot adta ki a flottának, hogy senkinek se adjanak szabadságot. Hiszen ez a rendszabály elég érthető ahhoz, hogy Berlinben felfogják a jelentőségét! Ezt a közlésemet azonban nem szabad úgy értelmeznie, mintha ezzel egy diplomáciai akciónál messzebbmenő ígéretet tennénk!”*

Egy órával később Grey íróasztala mellett,

ugyanazon a széken ül az orosz diplomata unokafivére, a bécsi Mensdorff gróf. Hozzá így szól Grey:

„Első flottaszakaszunk, amely véletlenül Portlandban horgonyoz s amelynek ma szét kellene osztania, együtt fog maradni. Ne tekintse ezt fenyegetésnek, de egy európai tűzvész lehetőségét tekintve, éhben a percben nem oszlatjuk fel haderőinket. S amellet még nem is érkezett el az ideje, hogy a tartalékosainkat behívjuk. Ennek dacára is arra kérem, következtessen ezekből a tényekből a mi nyugtalanságunkra.”

Példátlanul kínos helyzetben volt ez a miniszter, aki ugyan becsületes szándékkal vágyott a békére, de azért fenntartásai és félig kimondott szavai által úgy a két párt embereinél, mint végül önmaga előtt is gyanússá lett!

*

Szentpétervár: az angol nagykövet ugyan ez előtt a dilemma előtt áll. Amióta akkoriban hárman először reggeliztek együtt, azóta az orosz-francia kettős állandóan teliharsogja, az angol nagykövet fülét. Már másnap is újra hármasban ülnek Szaszonov dolgozószobájában.

Szaszonov: *„Önöknek nem fog sikerülni, hogy Németországot megnyerjék a béke ügyének, ha nem jelentik ki nyíltan a velünk és Franciaországgal való szolidaritásukat ebben a*

krízisben, amelyben Európa szabadsága forog kockán!”

Buchanan, folyvást jobb meggyőződése ellenére, tisztán az instrukcióit ledarálva: *„Tévednek az urak, ha azt hiszik, hogy Anglia a béke ügyét szolgálja azzal, ha a német kormánnyal tudatja, hogy – amennyiben Ausztriát fegyveresen támogatja – akkor úgy Angliával, mint Francia- és Oroszországgal gyűlik meg a baja”.*

Paléologue most feláll és vérbeli francia gesztussal Gorcsakownak a szobában függő képére mutat és így kiált fel: *„Nézzen ide, tiszteltreméltó Sir George! Néhai drága Atyja ebben a szobában magyarázta meg, 70 júliusában ennek a nagy férfinak itt, a német veszedelmet. Szavai akkor nem hatották meg Gorcsakowot. Nagyon ügyeljen rá, hogy Anglia ma ne kövesse el újra azt a hibát, amelyet Oroszországnak akkoriban olyan drágán kellett megfizetnie!”*

Buchanan egészen halkán felel, s közben a vállát vonogatja:

„Hiszen jól tudja, hogy olyan embert akar meggyőzni, aki már eleve is meg van győzve.”

A két szövetséges most elhallgat és pattanásig feszülő aggyal gondolkozik azon, minő eszközökkel lehetne a Londonban folyó megbeszéléseket alátámasztani.

A szentpétervári másik csoport: a német és

osztrák nagykövet, akik amúgy is bizalmatlanok egymással szemben, azt állapítják meg, hogy Szaszonov az egyéniségük szerint külön-külön módon bánik el velük; Pourtalès német gróf beamteri arcát nem tudja elviselni, s így ez az ember élesebb hangot vált ki belőle, mint aminő hang a békeközvetítők között kívánatos lenne; Szápáry gróf magyaros lovagiassága nagyobb udvariasságra készíti őt, semmint ellenfelek között szokásos lenne. Egyébként pedig ez a muszka diplomata előszeretettel sérteget minden országot a másik állam diplomatája előtt. Szaszonov e percben még nem óhajtja a háborút, amelynek megindítására pedig meg van a szükséges felhatalmazása; de a középponti hatalmak intranszigens magatartása kemény szavakat váltott ki belőle a németek ellen.

„Az Ausztria ellen, való gyűlölködése elvakítja Önt”, mondja a német követ.

„Nem kenyerem a gyűlölködés, gróf úr. Ausztria ellen sem érzek gyűlöletet, csak éppen megvetést. Jól ismerjük Ausztria messziremenő terveit. Előbb Szerbiát szeretnék zsebre vágni, akkor a bulgárok kerülnek sorra, míg végül egy szép napon itt, a Fekete-tengeren lesz hozzájuk szerencsénk.”

„Hiszen Nagyméltóságod jól tudja, hogy csupán büntető expedícióról van szó és hogy Ausztria nem is gondol területi hódításokra.”

Két nappal később:

„Most aztán sürgősen kell Bécsben közbelépniök. Segítsenek Önök is, hogy hidat találjunk”, mondja Szaszonov.

„Önök pedig időközben úgy-e, tovább fegyverkeznek?” kérdi Pourtalès.

„Bizonyos előkészületeket természetesen teszünk, csak éppen hogy rajtunk ne lehessen ütni, de mozgósításról szó sincs! Elhatároztuk, hogy ezzel addig várunk, amíg Ausztria velünk szemben nem lép fel ellenségesen.”

„A legkomolyabban kell Önöket ilyesfajta rendszabályoktól óvnom: súlyos veszedelmek rejlenek bennök és könnyen válhatnak ki ellenrendszabályokat.”

Portalès gróf ezekkel a szavakkal jobban jellemezte a háborús lelkületet, semmint maga tudta volna: megjósolta ennek a hatalmas méretű és művészi megkonstruált gépezetnek egész külön önálló életét, vegetatív akaratát és bosszúszomját; olyan ez a gépezet, mint a varázslóinas seprűje: végül is faképnél hagyja azokat, akik megkonstruálták. De egyidejűleg jó jellemzést adott az orosz hadigépezetről is, amely ugyan hatalmasabb és durvább, de pár napon belül a német gépezettel egyidejűleg indul el dübörgő útjára csak azért, mert gazdáik megnyomták a gombot. Pourtalès gróf, ez a junker és tiszt, önmaga mondott ítéletet afölött a rendszer fölött, amelynek szolgálatában ál-

lott. Szaszonov másnap (27-ikén) enyhültebb hangon tér vissza a témára:

„Nem lehetne-e Ausztriát arra bírni, hogy követeléseit legalább külszín szerint mérsékelje?”

„Nincs módomban, hogy ezirányban jóslatokba bocsátkozzam; de ha a Szápáry gróffal való megbeszéléseiből reményt meríthetne ilyen irányban, akkor azt tanácsolnám, forduljon közvetlenül Bécshez.”

Az olvasó bizonyára megkönnyebbültebben sóhajt föl: végre „közvetlenül!” Mert miközben Európa az emberéletek millióiért reszket, az alatt kormányai nem tárgyalnak egymással közvetlenül, nem mondják nyílt szóval, hogy: válasz, tárgyalás, életveszély, háború, hanem csupa körmönfont szavakat hallunk: jegyzék, eszmecsere, bonyodalom, erő kifejtés – és ezekben a szellőzetlen termekben senki sem gondolja meg, hogy az ilyes tárgyalásokról szóló jelentések mennyire megtévesztik a népeket, sőt hogy maguknak a tárgyalást folytató diplomatáknak is mennyire elfátyolozzák az agyát.

Szaszonov ezúttal nyomban kapható lenne arra, hogy a német ötletet magáévá tegye: hiszen voltaképpen néki is ez volt a szándéka. De ha a maga ötletéből folyóan valósította volna meg, akkor Béccsel szemben gyöngült volna a helyzete; viszont ha német formájában veszi át az ötletet, akkor ez az ötlet már úgyis félig-med-

dig bécsi dolog: amellet azt is eléri vele, hogy Angliával szemben is pozícióelőnyhöz jut: megmutathatja, hogy Grey nélkül is megy a dolog. Tehát nyomban sürgönyt meneszt Bécsbe.

Szaszonov most igen udvariasan tárgyal a magyar diplomatával, előbb pár hazug szót mormol az Ausztria iránt érzett szimpátiáiról, azután előveszi az ultimátumot és miután a magyar gróf hivatalos formában kijelentette, hogy *„nincs arra felhatalmazva, hogy efölött az irat fölött vitatkozzék, vagy hogy azt értelmezze”*, szóval, hogy amit most egymással beszélgetnek, azt el nem mondottnak kell tekinteniök, a két diplomata mint két meggondolt és jóeszű szakember tárgyalja le Bécsnek Szerbiához intézett követeléseit: közülök hetet az orosz elfogadhatónak tart, a többi háromra nézve módosításokat tanácsolna és a beszélgetést így fejezi be:

„Szóval, voltaképpen... csak szavakról van szó!”

Szaszonov, aki ebben a percben még nem tudott róla, hogy Szerbia beadta a derekát, ezért a bécsieknek inkább csak azok teljes *„diplomata-sikerét”* szeretné megcsónkítani (bosszú Buchlauért!); végül is *„őszinte örömét”* fejezi ki az ellenféllel folytatott beszélgetése fölött.

– Csupán három pont? – gondolja magában mind a kettő és máris szalad a sürgönyük

Bécs felé. Szaszonovnak ott van a zsebében a mozgósítási parancs: helyzetét ez nagyon megerősíti. Most végre hozzájut, hogy elolvassa Szerbia válasz jegyzékét és mérgelődik azon, hogy a szerbek kezdenek nélküle is rendbe jönni; majd azt is látja, hogy a szerb jegyzék után tulajdonképpen már csak két pontról van szó, s ezért annál inkább bizakodik abban, hogy Bécs most már rövidesen megpuhul. Mindannyian örömeiket fejezik ki azon, hogy végre megnyílt a *közvetlen* tárgyalások útja; Grey azt mondja róla, hogy ez az út „*jobb, mint az övé*”.

Azonban egyikük sem tudja azt, hogy Berchtold, akinek saját követe éppen most lelte meg Szentpétervárott a megegyezés útját, ugyanebben az órában a Szerbia ellen szóló hadüzeneten dolgozik, mert hiszen ő mindenáron a háborút akarja.

Vajjon Bécsben talán most, hatodízben is, hiába kínálkozzék a Szerbia ellen irányuló kedvező alkalom és ürügy? Nem! Ezért tehát bárhol, bármiféle javaslat fusson is be Bécsbe, ott csakis gyökeres visszautasítás lehet rá a válasz. Eddig nem kevesebb, mint négy ilyen javaslat futott be. Oroszország javaslata, hogy az ultimátum határidejét hosszabbítsák meg, Grey első konferencia-javaslata. Most Oroszországnak az „*eszmecserére*” vonatkozó javaslatát

is kereken elutasítják, s amikor a szerbek végül azt közlik, hogy hajlandók lennének esetleg a hátralévő két pontot is elfogadni, akkor Berchtold azt feleli nekik, hogy ebben az esetben is több mindenféle kérdőjel maradna függőben; különben is Ausztria most, a hadüzenet után, egészen más feltételeket szab, mint annakelőtte.

Ha Bécs egy vár, gondolják magukban az idegen diplomaták, akkor elsőbben is a berlini külső erőket kell megostromolnunk. Vajjon azok is bevehetetlenek lesznek-e? Berlin a közvetítő javaslatokhoz ilyenformán foglalt állást:

Első javaslat: Amikor az orosz ügyvivő a határidő meghosszabbítását kéri, mindenféle ürügyekkel halogatják a választást, hogy aztán az ultimátum lejártá órájában Jagow elmondhassa:

„Attól félek, hogy már elkéstünk.”

„Ausztria tehát végképp el van szánva a Szerbia ellen való háborúra?”

„Nincs itt háborúról szó. Csupán lokális jelentőségű ügyben indítandó büntető-expedícióról”.

Az angol nagykövetnek, aki Grey megbízásából szintén azt tanácsolta, hogy Szerbia számára hosszabbítsák meg a határidőt, Jagow azt feleli, hogy ezt a javaslatot „nyomban” (dél előtt 10 órakor) bécsi követéhez azzal a megbízással továbbította, hogy Berchtolddal beszélje meg a dolgot. A valóságban azonban Jagow

csak délután 4-kor sürgönyözött Tschirschkynek és pedig éppen azért, mert jól tudta, hogy a határidő 6-kor lejár. Berchtold pedig Ischlben van és így nincs a dolgon már mit változtatni.

Második javaslat: Grey konferencia eszméjét veti fel; Berlin kijelenti, hogy nincs módjában, hogy szövetségstársa „kezét lefogja”.

A harmadik javaslat: Oroszország azt kéri, hogy Berlin hasson Bécsben oda, hogy közvetlen megbeszélések fonalát vegyék fel. Jagow ilyen irányban tesz valamelyes hűvös ígéretet, de nyomban vissza is szívja azt a következő szavai-val: *„De semmiesetre sem szabad Ausztriára nyomást gyakorolnunk.”*

A negyedik javaslat: Grey ezúttal azt indítványozza, hogy a szerb válasz jegyzéket fogadják el tárgyalási alapul. Bethmann ide-oda forgatja az írást. Nagyon kínos!. Mit tegyen most? Az osztrák nagykövetet olyan formában instruálja, hogy ez aztán megkönnyebbülten sürgönyözhet Bécsbe: *„A német kormány a leghatározottabban kijelenti, hogy egyáltalán nem azonosítja magát a javaslatokkal, sőt határozottan azok figyelembevételére ellen van és csupán azért vállalkozott a közvetítésükre, hogy ezzel az angolok óhajtásának eleget tegyen.”* Hozzáfűzi ugyan, *„hogy Németország Angliának minden egyes kívánságára nézve a leghatározottabban ki fogja jelenteni, hogy semmi esetre sem támogat Ausztria-Magyarországgal szemben*

ilyesfajta közben járási óhajtásokat.” De hogy Bethmann akkor, 27-ikén, valójában hogyan érezett és mit gondolt, azt az a kommentár mutatja meg, amelyet éjféltájt küldött el távirati úton Bécsbe.

A Wilhelmstrasse urainak látása ugyanis ebben az órában végre kissé felvilágosult és pedig Lichnowskynak egy újabb riasztó sürgönye következtében: *„Ha az adott körülmények között háborúra kerül a sor, akkor Anglia az ellenségeinkhez csatlakozik.”* Most végre Bethmann is kezdte belátni, hogy minő veszedelmet jelent az, hogy annyira vakul támogatja Berchtoldot. Ahelyett azonban, hogy most már erélyesen lefúvatna, bécsi követének csupán ezt sürgönyzi: a konferencia-javaslat elutasítása után most teljességgel lehetetlen, hogy *„ezt az újabb angol kezdeményezést is a limine elutasítsuk,”* mert különben *„az egész világ ... bennünket tekintene az igazi háborús uszítóknak ... Ez aztán a magunk helyzetét saját országunkban is lehetetlenné tenné, mert hiszen itt úgy kell festenünk, mint akiket a háborúra rákényszerítettek ... Ezért nem utasíthatjuk vissza a közvetítő szerepét... főként azért nem, mivel London és Párizs szüntelenül nyomást gyakorol Szentpétervárra.”*

„Úgy kell festenünk” – a diplomáciai nyelvnek egyik illatozó virágja ez mindaddig, amíg a titkos code árnyékában virít; de

rothadó, mérges virág abban a percben, mihelyt a történelem kiirtja az erdőt és napvilágra vonja ezt a virágot! Amikor Bethmann az angol indítványt olyan hangnemben továbbította, amellyel kétségtelenül annak elnemfogadását tanácsolta a bécsieknek, akkor nyilván azt hitte, hogy Németország számára történelmi dokumentumot írt le. Amikor aztán öt év múlva a sajtó végre felszabadult, akkor ez a levél egy Bethmann ellen irányuló, vádoló történelmi okirattá lett.

Hogy biztonságban legyen afelől, hogy Bécs nem dől be esetleg nyomban az angol javaslatnak, még azt is közli, hogy itt Berlinben *„egészen határozottan a londoni közvetítés ellen vannak és csak azért továbbítják azt, hogy eleget tegyenek az angolok kívánságának.”* S amikor másnap még a békéshajlamú Vilmos császár maga sürgeti, hogy Berchtold elégedjék meg valami *„kézi záloggal”*, akkor Bethmann a Bécsbe küldött utasítását ezekkel a történelmi szavakkal fejezi be:

„Tisztán csak arról van szó, hogy valamilyen utat-módot találjunk, amelyen Ausztria-Magyarország elérhesse kitűzött célját, hogy t. i. a nagyszerb propaganda főütőerét vágassa keresztül, anélkül, hogy ezzel egyidejűleg világháború veszedelmét is felidézzük; és ha ezt a veszedelmet végkép nem sikerülne elkerülnünk, hogy akkor a feltételeket, amelyek közepette

ezt a háborút meg kell vívunk, a lehetőség szerint minél kedvezőbbekké tesszük a magunk részére.”

Ha ezek a szavak már az örülettel határosak is, rendszer azért mégis van bennök. Közepes tehetségű agyvelő könnyelműségét soha jellegzetesebben nem fejezhette ki mondat, mint a kancellárnak ez a vérbeli bürokrata-mondata. Ő ugyan egyáltalán nem óhajtja úgy, mint a tábornok, a háborút, de tisztán látja a közéletét és ennek dacára még akkor sem emeli fel a kezét, hogy feltartóztassa azt, amikor már a saját uralkodója is határozottan nézetet változtatott; ő csakis arra gondol, hogy a világ színe előtt a felelősséget minél ügyesebben varrassa másnak a nyakába, „*ha végkép nem lehet már a világháborút elkerülnünk.*”

*

Carszkoje-Szelóban háborús hangulat dühöng. Ausztria néma hallgatása és Berlin kitérő feleletei végre felszabadították a tábornokok háborús kedvét: Szaszonov, aki úgy érzi, hogy cserben hagyták, most már többé nem kénytelen habozni és most, amikor a tábornokok immár napok óta dolgoznak a hadi előkészületeken, ön-maga is rátér a mozgósítás útjára és pedig előbb a délkeleti körzetekben: Moszkvában, Kievban, Agyesszában, Kazánban. Már nyiladozik Pandora szelencéje; egyelőre ugyan még csak egy kis

rés látszik, de hol van az az ember, aki majd újra be tudja azt csukni?! A tábornokok mind felvonultak. A tegnapi nap folyamán az egyik német gőzhajón már lefoglalták a szikratávíró készüléket, a nagykövet közbenjöttére azonban ma újra visszaadták.

Ebben a hangulatban fut be a német császár sürgönye, amelyet magán oldalról már három nappal ezelőtt sürgettek tőle, de amely ezideig nem került postára; tegnap aztán, amikor a császár már a békülékenység útjára lépett volna, s amikor viszont Bethmann azt akarta, hogy a háborúért való felelősség terhét Oroszország nyakába varrhassák, akkor végre a kancellár ilyen értelmű levéltervezetet terjesztett uralkodója elé. A császár ebben a levélben a cár segítségét kéri ki a fennforgó ügy elintézésére, miután mindkettőjüknek közös érdekük az, hogy az elkövetett királygyilkosság elvegye büntetését.

Von Chelius tábornok az orosz udvarnál szolgálatot teljesítő Trubetzkoi herceggel találkozik, aki (29-ikén) így szól hozzá: *„Hálistennek, végre itt egy sürgöny a császártól! De nagyon félek, hogy már megkészt!”*

Chelius: *„De úgy-e, senki sem csodálkozik majd azon, ha az önök mozgósítását a német haderő mozgósítása is nyomon követi.”*

Trubetzkoi rémülten hallja a szót és hirtelen azt feleli, hogy sürgősen Peterhofba kell

mennie. A jófúlú Chelius erre benyomásául azt jegyzi fel, hogy *„itt az eljövendő eseményektől való félelmükben, minden támadó szándék nélkül rendelték el a mozgósítást, most aztán el vannak azon képedve, hogy mit idéztek fel”*. Ez a lélektanilag igen helyesen megfogalmazott következtetés helyes magyarázatát adja az oroszok e napok folyamán tanúsított magatartásának, anélkül, hogy tulajdonképpen vádat emelne ellenük. Jelentősége annál súlyosabb, mert német tábornok tollából eredt és mert a német császár ezekkel a szavakkal igazolta: *„Helyes, csakugyan így áll a dolog.”* Chelius megállapítása egyúttal a leghelyesebb magyarázatát szolgáltatja az európai kormányok pszichotikus lelkiállapotának is. A német tábornok már a háború kitérőre előtt megtalálja azt a formulát, amely mindenkinek mindenkitől való félelmét és ama keveseknek könnyelműségét fejezi ki, akik egy könnyen elkerülhető háborút idéztek az emberiség fejére; Chelius megállapítása egyúttal a legjobb bizonyosság arra is, hogy szükségünk van olyan legfelsőbb szervezetre, amelyhez Európa appellálhasson, ha államférfiainak az idegrendszeré netalán újra egyszer felmondaná a szolgálatot.

Európát még 30-án is meg lehetett volna menteni. Az összes hatalmak egyetértettek abban, hogy Ausztria teljes joggal követelheti, hogy Szerbia megleckéztessék és hogy Szerbia

egyreszét olyan követeléseivel végrehajtásának biztosítékaként ideiglenesen elfoglalhassa, amely követelések egyébként nem érintenék Szerbia szuverenitását. Berchtold, aki a kormányokkal szemben ilyen irányú ígéretet tett, a valóságban azonban Szerbiát meg akarta semmisíteni, ezzel az ígérettel eszközt adott ellenfelei kezébe, amelynek segítségével azok Ausztriát ígérete mellé leszógezheték. Berchtold azonban egyidejűleg mindenki felé mosolygós ábrázatot mutatott és még a saját szövetségését is megtévesztette az ellenség segítségével, úgyhogy 29-én végül már maga Bethmann is a következő, Tsehirschky címére küldött heves szavakban tört ki:

„A (bécsi) kormány magatartását folyton növekvő idegenkedéssel nézem. Szentpétervárot azt jelenti ki, hogy területileg érdektelenséget vállal Szerbiában; bennünket egyáltalán nem tájékoztat a terveiről; Rómát a kompenzáció kérdéséről semmitmondó frázisokkal intézi el; Londonban Mensdorff gróf Szerbia egyes részeit Bulgáriának és Albániának ajándékozza, és ezzel nyílt ellenkezésbe keveredik a Szentpétervárott adott ünnepélyes Ígéreteivel. Ezekből az ellentmondásokból arra kell következtetnem, hogy ... a bécsi kormány olyan terveket hordoz magában, amelyeket helyesebbnek tart elölünk eltitkolni, hogy így minden eshetőségre biztosítsa a maga számára a német támogatást.”

A bécsi csalásoknak ebből a rendszeréből a háborúspárti oroszok kedvező ürügyeket szereztek arra, hogy gyöngeszívú hoszpodárjukat végkép maguk mellé láncolják.

A cár, a körötte csörgő fegyverek dacára is a világ legbékésebb embere, éppoly szívesen visszakoznék, mint a német császár; sejtelmektől gyötrötten (29-én) éjjél után ezt a sürgönyt küldi neki: *„Előre látom, hogy rövidesen képtelen leszek már a rám gyakorolt nyomásnak ellentállani.”*

Ki mondhatná meg, vajjon inkább megható, vagy inkább nevetséges-e ez a mondat, amelyben a földgömb leghatalmasabb uralkodója, a világtörténelem utolsó autokratája, nyíltan bevallja a tehetetlenségét? S vajjon észre veszi-e ennek a sürgönynek a címzettje, aki jót kacag ezen a gyöngeségen, hogy az ő helyzete is mennyire hasonlít az unokaöccséhez? Még aznap este a cár rámutat a legjózanabb megoldásra: *„Ajánlatos lenne, hogy az osztrák-szerb problémát vigyük a Hágai Konferencia elébe ... Szerető Nickyd.”*

Rövidesen az angol király is beel lép a sürgönyök villamos áramkörébe és most a világ megbámulhatja a három koronás unokafivért, akik egymást Georgie-nak, Willynek és Nicky-nek szólítgatják és most itt állanak a világkatasztrófa kapujánál: egykor hatalmas családok utódai, akik közül az egyik végül megszö-

kött, a másikat pedig egy pinceszobában agyonlőtték.

Amikor 28-ikán a magyar követ elhagyja Szasonov dolgozószobáját, az előszobában a franciával találkozik, aki azt kérdi:

„Kapott-e kedvezőbb híreket Bécsből?”

„Nincs semmi újság. A végzet kereke elgördült.”

Újra egy ember, aki anélkül, hogy tudná, vádat emel Európa ellen.

A magyar diplomata távozik. Utána a német jelentkezik. Az előszobában a francia szóvirágos szónoklattal traktálja, amire a német ezt feleli:

„Istent hívom fel tanúul, hogy Németországnak békések a szándékai. A történelem be fogja bizonyítani, hogy a jog és az igazság a mi részünkön van és hogy a mi lelkiismeretünk tiszta.”

„Hát már annyira jutottunk, hogy a történelem ítéletmondására kell appellálnunk!”

„Szövetségesünket nem hagyhatjuk és nem fogjuk cserben hagyni!”

A francia nagykövet a németet maga előtt engedi be a miniszter szobájába. Odakünn az előszobában az angol nagykövet így szól a franciához:

„A helyzet még jobban elmérgesedett... Most már semmi kétségem abban, hogy Oroszország testestül-lelkestül belemegy a háborúba.”

Éppen most könyörögtem Szaszonovnak, hogy semmiféle olyan katonai rendszabályhoz ne adja a beleegyezését, amelyet Németország kihívásnak tarthatna. Arra kell törekednünk, hogy a német kormányra hárítsuk a felelősséget és a kezdő támadást. Az angol közvélemény csupán akkor lesz arra kapható, hogy a háborúból kivegye a maga részét, ha az első támadás kétségtelenül Németországtól indul ki... Könyörgöm: beszéljen Ön is hasonló értelemben Szaszonovval!”

Lám, ez az ánglius ma délben Szentpétervárt pontosan ugyanazokat a gondolatokat, ugyanazokkal a szavakkal mondja ki, amelyeket majd a mai este folyamán a német birodalmi kancellár Bécsbe fog megsürgönyözni! A megtámadott fél szerepe: Európa valahány háborúspárti diplomatájának ez az eszménye! Az orvosok nyolc éve és nyolc napja kölcsönösen idegesítették egymást, most aztán mindannyian lemondanak a béke életbenmaradásáról és már csak a diagnózisuk megszövegezésén dolgoznak, hogy aztán a halottkémi vizsgálat alkalmával nekik legyen mindenáron igazuk.

Utolsóul Szaszonov barátja, a francia nagykövet, lép be a külügyminiszter szobájába: a külügyminisztert rendkívül izgatottan találja, részleteket tud meg tőle és aztán intőszóval fordul hozzá:

„Ha Ön a legkisebb elővigyázatlanságot kö-

veti is el, akkor lemondhatunk Anglia támogatásáról!”

Szaszonov: *„Tudom. De a mi vezérkarunk türelmetlen és alig győzöm már türtőztetni”*

A következő nap folyamán Bécs végkép elutasítja az „eszmezsere” tervét. Szaszonov most tisztán akar látni. Egymásután fogadja a nagykövetek látogatását:

Mindenekelőtt nyugodt és okos beszélgetést folytat a magyar mágnással, aki hiába iparkodott Bécsset engedékenységre bírni s akinek ezért itt most rendkívül kínos a szerepe.

Az orosz külügyminiszter: *„A mai nap folyamán részleges mozgósítást rendelek el, de ezeknek a csapatoknak nem az a feladat jut osztályrészül, hogy Önökön rajtaüssenek. Lábhoz rakott fegyverrel állanak majd készenlétben. Csupán szükséges elővigyázati rendszabály ez, miután Ausztria már úgyméleg megelőzött bennünket és amúgy is egyáltalán gyorsabb a mozgósítási terve.”*

A magyar: *„Nem hallgathatom el, hogy ez a rendszabály mindennek dacára is túlságosan komoly hatást fog a mieinknél kiváltani”.*

Az orosz diplomata újólapon azon iparkodik, hogy megnyugtassa a magyart. E „bizalmas eszmezsere” közepette egyszerre felvijjog a telefon: Belgrádot lövik! Egy pillanat alatt Szaszonov lényen teljesen megváltozott, magából kikelve szakadt fel belőle a szó:

„A cárnak nagyon igaza van, Önök ezekkel

a tárgyalásokkal csak időt akarnak nyerni, s időközben rálövetnek egy védtelen városra! Mit akarnának majd még hódítani, ha a főváros már amúgy is a kezük között lesz! Mi maradhasson a számunkra még menteni való, ha önök így járnak el!”

Ugye, már hallani a hadigépezet motorjainak berregését? A három óriási garázsban, gígaszi gépjek fölé hajolva görnyednek már a soff örök, megnyomják a gombokat a motorokon, hogy azok három világvárosban, majdnem egyazon pillanatban kezdjenek el berregni. Hogy melyiknek a gépje kezdte meg pár órával korábban a kattogást, az már csak néhány historikust érdekel, akik nemzeti szempontból szeretnék a maguk államférfiait fehérre mosni. Olvasták önök Hamletet? „Önmagában nincs se jó, se rossz, csupán a gondolkodás teszi azzá.”

*

A német nagykövettel szemben Szaszonov ma nyugodtabban viselkedik, mert tegnap összetűztek egymással, utána tiltakozás, megbékélés, oroszos ölelkezés, „*az eset elintéződött*”. Ma: „*Az orosz mozgósítási intézkedéseknek további fokozása bennünket is mozgósításra kényszerítene, akkor aztán többé aligha lenne remény arra, hogy az európai háborút elkerüljük.*”

Szaszonov: „*őfelségének jelenteni fogom.*”

A német diplomata után az angol kerül

sorra, akinek Szaszonov, Grey javaslatára visszatérve, a legnagyobb sietséget ajánlja.

Európaszerte két konkurrens vállalkozás dolgozik egymás mellett: Európa tábornokai mindenütt sarkalják a minisztereket, hogy azok minél gyorsabban dolgozzanak és korábban fussanak be, semmint az ellenség; Európa miniszterei viszont alig győzik a tábornokokat megzabolázni, hogy azok el ne iramodjanak előlük; mert e hatalmasságok mindkét fajtája egyidejűleg ló is, meg lovas is. Szaszonovnak azt a sóhajtását, hogy alig győzi az orosz vezérkart visszatartani, a minden oroszok cárja megsürgönyözte a német császárnak; Vilmos császár ugyanígy sóhajtott fel, de akkoriban elhallgatta a fia előtt; és mind a négy állam miniszterelnökei bizonyára ugyanabban az órában ugyanígy sóhajtottak fel. Mert ha egy paripa annyi ideig állott az istállóban, hogy már majdnem elfelejtette a futást, akkor abban a percben, mihelyt felkantározták és felnyergelték, máris nekifordul a nyikorogva korduló istállóajtónak, patájával nagyot rúg rajta, hogy minél előbb kikerüljön a szabadba. De hát mi köze mindehhez azoknak az odakünn nyugodtan járókelő embereknek, akiknek csupán egy a gondjuk, hogy el ne gázolják őket?

A szentpétervári haditanácsnak ma nagy napja van: Hivatalosan elhatározza az Ausztria

ellen való mozgósítást, a nyilvánossággal ezt közli, titokban azonban megkezdí az általános mozgósítást, mert a részleges mozgósítás „*technikailag kivihetetlen*”.

Az a konfliktus, amelynek motívumait eddig annyira, amennyire még csak nyomon lehetett követni és esetleg mérlegelni is, ettől kezdve az örület mesgyéire kezd lesiklani: ettől kezdve már csak pártoskodó szándékkal lehet Európában a kihívó félt a kihívottól megkülönböztetni. Ezzel a „*technikai*” jelszóval akkoriban a minisztereket, ma pedig a historikusokat állítják falnak. A katonaság a stratégiai titkosnannak valami olyan fogalmazását rögzítette meg, melyet Neked, ájtatos olvasóm, nem megértened, csupán hinned szabad; s a hívők tömege csöndben mormolgatja tovább a szót: credo, quia absurdum est.

A cár, aki csakúgy, mint a császár, folyton azon fáradozik, hogy erélyeskedő elhatározásainak hatását nyomban újra letompítsa, egyik tábornoka útján most is mindjárt azt üzeni a német nagykövetnek, hogy a mozgósítási parancs semmiesetre sem jelent Németországgal szemben való ellenséges cselekményt. Ezúttal az egyszer nem kell a tábornok intrigájára gondolnunk; nincs itt másról szó, minthogy a cár a saját aggodalmaskodása elől keres viszontbiztosítást; mert a tábornoknak viszont a cár parancsa jelent igen kínos feladatot és ezért a német nagy-

követ megkerülésével, a német katonai attasét kéreti magához.

A német őrnagy, aki más esetekben teljes szolgálati díszben és másodpercnyi pontossággal szokott volt megjelenni és azonkívül oroszul is beszélt, ezúttal civilben kerül, egy órai késéssel, elő és franciául kezd el beszélni:

„Határozott tudomásunk van róla, hogy az Önök mozgósítása meglehetősen előrehaladt.”

„Úri szavamat adom, hogy téved.”

„Nem kételkedünk benne, de nekünk csalahatalan bizonyítékaink vannak a kezünk között.”

„Írásban akarja a becsületszavamat?”

„Nem, köszönöm.”

„Nos hát újra megismétlem Önnek: ebben az órában még egyetlenegy embert és egyetlenegy lovat sem állítottunk sor alá.”

A muszka tábornok formális szempontból feljogosítva érezhette magát erre a gavallérhazugságra, mert hiszen a cár ukáza ebben a percben valóban még ott volt a zsebében. (Egy orosz vezérkari tiszt, aki ott állott mellette és a beszélgetést végighallgatta, a jelenetnek ezt a lefolyását a maga részéről is igazolja, csupán az a kedves kis eltérés van az ő elmondásában, hogy a kérdéses ukáz beszélgetés közben nyíltan *„ott feküdt a tábornok íróasztalán”*.) Ezen a papírlapon rajta állott Miklós cár neve alatt a három érdekelt miniszternek: a hadügy-, a tengerészeti és a belügyminiszternek aláírása és szó-

szerint „*az Általános Mozgósítást*” rendelte el. A berlini angol nagykövet akkoriban tanúságot tett amellett, „*hogy miközben a Német Császár, a cár óhajtságának megfelelően, Bécsben közbenjárt, azalatt Oroszország mozgósított*”. Helyesebben azt kellene mondanunk, hogy miközben a cár is, meg a császár is el akarták kerülni a mozgósítást, azalatt Januskievics is, meg Moltke is nyugodtan kidolgozták azt. Ellenben történelmi tényül leszögezhetjük, hogy Oroszország, minden többi háborús partnere közül, elsőül mozgósította egész birodalmát.

Az orosz katonák győzelme azonban még mindig nem volt végérvényes: II. Vilmos újra egyszer féket szorított a kerékre. Estére ugyanis a cárhoz a császárnak újabb sürgönye érkezett, amelyben az utóbbi, fejedelmi és egyéni becsület-szavával kötelezte el magát a béke mellé, ha a cár lefűjja a mozgósítást. A cár, aki szuggesztív, beteges feleségének hatása alatt állott, aki mögött viszont Rasputint, a háború elszánt ellenzőjét kell keresnünk, valami megváltásfélét érzett, amikor ebben a sürgönyben a saját tábornokaival szemben újabb támogatásra lelt. Éjjeli tizenegy órakor telefonon összekötteti magát a hadügyminiszterrel. Szuchomlinov éppen a mozgósítási parancs részleteibe volt elmerülve; a telefonon keresztül egyszerre az uralkodója hangját hallja, aki felolvassa neki a táviratot, de ennek dacára – itt kétféle verzió maradt fenn – nyilván mégsem tudta magát a határo-

zott demobilizálási parancsra elszánni, hanem csupán sürgetően ezt a kérdést tette fel:

„Igazán lehetetlen hát, hogy a mozgósítást megállítsuk?”

„Lehetetlen. A mozgósítást nem lehet csak úgy lefékezni és aztán megint nekiindítani, mint valami kocsit. Parancsoljon különben Felsőged még a vezérkari főnök úr jelentését is kikérni!”

Ez a beszélgetés bámulatos világosságot derít a hadügyminiszterek gondolkodásmódjára, akiknek a szemében egy lefokozott mozgósítás okozta rendetlenség rémületesebb dolog, mint akár maga a háború; teljesen hasonló érzelmekre bukkanunk majd rövidesen német kollégájánál is. Lázás percek voltak ezek. Egy idő múltán újra megszólal a hadügyminiszter telefonja; Januskievics, a vezérkar főnöke.

„Rettenetes. Ebben a percben hívott fel a cár azzal, hogy az általános mozgósítást vonjuk vissza és csupán a részleget rendeljük el! Én azt feleltem, hogy ez technikai szempontból lehetetlen. A cár azonban továbbra is kötötte magát a kívánságához. A német császár állítólag becsületszavát adta neki. Már most mit csináljak?”

„Ne csináljon semmit!”

„No, hálistennek!”

Így tehát a július 29-éről 30-ikára virradó éjjelen az egész Orosz Birodalmat mozgósították. Ezeken a rettenetes éjszakákon Európa

ininden fővárosában a minisztériumok termei ragyogó világosságban tündöklöttek. És mégis ott siklottak keresztül ezeken a fényes termeken a Félelem, a Hazugság, a Végzet rémképei!

Másnap délelőtt a német nagykövet újra megjelenik Szaszonovnal: vajjon Oroszország minő feltételekkel demobilizálna? Vitatkoznak. A miniszter végül fogalmazványt ír le, amely az ultimátumot több pontban enyhítené. A fogalmazvány szövegét megsürgönyzik Berlinbe. Sajnos, ez a szöveg üres formula maradt, mert Berlinben most már csak számokkal és nem mértékekkel operálnak. A külügyminiszter kikocsizik uralkodójához.

A cár dolgozószobája Peterhofban. Tág ablakok az első emeleten, messzi ellátni a Finn öböl felé, két asztal teli papírokkal, néhány háborús kép a falon, börszékek, nagy egyszerűség. Mint valami gonosz szellem, úgy jelenik meg itt naponta Januskievics, Nikolajevics Nikolájnak, ennek a brutális nagyhercegnek és a cár nagybácsijának jobbkeze; Szaszonov hetenként csupán egyszer jön ki. Ma, harmincadikán délután, ott áll újra a cár előtt és úgy olvassa fel neki a német császár legfrissebb sürgönyét: Ha Oroszország Ausztria ellen mozgósít, akkor nem vállalhatja a közvetítő szerepét. Szaszonov a sürgönyt újra visszateszi az íróasztalra:

„A háborút többé nem kerülhetjük el; Németország nyilvánvalóan húzódozik a közvetítéstől; már csak azon iparkodik, hogy időt

nyerjen. Ilyen körülmények között nem hinném, hogy Felségednek az általános mozgósítási parancs kiadását továbbra is szabadna halogatnia.”

A cár halálra sápadt, el-elálló lélekzettel: „Gondoljon arra a felelősségre, amelyet tanácsa következtében magamra kell vállalnom! Gondolja meg, arról van szó, hogy sok-sokezer embert kell a halálba küldenem!”

„Ha a háború kitör, az sem a Felséged, sem az én lelkiismeretemet nem fogja terhelni. Felséged is és kormánya is minden elgondolhatót elkövettek, hogy a világot megkíméljék ettől a rettenetes megpróbáltatástól. E perctől kezdve azonban már csak arról van szó, hogy a Birodalom biztonságáról gondoskodjunk. A háború amúgy is ki fog törni, éspedig abban az órában, amelyet Németország eleve kitűzött.”

A miniszternek „egy jó órányi időre” volt szüksége, hogy a cárt megdolgozza. Végül a cár határozott hangon ezt mondotta: „Nos hát, Dmitrievics Szergiusz, telefonálja meg a vezérkari főnöknek, hogy ezennel kiadom a parancsot az általános mozgósításra.”

Szaszonov meghajtja magát, kimegy az előcsarnokba a telefonfülkéhez és megtelefonálja Januskievicsnek a cár parancsát. Majd a cár aláírja a szenátushoz intézett ukázt. A vezérkari főnök, aki azt sejdíti, hogy császári ura a parancsot esetleg újra visszaszívhatná, Szaszonovval egyetértve ezen a napon úgy megbúvik,

hogy lehetetlen hozzáférközni. Egyúttal mind a ketten arról is gondoskodnak, hogy a mozgósítások sorrendjét összekavarják és hogy aztán ilyen meghamisított formában jelentsék azt Párizsba és Londonba.

*

Egy nappal azelőtt, hogy Oroszország meghozta katonai döntését, Anglia még egyszer mindkét irányban felemeli intő és fenyegető szavát.

Benckendorff, *„akinek híres jó szeme van az emberek és a dolgok megítélésére”*, és aki nek Greyről szóló mindennapi jelentései úgy festenek, mintha valami nagy kokott szeszélyeiről szóló híradásokat olvasnánk, tisztán érzi, hogy a döntés órája közeleg. Lichnowsky arra kényszerül, hogy bécsi főnökének csökönyösségét, amelyet szívéből elítél, nap mint nap újra védelmébe vegye és hogy egy Szentpétervárott megteendő közvetítő lépést tanácsoljon, amelyet pedig még Berlinben sem sikerült keresztülvinnie.

A bécsi külügyminisztérium folytonos hazakodása azonban máris megkönnyítette az angol kabinet hangulatának megváltozását, amit pedig maga az angol kabinet is csak félig-meddig óhajtott. Grey, aki öt napon keresztül bátran ellentállott a kísértésnek, hogy fenyegetőző föllépésével esetleg még siettesse is annak a háborúnak a kitörését, amelyet éppen ezzel a fenye-

getéssel szeretne megakadályozni, ebben a pillanatban már csak ebben a kétes értékű eszközben véli az egyetlen mentséget felismerni. Ugyanabban az órában, amikor Szentpétervárra az orosz tábornok az órára mutat, hogy a német őrnaggyal szemben lekösse álnok becsületszavát, Londonban az angol külügyi államtitkár ezt mondja a német követnek:

„A helyzet mindjobban kiéleződik. Bécshez semmi úton-módon nem tudunk hozzáférközni. Mi ketten, amióta Ön itt van, jól tudja, mindig barátságos hangon tárgyaltunk egymással. Ezért nem szabad Önt megtévesztenem. Addig, amíg a konfliktus tisztán Ausztriára és Oroszországra szorítkozik, addig a kettőnk országai távoltarthatják magukat. Abban a percben azonban, mihelyt Németország és Franciaország is belekeveredik az ügybe, akkor Angliára nézve is olyan helyzet adódhatik, amelyben igen gyors elhatározásra kell magunkat szánunk.”

– Többet igazán nem mondhatok – gondolja magában Grey. Taláncsak ezúttal hisznek a berlini urak a szavamnak. Hogy dolgában egészen bizonyos legyen, egy órával korábban Cambonnak, a francia nagykövetnek előre bejelentette ezt a lépést, de mindjárt hozzáfűzte: *„Flottaparancsunkból ne vonjon kérem semmi végérvényes konszekvenciat! Anglia ma nem áll annyira osztatlanul Franciaország pártján, mint annakidején a marokkói kérdésben, amikor úgy*

festett a dolog, hogy Önöket Németország közvetlenül fenyegeti. Angliát semmiféle kötelezettség nem fenyelezi. Ezt újra el kellett Önnek mondanom.”

A párizsi és szentpétervári kormányok Angliának erről a magatartásáról Berlin és Bécs útján értesülnek még aznap este. Szövetségeseinél Grey a példálózgatásával teljes sikert aratott; az ellenfeleinél a fenyegetésével azonban csupán félsikert. Párizs, Szentpétervár és Berlin eléggé bizonytalanok érzik a helyzetüket ahhoz, hogy fűkezzenek; Bécs azonban elképesztő könnyelműségében szilárdul kitart amellett, hogy a német bianco-kötelezvény egész összegét behajtsa.

*

Berlinben mára a hangulat meglehetősen elkomorodott: kezdik észrevenni, hogy a dolog komolyra fordul, mert Oroszország mozgósít. A hüledezés, amely óvakodik attól, hogy az önnön mulasztásait beismerje, apránként dűhhé fokozódik és Bécs ellen fordul.

Legjobban maga a császár döbbsent meg. Hiszen ő a maga részéről visszakozót fűjt és így korábbi magatartásának minden konszekvenciáját leintette! Amikor az egyik jelentésben arról a súlyos felelősségről olvas, amelyet Ausztria ezekben az órákban magára vállal, ezt a megjegyzést írja a szélére: „Ez az aggodalom töltött el engem is nyomban, mihelyt a szerb

válaszjegyzéket elolvastam.” Amikor az aktában arról a reménységről esik szó, „*hogy a Császár Ausztriának azt a jószándékú tanácsot adja majd, hogy ne feszítse túl a húrt*”, a Császár ezt írja mellé: „*Pusztá frázisok ezek, amikkel a felelősséget rám szeretnék háritani!*” És amikor azt a javaslatot olvassa, hogy az ügyet a Hágai Döntőbíróóság elé terjesszék, már csak egyetlen szót ír le: „*Marhaság!*” Ebben az egyben aztán hét esztendő óta igazán nem változott meg a véleménye.

Estére koronatanácskozás van Potsdamban, a miniszterek és a tábornokok ott ülnek az asztal körül: az általános orosz mozgósítás esetére elhatározzák a német mozgósítást, de ebben az órában még nem hirdetik ki. A cárnak a Hágai Döntőbíróóságra vonatkozó célzását nem veszik tekintetbe, miután az orosz mozgósítás ennek az útját teljesen elzárta. De mi lesz Angliával? Csak türelem. A mai estén mutatja majd meg Bethmann, hogy mit tud.

Még ezen az éjjelen befut Londonból az immár félreérthetetlen intés, amelyet a német nagykövet szavára eddig soha nem akartak elhinni. Halálos ijedelem! Tehát mégis! Már most mit tenni? Lefúvatni! A Császár nyomban sürgönyözzön mégegyszer a cárnak! 30-ikán délután folyamán elmegy a sürgöny, amely valósággal fenyegetőzve tanácsolja a béke fenntartását.

Bethman összeomlik. Amit csak lehet: men-

teni, másra háritani iparkodik; bécsi nagykövetségnek ezt sürgönyzi: *„Mi ugyan készen állunk rá, hogy szövetségi kötelezettségünknek megfeleljünk, ellenben tiltakoznunk kell az ellen, hogy Bécs könnyelműen és tanácsaink figyelembe vétele nélkül vonjon bennünket egy világgégés kellő közepébe”*. B szavak mögött síri hangon szólal meg Bismarck szellemének intőszava: *„Attól a perctől kezdve, mihelyt Bécs meggyőződött arról, hogy Németország és Oroszország között leszakadt a híd, Németország dban a komoly veszedelemben forog, hogy bizonyos értelemben Ausztriával szemben függő viszonyba kerül s végül kénytelen lesz vagyont és vérét a bécsi Balkánpolitika érdekében vásárra vinni”*. Igazi prófétai meglátás! Ugyan így állott az eset 14 júliusában is.

Ha a kancellár Bécs ellen való sürgönyi tiltakozását négy nappal korábban küldötte volna el, akkor Európa meg lett volna mentve. Ma azonban már értékét veszítette, még abban az esetben is, ha Tschirschky, mint ahogy mondták, Bécsben szántszándékkal nem közvetítette az illetékesekhez ezt a sürgönyt.

Mert a külügyi hivatalban most már a katonák vették át a gyeplőt. Négy hosszú éven keresztül nem fogják majd a kezükből többé kiereszteni. A tábornokok ezt sürgönyzik: Moltke *„sürgetően azt tanácsolja”* Bécsnek, hogy nyomban mozgósítsák az egész hadsereget: úgy hang-

zik ez a „tanács”, mintha máris az első német parancsszó lenne. Utána majd ezerszámra követi a többi. A német főhadvezér olyan döntően avatkozik itt a szövetségesek politikájába, hogy Berchtold, amikor Conrad 31-én a kétértelmű berlini sürgönyöket olvassa fel neki, így kiált föl: *„No ez sikerült dolog! Hát tulajdonképpen ki kormányoz odatúl, Moltke-e vagy pedig Bethmann? Én azért kérettem Önt ide, mert az volt a benyomásom, hogy Németország visszakozik. Most azonban irányadó katonai részről megkaptam a megnyugtató magyarázatot”*. Csupán ezután szánták el magukat Bécsben arra, hogy *„őfelségétől az általános mozgósításra vonatkozó parancs kiadását kérjék”*. Az öreg császár megtette a kedvükért, de hogy minő kevés reménnyel és hogy közben mit érzett, azt az a pár szava bizonyítja, amelyet ezekben a napokban Conrad von Hötendorffnak mondott: *„Ha a Monarchiának már amúgy is el kell pusztulnia, pusztuljon el legalább becsületben!”*

Berlinben aznap este Moltke, a mindenható generális, a kancellárt felszólította, hogy a Bécsnek szóló, döntő és fenyegető sürgönyét visszakoztassa: *„Kérem az elküldést egyelőre felfüggeszteni”*; a sürgönyön aztán csak annyi változás esett, hogy a tervbevett indokolást, *„mert a vezérkar közli, hogy az (orosz) előkészületek gyors döntést sürgetnek”*, elhagyták. Lerchenfeld közlése szerint Moltke *„már hóna-*

pókkal ezelőtt úgy nyilatkozott, hogy a jelen időpont katonai szempontból annyira kedvező, hogy belátható időn belül nem adódhat többé hasonlóan kedvező alkalom”; a berlini bajor katonai meghatalmazottnak egyik jelentése továbbá igazolja, hogy Moltke „egész befolyását latba veti, hogy a páratlanul kedvező alkalmat a háború megkezdésére használjuk ki; Moltke arra utal, hogy Franciaország katonai szempontból valósággal zavarokkal küzd és hogy Oroszország sem érzi magát a legkevésbé sem biztonságban; ehhez járul még a kedvező évszak, a termés nagyrésze behordva, a katonák kiképzése befejezve”.

Egy szövetséges katonatisztnek ez a jelentése mélységesen belevilágít az ilyen agyvelők struktúrájába; pontosan ugyanilyen szavakat használhatott bizonyára, ha nem is jegyezték fel őket, ugyanebben az órában Januskievics Szentpétervárott és Conrad Bécsben. Az ellenség bizonytalannak érzi a helyzetét, a termés behordva, az évszak kedvez a háborúnak. A csodálatos csak az, hogy az ilyenformán gondolkodó és döntő urak az összes országokban kivétel nélkül, milyen jól értettek ahhoz, hogy a hősi halál elől biztonságba helyezték magukat!

Déltájt „ismeretlen” egyéniségek a félhivatalos „Lokalanzeigernek” jelzést adtak, hogy a mozgósítási parancsot, amely alá még mindig nem tudták a Császár aláírását kierőszakolni,

mint befejezett tényt közölje le. Egy óra tájt Berlinben 100.000 különkiadás özönlí el az uccákat. Persze az összes diplomaták nyomban hazasürgönyzik a hírt. Jagow sorra telefonálja a követségeket és megcáfolja a hírt. A cáfolatnak senki sem hisz. Ez a csíny különben egészen fölösleges volt, mert Szentpétervár az orosz mozgósítást már a berlini álhír befutása előtt rendelte el. A cár újra táviratoz a közvetítés érdekében. A Császár (30-ikán) ezt írja a sürgönyre: *„Szó sem igaz belőle! Tisztán csak manőverezés, hogy bennünket az orrunknál fogva vezessenek és hogy a már amúgy is fennálló időnyereséget még megnagyobbítsák. Az én közbenjárói tevékenységem végetért. W.”*

Az én tevékenységem véget ért. Mintha csak tábornokainak a hangja csendülne fel e szavak mögött. Nincs hát itt senki, aki megpróbálnék vele, hogy politikát csináljon, vagyis hogy a más ember fejével gondolkozzék: hogy összehasonlítsa a félénk cárnak katonái által való szorongattatását a félénk császár szorongattatásával s hogy aztán kemény szóval erősítsék meg a gyöngge atyafi gerincét! Miután beszédeivel Európát 25 éven keresztül és miután nibelungi hűségével Európát 25 napon keresztül irritálta anélkül, hogy önmaga akarta volna a háborút, egyetlen őszintén, szívből gyűlölt ellenségének láttára a mai estén a császár végre ezekbe a szavakba tör ki, amelyeket a legutolsó szentpétervári jelentés mellé biggyeszt:

„Bármennyit próbálkoztunk is a magunk politikájával, most végre tagadhatlan valósággá lett az a híres „Einkreisung”, Németország körülkerítése... Hatalmas alkotás ez, amely bámulatot vált ki még annál is, akinek a pusztulását jelenti. VII. Edward még halálában is keményebb legény, mint én, aki pedig még élek!... Mi pedig szépen rászédettük magunkat és beleszaladtunk a kifeszített hálóba, azzal a megható reménykedéssel, hogy így talán mégis sikerül Angliát megnyugtatnunk! Minden intelem, minden könyörgésem hasztalan volt. Most kapom érte az angolok úgynevezett hálóját! A tiszteletreméltó öreg császár iránt tartozó szövetségesi hűségünk dilemmájából olyan kötelet csavarnak most a nyakunkra, amely Anglia kezében kedvező ürügyet jelent arra, hogy bennünket végkép megsemmisítsen... Nos hát itt az ideje, hogy ezeket az üzelmeket irgalom nélkül feltárjuk! A Törökországban és Indiában székelő konzulainkra és ügynökeinkre pedig most az a feladat vár, hogy az egész mohamedán világot vad lázadásra izgassák ez ellen a gyűlölt, hazug, lelkiismeretlen kalmárnép ellen; mert ha már nekünk magunknak el kell véreznünk, akkor legalább Anglia is veszítse el Indiát. W.”

Olyan ez a széljegyzet, mint valami cascade, amelyben sok-sok vízen kívül mély érzések, ferdült eszmék, bánkódások és lendületek is

özönlenek alá kavargó mondatokban, amelyekben ott találni a legközelebbi német esztendők valamennyi legkitűnőbb jelszavát. Milyen kis látókörű és mégis mennyi szenvedélyes bosszúérzés, az igazi gyűlöletnek mennyi tüze szorult bele ebbe a pár mondatba, mennyi gyűlölködés, amelyet egy hatalmas birodalom uralkodója érez egy másik hatalmas birodalommal szemben, csak azért, mert úgy érzi, hogy angol nagybánsikája megveti őt! Ha ezt látjuk, hogy ép oly pesszimista érzésekkel vág neki a háborúnak, amelyet pedig egyetlen nem-szavával megakadályozhatott volna, mint akárcsak bécsi szövetségese, akkor az ember kénytelen magában a kérdést föltenni, hogy hát végül is: mi kényszeríthette arra, hogy rossz sejtelmei ellenére is megkezdje a nagy viaskodást: Anglia ellen érzett gyűlölete-e, vagy pedig inkább a saját tábornokaitól való félelem?

*

A bécsi német nagykövetségen befut Bethmann sürgető felszólítása, hogy az angol javaslatnak iparkodjanak érvényt szerezni. Mielőtt még a berlini generálisok visszakozót fújhatnának, a német nagykövet máris reggelire jelenteti be magát Berchtold grófnál, órákról van ugyan most már csak szó és Európa sorsa forog kockán, de a háziúr gígerlis magatartása arra kényszeríti a nagykövetet, hogy megbízatását csak

„asztalbontás után” adja elő; mert hiszen az ilyen urak soha sem veszítik el jó étvágyukat. Forgách gróf, aki velük együtt ebédelt, jegyzeteket készít. Berchtold „*sápadtan és némán*” áll: ime a végső percben mégis veszélyben forog ez az ő nélkülözhetetlen háborúja! Mi most a teendője? – kérdezi magában. Átöltözni! Mert nyomban a császárhoz akar kiutazni. Időközben a német gróf még egyszer lelkére beszél a másik grófnak. Ez viszont helyesebbnek tartja az általános mozgósítást, amelyre szóló parancsot Conrad ma este akarja a császártól elhozni. Berchtoldot „*a legkülönbözőbb befolyások ide-oda rángatják*”, Tiszát felcítálják. Az angolok óhaj-tása elől ugyan teljesen nem lehet már kitérni, ezért Berlin nyomása alatt abban egyeznek meg, hogy óvatos válasz jegyzék formájában, ugyan majd csak másnap, tisztán formális feleletet adnak, amelyben látszatra elfogadják Grey közvetítését: az angol indítványt „*meggondolás tárgyává teszik*” abban az esetben, ha időközben a szerbiai hadjárat tovább folyhat.

Berchtold gróf azonban még ezt a megkészt, még ezt a negyedrésnyi visszakoazást is visszatartotta mindaddig, amíg az többé nem lehetett a terveire nézve ártalmas: Berlinben az angol nagykövet két napon keresztül ismételten is hiába érdeklődött azután, hogy Bécsből érkezett-e már válasz. A választ csupán 24 óra múlva küldték el Berlinbe, ahonnan aztán soha

sem érkezett el Londonba. Ekkor már a tábornokok kezében volt az uralom. Ehelyett azonban Bécsben kihirdették az általános mozgósítást, – csupán néhány órával később, mint Szentpétervárott,

De azért más volt a polgári hatóságok és a tábornoki kar között a viszony Bécsben és más volt Berlinben: itt Berlinben, ahol a tábornokok keményebb legények voltak, mintsem a diplomaták, a tábornokok uralkodtak; Bécsben azonban, ahol fordítva állott a viszony, az agyafűrt diplomatáknak még a háború kitörése után is sikerült parancsszavukat a tábornokokra rátukmálniuk. Hogy minő formában történt aztán ez, azt élénken illusztrálja egy sürgöny, amelyet sikerült valahonnan kikaparnunk s amelyet ezennel az utókor méltó hahotájának szolgáltatunk ki. 28-ikán ugyanis Potiorek tábornokszernagy úr, akit azzal a feladattal küldtek ki, hogy Szerbiát igázza le, aki azonban karácsonyra már mint megvert hadvezér csücsült Bécsben, sürgönyt kapott, amely szerint *„kisebb csetepaték Szerbia ellen kívánatosak, ellenben nagyobb vállalkozásokat, amelyek esetleg sikertelen véget érhetnek, nem szívesen látnánk.”*

A fővárosban tehát ott ül egy miniszter, aki kigondolt egy háborút, de akit hatalmasabb minisztertársai megátolnak annak végrehajtásában, s akit most még egy konferencia is fenyeget, amely esetleg lehetetlenné tenné az ő hábo-

rújának a kitörését; ezért hát minden érdeke azt parancsolja, hogy minél gyorsabban süssék el az ágyúkat, hogy azok szava némaságra kényszerítse az államférfiakat. Ezért azt sürgönyözteti a frontra: Előre! Mintán azonban csak igen mérsékelt bizalommal viseltetik tábornok urainak tehetsége iránt, ezért nyomban hozzáfűzi, kérem ne tessék olyan nagyobb „*vállalkozásokba*” (az ütközetnek ez a kaszinókban dívó elnevezése) bocsátkozni, amelyeknél esetleg baj történhetnék. Csak egypár link-vágást a levegőbe, azért, hogy Európának és főként a szövetségestársnak azt lehessen hazudni, hogy az angol lépést „*az ellenségeskedésnek Szerbia által való megkezdése után ... megkésettnek kell tekintenünk!*”

Berchtold azonban egyidejűleg Szentpétervárott is lépést tétetett; most már megengedi nagykövetének, hogy Szaszonovval megkezdje az „*eszmecserét,*” vagyis hogy tárgyalást folytathasson vele az ultimátum dolgában, anélkül azonban, hogy annak „*jogosultságáról*” tárgyalna! Miért volt most egyszerre erre a lépésre kapható, amelyet öt napon keresztül csökönyösen megtagadott? Most már bizonyos volt afelől, hogy az orosz és a német hajbakapott egymással: a kis Metternich-pótlék most már Ausztria nevében engedményeket tehetett. Véleményünket a következő napok eseményei bőven igazolják.

Berlinben ezzel egyidejűleg (31-ikén) „*a háborús veszedelem állapotát*” proklamálták; a vezérkar saját külön találmánya volt ez, hogy háború esetén, már a tényleges mozgósítás előtt is, elrendelhesék a mozgósítást. A berlini katonai körök el voltak ragadtatva Bécs gerinces magatartásától. Berchtold legújabb szentpétervári lépéséről ugyan tudomást szereztek; joggal csodálkozhattak volna rajta, mert hiszen voltaképpen Ausztriának és nem Németországnak volt Oroszországgal baja, s így elsősorban a szövetségestársnak illett volna követét visszahívnia; de hát Berlinben a tábornok urak kezében volt már a kormány rúdja.

Most, még az utolsó percekben is, óráhsz-szat iparkodott az angol követ von Jagow urat rábeszélni, hogy fogadja el Grey legújabb javaslatát.

Jagow: „*Mi Oroszországnak tizenkétórás ultimátumot tűztünk ki.*”

Goschen: „*Dehát mért kívánják Önök, hogy Oroszország a déli tartományaiban is demobilizáljon?*”

Jagow: „*Nehogy azzal az ürüggyel élhes-sen, hogy az egész mozgósítása kizárólag Ausztria ellen irányul.*”

A berlini Külügyi Hivatalban, Lerchenfeld grófnak itt lerövidített jelentése szerint, ilyen volt a hangulat:

„*A német-angol javaslatot Bécsben elfogad-*

hatták volna. Moltke már hónapokkal korábban kijelentette, hogy háborúkezdésre ez a mostani időpont olyan alkalmas, hogy hozzá hasonló belátható időn belül nem akad újra. Indokai: a német tüzérség fölénye, Franciaországnak és Oroszországnak nincsenek Haubitz-ütegei, a német gyalogsági fegyver fölénye, a francia lovaságnak igen gyatra kiképzése . . . A szociáldemokraták kötelességükhöz híven tüntettek ugyan a béke mellett, most azonban egészen csendben vannak... A császár, némely hangulatbeli hullámzások után, most igen komoly és nagyon nyugodt.”

Szentpétervárott ugyanilyen elszánt hangulat uralkodott. A német nagykövet a délután folyamán kikocsizik Peterhofba a cárhoz és ezt mondja: *„Az a feladatom, hogy Felsőgednek nyíltan feltárjam, hogy az általános orosz mozgósításnak szükségkép minő hatást kell Németországban kiváltania. Nem csupán fenyegetésnek és Németország kihívásának fogják azt tekinteni, hanem egyúttal a német császár személyes sérelmének is, mert hiszen ő még mindig a közvetítésen fáradozik.”*

A cár némán hallgatja a nagykövetet, *„anélkül, hogy arca egyetlen izmának rándulásával elárulná, mi játszik a lelkében;”* aztán így szól: *„Hát tényleg ezt gondolja?”*

Pourtalès: *„Az egyetlen rendszabály, amelylyel a háború kitörését még meglehetne akadá-*

lyozni, az lenne, ha Felséged visszavonná a mozgósítási parancsot.”

A cár: *„Excellenciád önmaga is tiszt volt, ennél fogva jól kell tudnia, hogy az ilyes parancsokat technikai okokból nem lehet már visszakoztatnd.”* Erre megmutatott egy sürgönyt és egy a német császárnak szóló, félig megkezdett levelet; ebben azt írja, hogy még mindig nem ad fel minden reményt és ezért elküldi Berlinbe az egyik tábornokát. Ez az orosz békegenerális természetesen ép oly kevéssé érkezett meg valaha is Berlinbe, mint ahogy Berchtold elhalasztott beleegyező nyilatkozata Bécsből sohasem futott be Londonba.

Mivel pedig egyidejűleg Németország a háború vagy béke kérdését az orosz mozgósítási parancs visszavonásától tette függővé, ezért formálisan megállapíthatjuk, hogy a háború azért tört ki, mert állítólag senki sem tud egy mozgósítási rendeletet *„nagyobb baj nélkül”* visszacsinálni.

Másnap éjfél tájt Pourtalès gróf átnyújtja a német ultimátumot. Szasonov ezt kérdi:

„Miért nem elég Önöknek, ha a cár becsületszavát adja az Ön Császáranak?”

„Mert ennek a becsületszónak csak addig tart az érvénye, amíg remény van rá, hogy a Szerbia miatt fennálló orosz-osztrák nézeteltérést békésen el lehet intézni. Garantálhatja-e ön nekem azt is, hogy Oroszország békén marad

abban az esetben is, ha nem sikerül Ausztriával megegyezést találnia?”

„Erre a kérdésre nem felelhetek igennel”.

„Nos, akkor nekünk sem veheti rossznéven, ha nem nézzük tétlenül, hogy Oroszország újabb előnyhöz jusson mozgósítása végrehajtásánál”.

Hogy Németország csakugyan ilyen kényyszerhelyzetben volt, azt a szerb követ sürgönye bizonyítja, aki ugyanabban az időpontban Szentpétervárról azt táviratozza haza, *„hogy Oroszország azért... halogatja most a tárgyalásokat, hogy, időt nyerjen haderőinek összevonására. Mihelyt ezzel elkészült, nyomban megüzeni Ausztriának a háborút”.*

Csupán a végső következtetés nem talált. Mert a töltött *ágyú* csövén folytatott eme beszélgetés előtt pár órával Szaszonov igen barátságos eszmecserében állott az osztrák-magyar nagykövettel:

„Mi nem fogunk addig moccanni, amíg Béccsel a megegyezést célzó tárgyalásaink folyamatban vannak. Különben pedig az Urak mozgósítottak előbb”.

A magyar mágnás élénken tiltakozik. Szaszonov ezt a gyerekes vitát emlékezetesen ironikus mondással zárta le: *„Hagyjuk ezeket a kronológiai kérdéseket!”* Majd ugyanúgy beszélgetnek az ultimátumról, mint már öt nappal előbb is. A beszélgetés végén Szaszonov kijelenti, hogy lényegesen megkönnyebbült.

Mielőtt még Szentpétervárott átnyújtották volna az ultimátumot, a Császár (31-ikén) máris megtartotta első háborús beszédét berlini palotája erkélyéről s ebben a beszédében pallosáról, Istentől és az ellenségekről szónokolt.

Időközben meglehetősen tanácstalanul állottak Berlinben a hadüzenet formális kérdésével szemben. Minden eshetőségre számítva, mindjárt kettőt is megfogalmaztak (egyet jóelőre Franciaország címére), de úgy jártak vele, mint Faust a bibliafordítással. Először ezt akarták írni: *accepter la guerre octroyée*; de hát ezt nem lehetett, mert amikor a szótárban utánanézték, akkor látták, hogy egy ilyen háborút még sem igen lehet „akceptálással” lefordítani. Majd holmi kényszerrel beszéltek, de itt is arra, kellett magukat szánniok, hogy ezt a kifejezést töröljék, végül is elkerülték a háború okának a megállapítását és egyszerűen ennyit írtak le: *relève le défi*, elfogadjuk a kihívást.

Déli 1 órakor a hadüzenetet megsürgönyözték a szentpétervári nagykövetnek azzal, hogy 6 órakor nyújtsa át. 2-kor egyszerre újabb sürgöny érkezik a cártól. Egyelőre azonban senki sem gondolt arra, hogy mindenekelőtt vonják vissza sürgönyileg a nagykövetnél a hadüzenetet, bárha ez a cári sürgöny minden eddigi táviratnál okosabb hangot ütött meg: *„Értem, hogy Te abban a kényszerhelyzetben vagy, hogy mozgósíts; szeretnék azonban Tőled ugyanolyan garanciát*

kapni, mint amelyet én adtam Neked, hogy t. i. ezek a rendszabályok nem jelentik még a háborút és hogy tovább tárgyalunk egymással”.

Jagow és Zimmermann mégis odakocsiznak a palotába, hogy megakadályozzák a mozgósítást. Bárha ez a döntő lépésük nem sikerült, mégis az egyikük két, a másikuk három további évig marad meg még a hivatalában.

Délután 5 órakor a királyi palota felől autók száguldanak végig „a hársak alatt”, benők tisztek állanak, kendőiket lobogtatják és kezükből szócsövet formálva ordítózák: Mozgósítás! A tömeg ujjong és kavarog.

Csak magában a palotában, a királyi fény párázatában, továbbra is minden a maga poroszos rendjével folyik le. A jelentés így szól: *„A Császár parancsára röviddel 5 óra után a Palota kapuján rendőr lépett ki és közölte a várakozókkal, hogy a mozgósítás elhatározott. A lelke mélyéig megrendült tömeg a következő zsoltárban tört ki: Most hálálkodjatok mindannyian Istennek!”*

*

A német külügyi hivatal a hadüzenetet nemcsak, hogy francia nyelven, hanem egyúttal mindjárt kétféle fogalmazásban is megküldte a szentpétervári német nagykövetnek, hogy annak ne legyen más feladata, mint hogy egyszerűen a sürgönykihordó szerepét játssza; arról volt szó, hogy mindkét esetre felkészüljenek: akár

visszautasítja az ellenség a német kívánságot, akár pedig csupán hallgatással felel.

Pourtalès gróf a jegyzéket, amelynek le-diktálása a dechiffálás után legföljebb öt per-cet vett volna igénybe, nem irattá le külön-külön a kétféle fogalmazásban, hanem „időhiány miatt” egyszerűen mind a kétféle fogalmazást egyazon papíron vágta zsebre és (1-én) átkocsi-zott Szaszonovhoz.

„Háromszor tettem föl neki a kérdést, váj-jon nem akar-e legutóbbi demarche-omra vá-laszt adni, . . . ezután felolvastam neki az elm-írt nyilatkozatot”, s a papírlapot ott hagyta az ellenség kezében. Amikor már elment, Szaszonov elolvasta a mindkét esetre megfogalmazott né-met hadüzenetet: „Miután Oroszország követel-ésünknek nem tett eleget (helyesnek tartotta, hogy követelésünkre ne adjon választ) és ezzel a vonakodásával (magatartásával) nyilván-valóvá tette, hogy cselekményeinek éle Német-ország ellen irányul, kormányom megbízásából szerencsém van Excellenciáddal a következőt kö-zölni: őfelsége a Császár, fennkölt uralkodóm, a Német Birodalom nevében elfogadja a kihívást¹.

Ilyen ügyes ember volt ez a Pourtalès gróf!

Éjfél után a Peterhofban tartózkodó cár címére a német császárnak hirtelen újabb sür-gönye érkezik; Vilmos még a végső percben sze-retné a háborút elkerülni; a sürgönyt Berlin-

ben, a hadüzenet átadása után három órával adták fel; benne a császár óvja az oroszokat a legkisebb határincidenstől is s ezzel virtuáliter függeszti a hadüzenetet. Aláírás: *Willi*.

A cárban erre egy végső reménység ébred, ezt gondolja magában: – Hiszen ez jóformán a hadüzenet visszaszívása, vagy legalább is utólagosan szabott feltétel! A hadsegédemet tegnap küldtem Berlinbe! Ha most sikerül a csapataimat a határon innen tartanom, akkor még minden jóra fordulhat! Nyomban megtelefonálja Szasonovnak a sürgönyt és arra kéri, hogy gyorsan hívja fel a német nagykövetet.

Hajnali négy óra tájt vagyunk, az ég alja már lassan szürkülni kezd. Pourtalès gróf egész éjjelen át csomagolt. Amikor most a telefonja berregni kezdett, azt hitte, kísértet jár a lakásában. Hogyan? Csakugyan a miniszterelnök van a telefónnál, akinek pedig csak az imént adta át a hadüzenetet? Miféle hírt kaphatott a cár? A császár újabb sürgönyét? Istenem! Szasonov nyomatékosan megismétli a berlini császári sürgöny szövegét és feladatásának időpontját; majd ezt kérdi:

„Hogy' egyeztessem össze ezt a sürgönyt az ön hadüzenetével?”

A józanész még egyszer utoljára besompolyog a gyöngé vagy vétkes diplomaták köreibe: még egy utolsó próba! Vajjon mit fog a német grófnak sugallani? Vajjon azt ordítja-e be a

telefonba: Jövök! s máris veszi a kalapját, előállíttatja a kocsiját, lesiet, hogy Öt perccel később már a keze között legyen Urának felbecsülhetetlen értékű távirata vagy legalább annak másolata?

Á dehogy. Hiszen ökelme diplomata, vagyis jól megtanulta, hogy mi illik olyankor, ha az ember megüzente a háborút. És Szaszonov a telefonon keresztül csak ezeket a szavakat hallja, amelyeket Pourtalès maga jegyzett fel az emlékirataiban:

„Nagyon sajnálom, hogy ebben a tárgyban nem tudok felvilágosítást adni. A kérdéses sürgöny talán korábbi keletű, mint az, amelyben utasítást kaptam, hogy a hadüzenetre vonatkozó nyilatkozatot tegyem. Egyébként pedig arra kell kérnem, szíveskedjék óhajtásaival az amerikai ügyvivőhöz fordulni, aki érdekeink képviselőjét átvette. Négy óra múlva mi elutazunk ...” S ezzel máris visszaakasztja a kagylót.

„Talán”, „Kérdéses nyilatkozat”, „Egyébként pedig arra kell kérnem”: csupa hűvös-ség, csupa könnyelműség s az az óhajtás, vajha elkerülhetne minden komplikációt; ez az európai diplomatáknak tipikus magatartása. A veszett háború után azonban a nemzet a gróf urat sem a „kétfajta” hadüzenetért nem állítja pellengérré, sem pedig a császár sürgönyének visszautasítása miatt nem vonja felelősségre.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

A semlegesek.

A Balkán tömör hegység, fenyegetően és súlyosan, akárcsak a neve, úgy borul rá a félszigetre, s mint ahogy ragyogó palaköveit át meg áttöri a szürkésen tompa vulkáni kőzet, úgy ragyog fel a félsziget 25 milliónyi emberének feje fölött is a nyugati kultúra visszaverődő fénye; de népeit szüntelenül megrázkódtatják külön-külön fajtaiknak szenvedélyei. A nyugati világ a tudásával és a művészeteivel iparkodott ezeket az embereket megtéveszteni; ők viszont vulkánjaik láváját engedték Európa síkságai felé áttörni és furcsa ázsiai magatartásukkal minduntalan megzavarták Európa népeit.

Vagy hát mi közünk is van nekünk ahhoz, hogy szerb komitácsik bolgár cárok ellen harcolnak, mi közünk olyan városokhoz, amelyeknek nyakatekert nevét még a nyelvünk sem tudja kiejteni? Mi közünk van két szerb uralkodócsalád küzdelmeihez, valamint a görögökkel és albánokkal azért a Macedóniáért viselt harcaik-

hoz, amely Nagy Sándor kora óta ismeretlenül éli áloméletét? Mi közünk Oláhország hoszpodárjaihoz és ahhoz, hogy ezek utódai hogyan intrikálnak az oroszok és a törökök között Besszarábia birtokáért? Mi értéke van reánk nézve az utolsó szultánok titkos földalatti praktikáinak, akik egész népek holttetemeiből rakott piramisok tetején, mérge és tör segítségével alapozták meg uralmukat, amelynek eszközeit aztán polgári származású gyilkosaik is átvették tőlük? *„Egyetlen egy pomerániai gránátos csontjait sem érik meg!”*

Eleinte túlságosan agyafúrtak voltak ezek a balkániak ahhoz, hogy valamelyik ellenfélhez csatlakozzanak. Az első hónapok vagy az első évek folyamán mind az öt balkáni állam semleges maradt.

*

Románia titokban a Hármasszövetséghez tartozott volna; azonban ez a Négyesszövetség gyakorlatban csak Kettősszövetségnek bizonyult, ahogy erre rövidesen rá kellett jönnünk. Amikor Czernin gróf, Ausztria-Magyarország új követe, a háború kitörése előtt egy évvel azt indítványozta, hogy az eddigi titkos szerződést ratifikáltassa a parlamenttel, akkor az öreg király halálra ijedt. Gyöngé volt, akár csak Európa többi királyai, de lelke gyökeréig becsületes, eredetére Hohenzollern, és a dán háború idején Frigyes trónörökös segédtsíztje; emellett

egy verselgető hercegasszony férje, fajilag idegen országa becsületes és éppezért hatalom nélkül való parasztságához mindig közelébbvalónak érezte magát, semmint az ezen a parasztságon uralkodó balkáni fiskálisokhoz; Carol király megszokta volt, hogy az egyes pártokat felváltva bocsássa a húsos fazekak mellé s így súlyos aggodalmat érzett afölött, hogy bármelyik irányban is nyílt szövetséggel kötelezze el magát.

Márpedig még a párizsi iskolából való liberálisokat is, akik 1913 vége óta voltak a kormányon, könnyen meg lehetett volna nyerni, ha az ember odaadta volna nekik Erdélyt, ahol több milliónyi román immár évszázadok óta követte a magyarok parancsszavát. A liberálisok akkoriban, teljesen Ferenc Ferdinánd nézeteinek értelmében, a Monarchiához való szűkebbtágabb kapcsolatot ajánlották fel, de Tisza mereven szembehelyezkedett velük és az öreg császár is annál inkább ellene volt ennek a tervnek, mennél inkább tudta róla, hogy az unokaöccse is szeretné. Annál mélyebb hatást váltott ki Ferenc Ferdinánd meggyilkolása Bukarestben. Úgy érezték ott, hogy Románia őszinte barátját veszítette el az ő személyében.

Bécsnek Szerbiához intézett ultimátuma ezt a hangulatot „*pár órán belül*” felborította. Hiszen csak nemrégiben küzdöttek és győztek Szerbia oldalán; Ausztriát örültnek tartották;

csak annyit láttak, hogy Bécs most olyan háborúba fog, amelynek kavarodásai közepette Erdélyre vonatkozó régi igényeiket jobban érvényesíthetik semleges álláspontból, mintha felcsapnak a Monarchia szövetségesének. Amikor Czernin a német szívű román királynak felolvasta az ultimátumot, az végig se engedte olvasni, máris egészen magánkívül közbekiáltott: „*Hisz ez a világháború!*” és hosszú időre volt szüksége, hogy, politikai értelemben, magához térjen. Naplójába ezt jegyezte fel Carol: „*Egyáltalán nincs megállapítva, hogy a gyilkosságot Belgrádban készítették elő.*” Már érzi, hogy titkos szövetsége légüres térben imbolyog, s amikor pár nap múlva az osztrák-magyar követ a becsületéért fogva iparkodik ráhatni, hogy ő is álljon a középponti hatalmak mellé, mert hiszen a szerződés mégis csak szerződés, akkor az öreg király hangosan felzokogva borul az íróasztalára és kezével a nyakában csüggő *Pour le mérite-rend* jelet iparkodik leráncigálni.

A német császár időközben „*mint Hohenzollern*” sürgönyöz majdnem fenyegető hangon Bukarestbe. A sürgönyt itt koronatanács követi. A király indítványa úgy szól, hogy a Monarchiának, szövetségi szerződésük értelmében, küldjenek segélycsapatokat; csak egy ember, Petru Carp szavaz az indítvány mellett. Valamennyi többi résztvevő tagadja, hogy a szövetségi kötelezettség esete fennforogna, mert hiszen Bécs

Bukarest megkérdése nélkül lépett fel Belgrád ellen. Az ellenkezésnek igazi oka azonban Magyarország, mert hiszen minek támogassák ők halálos ellenségüket? így hát a király legalább annyiban iparkodik kötelességét leróni, hogy a Monarchiát biztosítja arról, hogy keleti határait védtelenül hagyhatja: *„Amíg én vagyok a király, addig Románia soha sem kezd a Monarchia ellen háborút!”*

Bratianu azonban, a miniszterelnök, aki francia érzésű és műveltségű ember, azt gondolja magában, hogy az öreg uraknak megvan az a szokásuk, hogy meghalnak s ezért minden eshetőségre új ágyukat rendel meg, természetesen Kruppnál.

*

Bulgáriát szerb-gyűlölete és, a cári udvarnál tett legutóbbi fejedelmi látogatása, valamint az utolsó háború óta felébredt orosz-gyűlölete a németek oldalára vonja; szívesen belépne a Hármasszövetségbe, ha az garantálná neki elvesztett területeit. De azért mégis eltelik majd egy esztendő, mielőtt végérvényesen lekötnek magukat. Montenegró azonban, amely nemzetiségére nézve szerb, ellenben Szerbiát szívből gyűlöli, kisdud árnyjátékait már rövidesen beszűnteti: a fekete hegyek királya Párizsban és Bécsben már régóta orosz értékpapírokat vásároltatt és így most „szenvedélyből” siet szorongatott testvérei segítségére, akik tudvalevőleg

Oroszország szövetségesei. Vajjon azt hiszi-e, hogy az orosz papírok értékét ármádiájának diadalaival növelheti, vagy pedig inkább az orosz papírok értékében hisz és ezért áldozza fel azoknak a hadseregét? Egyformán elveszíti majd a pénzét is, a háborút is, meg az országát is.

A görög királyné július folyamán vendégségben volt császári bátyjánál Berlinben. A császár azt követelte, hogy a görögök csatlakozzanak a Hármasszövetséghez, s egyúttal az egyelőre még meg nem kötött török-bolgár-német szövetségre utalt. Konstantin tiltakozott az ellen, hogy tegnapi ellenfelét, Bulgáriát, támogassa: *„Ebben az esetben nem állhatnék Ausztria oldalán, a szlávok ellenében, mint ahogy Felséged sürgönye feltételezi.”* A görög királynak ez az első ösztönös nyilatkozata, kemény hangsúlyozásával, tisztára görög benyomást tesz.

A császár magánkívül van, de mivel ezúttal a parancsolgató póz mitse használ, ezért a moralizáló szerepét ölti fel: *„Magától értetődőnek tartom, hogy már csak Atyád emléke is, aki orgyilkos kezétől esett el, vissza fog attól tartani, hogy a szerb orgyilkosok pártjára állj.”* Ha nem így cselekednék, arra az esetre a három szövetségestárs nyombani támadásával fenyegetődzik, egyúttal beígéri, hogy a személyes kapcsolatokat is megszakítja, s mindezt azalatt az idő alatt teszi, mialatt még saját nővére ott tar-

tózkodik a házában. A görög király bátor elszántsággal azt sürgönyzi vissza, hogy semleges marad.

Sztambulban – csakúgy mint Londonban és Washingtonban – a németeket arravaló emberek képviselték: 14 júliusában csakis Wangenheim és Lichnowsky küldtek a berlini központnak intőhangú jelentéseket, Bernsdorff 1916-ban még Ludendorfftól, a dilettáns diktátortól sem ijedt meg. Wangenheim báró egyenesen ellene volt a Törökországgal való szövetekezésnek; ragyogó megjelenésű, tehetséges, könnyűkezü, elragadó egyéniségű, amellet ravas ember volt, a művészetek barátja és az asszonyi lélek ismerője: mindenben pontosan ellenkezője a tipikus német diplomatáknak. Amikor Berlin most sürgeti, hogy Törökországgal iparkodják a szövetséget nyélbeütni, ez a diplomata döntő érvekkel tiltakozik: a török hadügyminiszter máris felajánlotta a szövetséget, ő a maga részéről azonban kitért előle. A császár széljegyzete: *„Fecsegés. Hadd csatolja őket elébb hozzánk, a többi magától adódik, hiszen ez a szövetség valósággal magától kínálkozik!!!”*

Pontosan úgy, mint XIV. Lajos idején, most is a császárnak ez a ködös perceiben megfogant és minden tanácskozás nélkül odavetett széljegyzete döntötte el egymagában a török kérdést, Wangenheim *„legfelsőbb parancsnak”*

tekintette ezt az utasítást és jobb meggyőződése ellenére megkötötte a – *summa summarum* – mindkét részre végzetes szerződést.

Mintha csak valami sejtés lett volna bennök, a szerződést négy évre kötötték meg, az tehát pontosan annyi ideig tartott ki, mint a szerződő felek ereje.

Olaszország immár évek óta csupán papíron tartozott a Hármasszövetség kötelékébe, amelynek szerződése, a legtöbb ember előtt ismeretlenül, három példányban, három jól elzárt vasszekrényben sárgult. Itália Orosz- és Franciaországgal jóban volt; az olasz nemzet gyűlölete egyedül a szövetséges Ausztria ellen összpontosult. Bécsnek tehát fokozott elővigyázattal kellett volna eljárnia, ha ezt a szövetségestársát külpolitikai kalandjaihoz meg akarta nyerni. Bécs most egy éve csakugyan kérdést intézett Rómához, vajjon szabad-e Szerbia ellen katonailag fellépnie, de Rómából, csakúgy mint Berlinből, határozott vétó érkezett. Olaszország öreg, óvatos vezetője, San Giuliano, csakúgy mint Giolitti is komolyan óvta Bécset ettől a „*pericolosissima avventura*”-tól.

– No hát akkor ezúttal a saját szakállunkra fogunk cselekedni, gondolták magukban a bécsi grófok. Ámde Metternich minden művésze, amelyet tucatszám szétküldött instrukciók

formájában juttatott el a Ballplatz a nagyköveteinek, csődöt mondott Róma raffínait politikájával szemben és mielőtt Berchtold az ultimátumot még csak meg is fogalmazta volna, az olasz miniszter már is harcot indított ellene és kijelentette a német nagykövetnek, hogy az olasz nemzetközi jogászok szakvéleménye szerint egyetlen kormányt, tehát a szerbet sem lehet politikai agitáció miatt felelősségre vonni, így tehát Itáliát sem lehet arra kényszeríteni, hogy Ausztriához csatlakozzék, ha ez netalán Szerbia ellen el akarna járni. A német külügyi államtitkár is azon a nézeten volt, hogy a szerb konfliktusban Itáliára nézve nem merült fel a szövetségi kötelezettség esete.

A római német nagykövet, aki tisztán látott, de akit Berlin nem látott el világos utasításokkal, von Flotow úr, mingyárt kezdettől fogva felemelte intő szavát, míg az osztrák-magyar nagykövet, Mérey Kajetán úr, aki ugyan szintén beteges, de amellet csökönyös és elvakult ember volt, mindent megakadályozott, amivel az olasz szövetséges hajlandóságát meg lehetett volna nyerni. Ennek az egész diplomáciai hadjáratnak a csetepatéi rendszerint Rómán kívül, a fürdőkhöz játszódtak le, ahol nyaranta a miniszterek és diplomaták Fiuggiban a köszvényüket kúrálgatták, de úgy, hogy a miniszterek az autójukkal mindig olyankor menekültek Rómába, ha holmi demarche-októl féltek, és viszont

Rómából is kereket oldottak, ha a sarkuk nyomát ütü diplomaták utánuk odarohantak.

Ilyenformán Bécsnek még az a próbálkozása is csütörtököt mondott, hogy az utolsó pillanatban legalább adhassa az előzékeny embert: mint valami filmben, úgy rohant az osztrák-magyar nagykövet a külügyminiszter után Rómába, hogy egy nappal az ultimátum átadása előtt annak szövegét bemutatthassa. A miniszter akkor nem fogadhatta őt, mert el kellett utaznia, erre Mérey megbetegedett és ártatlan kedélyű követségi tanácsosa csak másnap ment a miniszter után a tengerpartra, amikor az persze már régóta mindenről pontosan volt informálva.

Tárgyi szempontból nem lehetett a dolgon mit változtatni: úgy a miniszterelnök, mint a külügyminiszter, Salandra és San Giuliano, az utóbbi ismert németbarát, az előbbi ismert intrikus, egyhangúan kijelentették, hogy Olaszország semleges marad, mert a Hármasszövetségnek defenzív a jellege, Bécs pedig nyilvánvalóan offenzív lép fel Belgrád ellen; egyébként pedig a hármasszövetségi szerződés VII. cikkelye értelmében Itália igényt emel már eleve is olyan hódítások rekompenzálására, amelyek Ausztria-Magyarország helyzetét a Balkánon netalán megerősítenék.

A berlini kormány ezután semmivel sem foglalkozott annyira szorgosan és amellet józa-

nul, mint azzal, hogy Bécsset napról-napra sürgette, hogy iparkodjék Olaszországnak a száját minél előbb valamilyen területi engedménnyel betömni, hogy az minél gyorsabban az oldalunkra álljon. Bécs pedig semmi kérdésben nem mutatkozott annyira fősvénynek és korlátoltnak, mint éppen ebben a kérdésben. A németek annyira sürgetőnek találták a dolgot, hogy végül saját felelősségükre Valonáról kezdtek Rómában példálózgatni, amire azonban az olaszok részéről csak fitymáló hallgatás volt a válasz. A római osztrák-magyar követ viszont mind sürgetőbben azt tanácsolta, hogy semmiféle engedményt ne tegyenek az olaszoknak, mert ezzel csak az étvágyukat növelnők, s végül már a következő példázatig jutott el: *„Hiszen olyan lenne ez, mintha az ember a Dunába esett barátjának ezt kiáltozná utána: Nem húzlak ki; de ha tennen erődből sikerül kijutnod, akkor kárpótlással tartozol nekem!”*

Amikor Mérey úr ennek a példázatnak hatalmasul megdagadt áradatába vetette magát, senki sem akadt, aki kihúzta volna. Nem vette észre, hogy inkább a Monarchia volt az, aki szántsándékkal a Dunába dobta magát és aztán Belgrád felé úsztában ezt kiáltozta a partonállóknak: Tyüh, de kutya-jól érzem magam! Az ilyen sport-gyakorlatok láttára persze csak a Nibelungok őrizték meg a türelmüket. Mérey úr azonban olyan boldognak érezte magát, hogy

Bécshez immár azt a kérést intézi, hadd mond-hassa el Rómában a következő dikcióját: „*Ha Olaszország nem teljesíti végső csepp véréig a szövetségesi kötelességét, akkor mi is teljesen felbontottnak tekintjük vele szemben a szövetséget, ebbeli kötelezettségeink alól felmentetteknek tartjuk magunkat és úgy vesszük, mintha Olaszország kilépett volna a Hármasszövetségből.*”

Hogy Berchtold gróf, nagykövetének ezt a bohókás javaslatát nem fogadta el, valósággal érdemül kell betudnunk. Nyilván ott lebegtek szeme előtt a római jogtudósok, akik a gyűlölt szövetséges ilyen fenyegetődzése hallatára talárjukba burkolódnak és Wotan szavaival így kiáltottak volna fel: Menj hát, nem tartóztathatlak! Berchtold ellenben bizonyos kompenzációkra célozgatott abban az esetben, ha Ausztria Olaszország támogatásával a Balkánon némi hódításokra tenne szert.

Csakhogy Berchtoldnak ez a célozgatása túlkisméretű volt és túlkésőn futott be, mert időközben Anglia végkép elszánta magát a háborúra és így Itália a maga kis flottájával és gyatra partvédelmi rendszerével – félsziget létére – nem vállalkozhatott arra, hogy a világ első tengeri hatalmassága ellen tengeri háborút folytasson. San Giuliano tehát zálogot kért kezességének ára fejében. Amikor végül kiejtette a Trentino szót, Mérey úr ezekkel a szavakkal szakította félbe a beszélgetést:

„Ha az évek folyamán vitatkozásainkban néha egészen udvariatlanul éles hangot ütöttem meg, ezúttal jóvá teszem ezt a hibámat és az Ön teljesen elfogadhatatlan fejtegetéseire nem válaszolok valamelyes rossz szóval.”

Úgy fest ez a mondat, mintha valamelyik Dumas-féle színmű harmadik felvonásából vágták volna ki; így bocsátotta el az osztrák-magyar diplomata Olaszországot, amelyet pedig meg kellett volna nyernie, aztán nagy lovagiasan visszavonult és nyugodtan nézte, hogy Itália hogyan veti magát ellenfeleink karjai közé.

Amikor pedig Vilmos császár Vittorio Emmanuele kitérő válaszsürgönyét olvasta el, nemcsak ezt a két szót írta hozzá: „*Szemtelen-ség! Csirkefogó!*”, hanem valósággal ihlet szállta meg és nagyszerű megismeréssel ezeket a sorokat vetette papírra: „*Szövetségeseink már a háború kitérője előtt is úgy hullanak le mellőlünk, mint a rohadt álmák! Teljes csődje ez a német, ill. az osztrák külpolitikának is. Ezt el kellett és él lehetett volna kerülnünk.*” Soha tisztábban nem látott és igazabban nem szólott Második Vilmos.

*

Amikor Brüsszelben az az óriási tömeg vonult, végig az uccákon, amelyet Jaurès történelmi jelentőségű beszéde lelkesített fel, és közben ezt kiáltozta: Le a háborúval! – a német követ ezt a tényt azzal a megjegyzéssel jelentette

Berlinbe: „*A beszéd tartalmának közlését fölöslegesnek tartom.*”

Ez a von Below úr a tegnapi nap folyamán Berlinből külön kurír útján titokzatos borítékot kapott, amelyre nézve az volt a parancsa, hogy csupán távirati utasításra bontsa fel. A valóságban a németek – érzőszívű bírák, akik a halálos ítéletet csupán közvetlenül az ítélet végrehajtása előtt olvassák fel – a delinkvenst nem hagyták soká a szörnyű bizonytalanságban tespedni. Az pedig már régóta sejtette a sorsát. Schlieffen gróf tervét, amely a Franciaország fölött való diadalt a Belgiumon keresztül való felvonulástól tette függővé, Belgium vezető egyéniségei már évek óta lehetségesnek tartották, ha a németek minduntalan le is tagadták azt.

Három évvel ezelőtt Bethmann a parlamentben, tizenöt hónappal ezelőtt Jagow a külügyi bizottságban tagadta le, de a belga királyi pár első látogatása alkalmával a Császár ebéd közben olyan „*vicces*” megjegyzést tett a dolog felől, hogy az államtitkár még a pályaudvaron is hiába próbálgatta a halálraijedt uralkodónál ennek a megjegyzésnek benyomását eltüntetni. Ez az eset, aztán különböző német stratégiai vasutak építése, valamint a francia ügynökök jó orra annyira felfokozták a német betöréstől való félelmüket, hogy a brüsszeli vezérkar az angol katonai attaséval tárgyalásokat folytatott, hogy a várható német rajtaütés ese-

tén hogyan értesíthessenek minden szükséges tudnivalóról egy angol kontinentális hadtestet, egyben megbeszélték ennek a hadtestnek követendő útvonalait, hadi készleteit és a muníció kérdését. Szerződést nem kötöttek, miniszterek nem tárgyaltak egymással ebben az ügyben, s az aktákban ismételten felemlítik: csak akkor, ha a németek rátörnek Belgiumra. Ha ezekben az aktákban Franciaország esetleges rajtaütési szándékairól nincs szó, az persze nem szól Franciaország javára, legföljebb azt jelenti, hogy Belgium megbízott Franciaországban.

Két emberöltőn keresztül fordítva állott volt a dolog. Poroszország, hogy megakadályozza azt, hogy Louis Philippe Belgiumot elfoglalja, a négy másik nagyhatalomnak azt a javaslatot tette, hogy Svájc mintájára Belgium örök semlegességét is mondják ki; így Belgium semlegesítésének alapján épült fel a belga királyság. A belga bölcsőnél az öt keresztapa közül tehát Poroszország volt a kezdeményező. Ez az egykori szerződés a modern idők egyezkedéseinek mintapéldája lehetne: először is, mint egy sokak által megkívánt szűzleány érinthetlenségének önkéntes biztosítása eskük segítségével, másodszor pedig mint kezdetese az Európai Egyesült-Államoknak, amelyek tudvalevőleg nem törekedhetnek másra, minthogy minél szélesebb körökre terjesszék ki a semlegesítés rendszerét, harmadszor pedig példája volt annak, hogy

miként lehessen a nacionalista Európa kellős közepén, két, majdnem egyformán erős népfajt közös érdekek kényszere alá vonni. Mindehhez még az is járul, hogy Belgium belpolitikájában ama korszak legdemokratikusabb alkotmánya került uralomra.

Dehát végül is, még a legünnepélyesebben elfogadott államszerződés se több egy papírcafatnál, amelyet a megváltozott érdekek bármikor szerteszaggathatnak! így gondolkozott III. Napóleon, aki Belgiumot mindenáron meg akarta volna szerezni és ezért Bismarcknak ajánlotta az Északnémet Államszövetség elismerését, ha viszont Bismarck támogatja őt Belgium elfoglalását célzó terveiben. Bismarck megtagadta ezt az óhajtást, de eltette ezeket az elővigyázatlan francia írásokat, s amikor aztán háborút kezdett Franciaország ellen, elküldte az aktákat Angliába, amelynek semlegességét biztosítani akarta a maga számára. Sedannál a körülzárt francia haderők egyrésze Belgiumba menekülhetett volna, itt azonban a határ le volt zárva és így III. Napóleon a trónusát amiatt a határsorompó miatt veszítette el, amelyet pár évvel ezelőtt erőszakosan meg akart szüntetni.

Amikor azonban a porosz-francia háború elején a belga követ, hazája semlegességének újabb elismerése érdekében jelentkezett Bismarcknál kihallgatásra, Bismarck nem emlegette fel a kis népek védelmének elvét, vagy az eskü

erejével megfogadott szerződéseket, hanem csupán ezzel a pár józan szóval felelt: *„Csodálkozom, hogy olyan élesesű ember, mint Ön, azt tételezhette fel rólam, hogy elég együgyű leszek ahhoz, hogy Belgiumot belekergetem a franciák karjai közé!”*

A brüsszeli német követ címére küldött zárt levélnek pedig ma éppen ez volt a nyilvánvaló célja. (A dolog minden szörnyű tragikumához még az a komikus részlet járult, hogy Berlinben a belga ügyek referense éppen szabadságon volt, aktaszekrényét lezárta és így a levél után kutató diplomaták a legnagyobb zavarban álldógtak a rejtelmes szekrény előtt.)

London Berlinben is, meg Párizsban is, egyidejűleg érdeklődött Belgium dolgában: Párizs megígérte, hogy a szerződést betartja, Jagow azonban kitérő választ adott: azt mondta, hogy válaszával Németország stratégiai terveit árulná el. Az öreg, előkelő Davignon úr, a belga külügyminiszter, bólogat a fejével; íme hát, régi gyanúja valónak bizonyult. Az egyik diplomatáját elküldi a német követhez, hogy tisztába jöjjön a kérdéssel. A belga diplomata elismétli az angolok kérdését és Franciaország válaszát, és utólag még hozzáfűzi, hogy a franciák a maguk döntését még a mai napon félhivatalosan közzé akarják tenni a belga sajtóban. Von Below úr erre méltósággal hátraveti magát a székében, – a jelentés szerint – félig lehunyt

szemmel a plafon felé néz és szinte fonográf-szerű pontossággal ismétli el mindazt, amit az elébb hallott. Majd őszinte köszönetét küldi a belga külügyminiszternek, cigarettát kínál, hogy ezzel lezárja a beszélgetés hivatalos részét, és aztán teljesen megváltozott, csevegő hangnemben ezt mondja:

„A magam részéről egyébként szilárd a meggyőződésem, hogy Belgiumnak Németországtól nincs mit tartania. Minden bizonnyal mi is leadunk majd a franciákéhoz hasonló nyilatkozatot.”

Szorongó érzés tölti el a királyi palotát, a minisztériumokat, az egész fővárost; az egész ország, mint valami viharelőtti tompa kábultságot érez. Ijedten kérdezik maguktól a vezetőemberek: hogy lehetett az, hogy a Kruppéknál megrendelt és már régóta szállításra kész védelmi műveket még mindig ott hagytuk a határon túl beraktározva, csupán azért, mert a szükséges földmunkáink még nem készültek el? Micsoda donkisottéria!

Albert király csöndes, elővigyázatos, okos ember, anyja részéről Hohenzollern-ivadék; különösen érdeklődik a hajóépítés, a hegyitúrák, utazások és a Congo iránt; szereti a modern művészetet, Saint Saëns-t, Césár Frankot; a királyné, a bajor hercegasszonyok ismert szépségével, leánya a tiszteletreméltó Károly Tivadar hercegnek, aki tudvalevőleg passzióból lett orvossá és emberbaráti szeretetből sok

ezernyi szegény embernek adta vissza a szemé-
világát: ebben a házasságban, amelyben a négy
ősfa közül három német eredetű, előkelő érzület,
tartózkodás, valamint a gall kultúrának a német
lélekkel való az a szerencsés keveredése uralko-
dik, amely egyáltalában otthonos ebben az ország-
ban úgy történelmének, mint földrajzi helyzeté-
nél fogva. Albert király most egy németnyelvű,
igen lojális hangú, *tegeződő* levelet ír a császár-
nak, hogy emlékeztesse őt számos ígéretére.

A német követ ugyanabban a hangnemben,
mint tegnap, beszél ma a külügyminiszterrel és
szól a sajtóhoz. Három óra tájt ez a mondása
jelenik meg a „Soir” hasábjain: *„Szomszédjuk
házának fedele talán égni fog, de az Önök háza
teljes biztonságban marad.”*

Ha a diplomaták a poézis virányaira téved-
nek, abból rendszerint baj származik. Egész
Brüsszel ezt a mondatot ismételteti, három óra
múltán pedig minden gyerek ezt szavalgatja a
kis országban. Egyidejűleg azonban már fel-
robbant az első hír: a németek betörték Luxem-
burgba. Brüsszel megkönnyebbülten sóhajt föl:
No, hál' istennek, akkor annál kevésbé kell nek-
kik a mi frontunk!

Estefelé Below hirtelen megjelenik a
külügyminisztériumban. Három órával ezelőtt
megkapta a táviratot, hogy bontsa fel a titok-
zatos levelet. Elolvasta és egyáltalán nem cso-
dálkozott rajta. Az a parancs volt benne, hogy

úgy állítsa be a dolgot, mintha ebben a percben kapta volna meg ezt az ultimátumot, siessen rögtön a külügybe és adja át a jegyzéket.

A belga miniszter olvassa: Miután biztos tudomásunk van róla, hogy Franciaországnak a Maas mentén való felvonulása „kétségtelenül” a franciáknak belga területen való átvonulását fogja maga után vonni és miután attól tartunk, hogy Belgium ez ellen nem tud majd egymagában védekezni, ennél fogva Németország fenyegetett helyzetben érzi magát; önfenntartása érdekében ezt a várható támadást meg kell előznie, s így „a maga részéről is kénytelen helga területre lépni”. Ha Belgium e hadművelet közben jóakarátú semlegességet tanúsít, akkor Franciország hátrányára területi gyarapodást ígérünk neki. A belgák barátságos magatartása esetére Németország beígéri, hogy mindent megfizet, amit csapatai fogyasztanak és az esetleges károkat is megtéríti; ellenséges magatartás esetén azonban megüzenjük a háborút. Döntést huszonnégy órán belül kérünk.

A belga miniszter, aki ma már csak a jegyzék hangján és indokolásán csodálkozik, előbb némán hallgat; majd aztán mindinkább hevülő haraggal így szól: „*Igazán minden másra voltunk elkészülve, kegyelmes uram! Németország eddig mindig úgy mutatta, hogy hűséges barátunk, és most ilyen szégyenletes szerepet szán nekünk!*”

A minisztertanács egyhangúlag nem-mel felel. Este és az éj folyamán hajnali négy óráig permanens ülést tartanak a királyi palotában: egyhangúan határozzák el az ellenállást. Éjjel félkettőkor a német követ megjelenik a brüsszeli Külügyi Hivatalban, hogy ezt a közlést tegye: *„Francia repülők bombákat dobtak le, a francia lovasság átlépte a határt, s mindezt hadüzenet nélkül!”*

„És hol történtek ezek a dolgok, kegyelmes uram?”

„Német földön, báró úr!”

„Akkor igazán nem tudom, miért fárad ide éjnek éjjelén, hogy ezt pont itt Brüsszelben jelentse be.”

„Azért, hogy a népjogoknak ebből a flagráns megsértéséből következtethessenek rá, hogy Franciaország más, hasonló cselekményekre is képes lesz.”

Ebben a groteszk notturnóban játszódott le a brüsszeli német követnek utolsóelőtti hivatalos ténykedése. Egy órával utóbb a francia követ ezt telefonálja a belga külügyminiszternek: *„Változó fényeket látok az égbolton! Kétségtelenül német léghajók!”* A franciának nyilvánvalóan láza van; amit lát, azok csillagok, de hogy változnak, ezt a példázatot ezen az éjszakán mindenki szívesen elhiszi neki. Franciaország felajánlja fegyveres támogatását. A belga miniszter ezt megköszöni, de csupán diplomáciai támogatást

kér, nehogy a németeknek bárminő ürügyet is szolgáltatassanak. Londonba is táviratoznak „intervencióért.”

Időközben reggeli 7 órára lejárt a német ultimátum. Csak 23 óra multával jelentette ki a német követ, hogy Németország „szükség esetén fegyverrel fog fellépni.” Három órával később Gremmenichnél a belga csendőrök rálőnek az első német csapatokra.

Egyidejűleg azonban a német követet egy jegyzék rövid pergőtüzével, felséges urát pedig a táviró szikrájával találják szíven: *„Szerencsém van Excellenciád tudomására adni, hogy a Királyi Kormány mától fogva nincs többé abban a helyzetben, hogy az Ön diplomáciai jellegét továbbra is elismerje; hivatalos viszonyunkat ezenel megszakítjuk.”*

A király pedig most már francia nyelven, példaszerű öntudattal sürgönyöz a német császárnak:

„Azoknak a baráti érzelmeknek folytán, amelyeknek Felsőgeddel szemben kifejezést adtam és amelyekről Ön is annyi ízben biztosított engem, . . . egy percig sem gondolhattam, hogy Felsőged abba a kegyetlen döntésbe kényszerít majd bennünket, hogy Európa színe előtt háború és becstelenség, szerződésünkhöz való hűség és nemzetközi kötelezettségeink megszegése között kelljen választanunk.

Albert”.

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

A mérleg.

A régi Európa államszövetségei posványon épültek fel. Az egyik állam odacsalogatta a másikat, aztán meglapulva lefelé tekintett, hogy vajjon a másik nem fog-e végre valami tiltott dolgot elkövetni, s ha igen, akkor ujjongva kurjongatta: A rabló megsértette a törvény határait, segítség! Miután a keresztény erkölcs tiltja a támadást, ezért úgy kellett a dolgokat mindenáron forgatni, hogy az önvédelem esetét lehessen megkonstruálni; ezért, hogy a szövetségéstárs támogatását kikényszerítsék, minden egyes államcsoport az ellenséges állam támadására várt. Mennyire mélységes, ironikus igazság rejlik azokban a szavakban, amelyeket a szövetségi szerződés részletei után kutató müncheni francia követ párizsi jelentésében leírt: *„úgy látszik, hogy az az igen kisszámú egyéniség, aki a szerződést ismeri, azt különbözőképpen magyarázza.”*

De ha ezek az úgynevezett kölcsönös viszontbiztosítási szerződések nem is lettek volna, akkor

is a szélesebb néprétegeket, amelyeknek a háborúkat tényleg meg kellett vívniuk és el kellett szenvedniük, s főként a legalsóbb néposztályokat csak azzal a meggyőződéssel lehetett fellelkesíteni, hogy ők, és csakis ők azok, akiket az ellenség megtámadott, így hát minden egyes állam azon fáradozott, hogy a tényeket úgy állítsa be, hogy ezzel a másik fél támadó szándékát sikerüljön bebizonyítania. Ilyenformán akár hetek hosszat is, teljes fegyverzetben álldogálva, sakkban tarthaták volna egymást, és az egész világ nézőközönségének időt engedhettek volna arra, hogy azok megszólaltassák a fegyvertelen, de annál hatalmasabb józanész szavát.

Erre azonban a tábornokoknak háborúra szánt készsége, fővárosi palotáik leshelyeiről, láthatatlan szikrák formájában pattant ki, el egészen a határokon álló előőrsökig, akik, mint a nagy dráma protagonistái, máris türelmetlenül dobbantottak a lábukkal. Szerke a határokon mindenütt cserkésztek 5 vagy 20 emberből álló őrsök. Ennek folytán a „határsértések” egy része, amelyeken a legtöbb olyan hadüzenet felépült, amellyel a szövetségestársakat aktív közbelépésre akarták kényszeríteni, tényleg igaz volt; ami pedig hazug volt benne, az igen valószínűnek hatott és esetleg egy órán belül már meg is valósulhatott. Igazi szélmalomharc lenne, ha ezeknek a dokumentumoknak a világitásánál óhajtanok a háborúkezdés kérdését eldönteni,

mert hiszen ezeket az írásokat használták fel utólag mindkét részről arra, hogy mindegyik fél a maga ártatlanságát velők bizonyítgassa! A kérdésben mindenkor csak a háttérben álló igazi vezetők szándéka, továbbá az előőrsök könnyelműsége, végül pedig azoknak a szerződéseknek kétértelműsége a lényeges, amelyek ezzel az előbbi két tényezővel számoltak. „Önmagában véve semmi sem jó vagy rossz: csak a gondolkodás teszi azzá.”

Európa valahány vezérkara most mindazzal foglalatoskodott, hogy határsértéseket találjon ki, hogy ezekkel aztán befelé a még mindig habozó diplomatákra nyomást gyakorolhassanak. Elsőkül futottak be e téren Berchtoldnak már említett fantazmagóriái, amelyek szerint szerb hajók rálöttek osztrák-magyar csapattestekre; utánuk következett a német vezérkar, amely az oroszoknak Johannisburgnál történt állítólagos betörését könyvelte el a maga számlája javára: „*Ezzel Oroszország megkezdte ellenünk a háborút*”, ahogy a diplomaták, a megváltás sóhajával az ajkukon, a szerkesztőségeknek előírták. Egy egyszerű kis őrsvezető, akinek nem volt arról tudomása, hogy időközben a németek megüzenték a háborút, csakugyan átlépte volt a határt.

Még fontosabb volt Franciaországra nézve, hogy ő legyen az, akit megtámadtak: ott tudniillik nemcsak a szocialisták, hanem azok ellen-

felei, a bankárok sem igen voltak arra kaphatók, hogy az orosz cári himnuszra zendítsenek rá; Franciaország döntőszavú szövetségese, Anglia pedig tisztán arra állította be magát, hogy ő csak akkor lép közbe, ha a németek tényleg megtámadják Franciaországot. Izwolszki, a francia háborúspártiak lelkiismeretlen szekundánsa, sok olyas dolgot sürgönyzött meg haza, amiről a leplet évek múltán az orosz forradalom rántotta le. A francia hadügyminiszter az orosz katonai attasénak cinikus hangon állítólag ezt a vallomást tette: *„Hiszen nyugodtan kijelenthetjük, ha éppen szüksége mutatkoznék, hogy a béke százszor szent érdekében hajlandóak vagyunk a mozgósítás ütemét egy időre meglassítani; ez azonban egyáltalán nem akadályoz meg majd bennünket abban, hogy előkészületeinket tovább folytassuk, sőt akár fel is fokozzuk, csak éppen a tömeges csapatszállításokat fogjuk elkerülni.”* És amikor aztán a németek csakugyan nekiindulnak, Izwolszki lelkendezve sürgönyzi hivatali föllebvalójának:

„A németek kisebb katonai egységekben lépnek át a határon. Ez a tény a kormányt abba a kedvező helyzetbe juttatja, hogy a Képviselőházban kijelenthesse, hogy Franciaországot megtámadták. A németeknek Luxemburgba való benyomulását itt igen kedvezően ítélik meg, mert ez a tény feltétlenül maga után vonja majd Anglia tiltakozását és cselekvésre készíti azt.

Angliára nézve még nagyobb jelentősége lenne, ha a németek a belga semlegességet sértenék meg, amiben itt reménykednek.” Valósággal pokoli dokumentum ez, amely lerántja a leplet ezeknek a köröknek cinizmusáról! Párizsban egyidejűleg közzéteszik a német határátörések helységeinévlistáját is: Longwy, Cirey és Delle, Beifort mellett. A németeknek ebben az ügyben határozott pechjük volt: ők ugyan szintén jelentettek francia határsértéseket; de csupán „különböző pontokat”, „német helységeket” tudtak nagy általánosságban jelenteni, legföljebb még olyasmi szerepelt a német jelentésekben, hogy a franciák a német vasúti vonalakat Weselnél, vagy pedig a rajnamelléki Kochemnél iparkodtak szétrombolni; amikor már semmiképpen sem ment a dolog, akkor postagalambokra hivatkoztak, amelyek állítólag Baselnél átrepültek a határon, meg áruhás francia tisztokra, akik állítólag Walbecknél autókban jöttek át a határon. Különösen ezeknek az autóknak jutott fontos szerepük; közülök egyet fel is tartóztattak, ez azonban aztán állítólag Hollandia irányában menekült el; ezt a tényt mint az „elgondolható leg súlyosabb” határsérelmet jelentették tovább Londonba. Később azt is jelentették, hogy francia repülő Nürnberg vidékén bombákat hajigáltak a vasúti vonalra; ezt a jelentést azonban később demontálták. Hogy az olaszok szövetségesi közbelépését kiprovokálják, Rómába azt jelentették,

hogy Metz vidékén egyes orvosok a kutakat kolerabacillusokkal mérgezték meg. Ez az állítólagos tömegmérgezési eset örök időkre szimbóluma marad az 1914-iki augusztus 1-ének, amelynél hatalmasabb példázatot költő nem gondolhatna el; abban az általános pánikban, amely úgy hatott, mint az óriási fényszórók, amelyekkel a háború idején a földet és a mennyboltot kutatták át, hogy így bukkanjanak láthatatlan ellenségekre, ebben a pszichotikus hangulatban csak a stuttgarti rendőrfőkapitány őrizte meg a jókedvét, aki ezt jelentette: „*A felhőket repülőknak, a csillagokat léghajóknak, a kocsirudakat bombáknak nézik az emberek.*”

Egy út még nyitva állott. Ha a német mozgósítást nagy elővigyázattal hajtották volna végre és csupán kelet felé koncentrálták volna, akkor Párizsban, az ott meglehetősen erős szerepet játszó háborúellenes elemek agitációját meg lehetett volna szilárdítani és így Franciaországnak a háborúba való lépése legalább is eltolódott volna. Hiszen az összes veszélyeztetett országok közül Franciaország volt az egyetlen, amely a szocialisták nyomása alatt csapatait a határoktól tíz kilométernyire vonta vissza; igaz, hogy ebben főként az a megfontolás vezette, hogy Anglia döntését magára kedvezően befolyásolja.

*

Párizsban a német nagykövet kurír szerepére szorítkozott; a különbség csak annyi volt,

hogy a „*ráparancsolt jegyzékeket*” nem zárt borítékban kellett átnyújtania. Természetesen feltette a Quai d'Orsay-n az obligát, kérdést, vajjon Franciaország semleges marad-e, amire éppoly természetesen megkapta az obligát választ is, hogy Franciaország „*saját érdekeinek mérve szerint*” fogja a helyzetet kamatoztatni, ami – tekintettel az Oroszországba kikölsönzött számos milliárdok kamataira – nem volt minden kétértelműség híjján. Amikor Viviani másnap a nagykövet fellépését rendkívülinek, kérdését pedig fenyegetésnek minősíti és arra vár, hogy a német diplomata végre kikérje az útlevelét, a német nagykövet csak ennyit felel: „*Én útra-készen állok*”.

Ugyanaznap Cambon Berlinből ezt sürgönyzi Párizsba: miután a Berlinbe vezető távíróvonalakon zavarok mutatkoznak, kénytelen önállóan cselekedni, de nem szándékozik az útlevelét kikérni, hanem addig vár, amíg kidobják. Mind a két nagykövet, a maguk államának szövetségi szerződésai szellemét követve, logikusan járt el: mind a kettő arra várt, hogy erőszakot kövessenek el rajta, hogy aztán segítségért kiabálhasson.

Ezenközben mindkét államban elrendelik a mozgósítást: Párizsban 3 óra 40 perckor, Berlinben 5-kor. Ez a probléma is hosszú éveken keresztül izgatott vita tárgya volt a két nemzet között: mindegyikük az utolsó akart lenni.

Miután azonban minden a belső erőkön és csak igen kevés dolog múlik az óramutatón, azért ebben a kérdésben ma Szaszonovnak feljebb már idézett ironikus szavát ismételhetjük: *„Hagyjuk ezeket a kronológiai részletkérdéseket!”*

A párizsi német követségnek utilázás hangulatába hirtelen egy berlini sürgöny robbant bele: Németországnak Franciaország címére küldött nehezen érthető ajánlata volt ez: ha Franciaország semleges marad, akkor a németek nem támadják meg, de biztosítékkal megszállják a touli és a verduni várat. Ha megígéred nekem, hogy nem támadsz meg azalatt, amíg én a barátoddal párbajozom, akkor ezért a magatartásodért előbb a puskádat követelem.

Erre az ajánlatra különben már nem került sor; Delcassénak, aki, a kabinetnek röviddel ezután való átalakítása alkalmával, a külügyi tárcát vette át, amely német háború esetére néki joggal kidukált, egyéb se kellett volna.

Ellenben most már végre is valakinek meg kellett tennie az első lépést és ez a valaki nem Moltke vagy Pau, és nem Castelnau vagy Tirpitz volt, hanem egy kis berlini generális, akinek ugyan csupán a rendőr szerepe jutott, de viszont igen jólhangzó címet viselt: a porosz határvidékek főparancsnoka volt. Ez a tábornok rövid úton közölte a külügyi hivatallal, hogy *„tekintettel a hitelesen bebizonyított határsértésekre, kénytelen a francia nagykövetséggel és a*

Berlinben élő franciákkal szemben ugyanazokat a rendszabályokat életbeléptetni, amelyeket az orosz nagykövetséggel és a berlini oroszokkal szemben már korábban érvényesített”. Erre Jagow maga vette elő a piros ceruzát és ezt a megjegyzést írta a jelentésre: „Micsoda rendszabályokat? Hiszen még nem vagyunk hadiállapotban és ezért a diplomaták még akkreditálva vannak nálunk.”

Mert bizony ennek a francia hadüzenetnek a megkonstruálása sem volt könnyű munka: azt mégis csak restelték volna, hogy Franciaország kitérő válaszával indokolják, így hát a határsérelmekhez és a nürnbergi bombákhoz nyúltak. A Berlin és Párizs között kifeszített sürgönydrót azonban ezt már nem bírta ki: egyszerűen felmondta a szolgálatot, amikor ezt a hadüzenetet kellett volna közvetítenie, s amikor a párizsi német nagykövet a sürgönyt el akarta olvasni, a betűk tarka össze-visszaságban pottyantak elébe.

Von Schoon úr annyit mégis ki tudott a sürgönyből olvasni, hogy hadüzenetről van benne szó, tehát önhatalmúlag rekonstruálta azt és a délután folyamán Viviani miniszterelnökkel szemben a háborút többek között az egyedül tisztán olvasható nürnbergi bombákkal indokolta, amelyeket azonban már, röviddel a távirat elküldése után, a Münchenben székelő porosz

követ Berlinbe menesztett sürgönyében démentait volt.

Ilyen groteszk alapon kezdődött meg a „Német-Francia Háború”.

A mérleg rúdja egyelőre még mindig Anglia kezében volt, amelynek szeme azonban egyáltalán nem volt bekötve, hanem ellenkezőleg, igen éles okuláréval vizsgálgatta a kontinenst, hogy kikémlelje, melyik részhez fűződik több remény.

Angliáról a nagynémeteknek, legalább is azok civilista rétegeinek egyenesen klasszikus fogalmaik voltak: *„Egészen kis német csapatot elegendő ahhoz, hogy a csatornán túli szájhősöknek alaposan betömjük a száját... Elég egy hadosztályt átdobnunk, s akkor Anglia elkészült.”* A berlini diplomaták fogalmi világában viszont így szerepelt az angol: alattomos, hatalmára féltékeny nép, de olyan messzire fekszik künn a tengerben, hogy pár ezernyi zsoldoskatonájával még partra sem szállhatott, amikor mi már rég Párizsban ülünk; egyébként pedig olyan emberek, akik minden ügyön csak keresni akarnak és már csak emiatt is semlegesek maradnak. Most legutóbb is, amikor Grey azt üzenté, hogy Bécs és Szentpétervár minél gyorsabban demobilizáljon, mert különben mindennek vége, Zimmermannak az volt a véleménye, hogy Lichnowsky ezekkel az intelmeivel csupán egy Pourtalès-féle bedőléstől akarja magát megóvni

és arra számít, hogy az utolsó percben mégis csak sikerül Angliát lecsitítania, ebben az esetben a német császár szemében mint igazi providenciáig államférfi szerepelne és így megkaparinthatná Bethmann kancellári állását. Lichnowsky, akinek ellenségei a saját követségi palotáján belül hordozgatták ezeket a hangulati híreket, tudomást szerzett róluk és ezt mondta, a német császári udvar egyik híres intrikusára célozva: „Ez Stumm-féle lövedék!” A táborno-
kok már szkeptikusabbak voltak. Annak idején már Schlieffentől is megtanulták, hogy Angliával komolyan kell számolnunk. A császár rövidlátó szemét ugyan gyűlölet fátyolozta el; de mint a hályogos szeműek az operáció után, ebben az esetben újra élesen látott. A flottán és a gyarmatokon érzett személyes gyönyörűsége arra készítette, hogy azon törje a fejét, miként tudna az angol dinasztíával mégis békésen megférni, annak ellenére, hogy vérségi rokonok voltak; s miután mindenkiben szentül élt a meggyőződés, hogy Angliában minden megvásárolható, ezért a 29-iki potsdami koronatanácson voltaképpen csak a felkínálandó ár nagyságáról volt szó. Ezért a kancellárt a „kalmárnépnek” teendő ajánlat dolgában látták el megfelelő instrukciókkal.

Potsdamból Bethmann háborús izgalomban került vissza az autójával Berlinbe; a mozgósítást elhatározták ugyan, de a parancsot egyelőre még

visszatartották. Már pedig Bethmann maga írta le, hogy „*a mozgósítás feltétlenül maga után vonja a háborút*”. Az idő már későre járt; Sir Edward Goschent 10 órára kérette magához.

– Vajjon ma este (29-ikén) végre ki mondja-e a várva-várt szót? – gondolta magában az angol diplomata, amikor a kancellárhoz vezető széles lépcsőn ment fölfelé. Ámde ott egészen másfajta szavak vártak rá:

„*Konfliktus esetére Anglia semlegessége fejében a következő ajánlatot szeretnők Önöknek tenni:*”

– Mi ez, ilyen hirtelen, éjnek éjjelén, minden előzetes tájékozódás nélkül és nyomban kettős ponttal a mondókája mögött? – gondolta magában Goschen.

„*Először is beígérnők, hogy diadal esetén Franciaországtól nem vennénk el földterületet*”, mondotta Bethmann.

„*A gyarmatokra is vonatkozik ez az ígéret?*”

„*Ezt nem ígérhetem meg*”, – felelte Bethmann nem minden ijedelem nélkül, mintán a potsdami ajánlatban erről nem esett szó. „*Másodszor Hollandiát mindaddig mi is megkímélnők, amíg a többiek is ezt teszik.*”

– No most mindjárt beígéri nekem Tibet integritását is, – gondolta magában Goschen, de Bethmann rendületlenül folytatta tovább a mondókáját:

„*Ami, harmadszor, Belgiumot illeti, tisztán*

Franciaországtól függene, vajjon Németországra nézve bekövetkezzék-e az a kényszerhelyzet, hogy ott bevonuljon. Mindenesetre a magunk részéről garantálnók Belgium integritását a háború utánra, feltéve, ha Belgium nem harcol ellenünk.”

– Álom ez, – gondolta magában Goschen – lehetetlen az, hogy én ebben a percben a német, kancellár dolgozószobájában ülök itt. De azért mégis a következő válasz erejéig szedte magát össze: *„Nem hinném, hogy Anglia ebbei az órában bármiféle ígéretet tehessen. De javaslatát elküldöm Londonba.”*

36 óra múlva az angol nagykövet elhozta Grey választát. Amikor Bethmann végighallgatja, ijedtség fogja el, de azért azon iparkodik, hogy ne vegyék rajta észre: *„Olyan komoly munkával vagyok ebben a percben túlhalmozva, hogy arra kell kérnem, szíveskedjék a választ írásban megadni.”*

Az angol diplomata Anglia semlegességének kérdését eléggé komolynak tartotta ahhoz, hogy az erre vonatkozó jegyzéket készen, írásba foglalva hozza magával; otthagyja a kancellár asztalán és eltávozik. Anglia ebben a jegyzékben azzal az indokolással utasítja el a német ajánlatot, hogy Franciaországot ideiglenes területi biztosítékok nélkül is ártalmatlanná lehetne tenni, *„főként azonban azért, mert egy ilyen, Franciaország hátrányára Németország-*

gal kötető üzlet szégyenünkre szolgálna, amelyet Anglia jóhíre örökre megsínylene. A német birodalmi Kancellár Úr továbbá azt kívánja tőlünk, hogy bocsássuk áruba mindazokat a kötelezettségeinket és érdekeinket, amelyek bennünket Belgium semlegességéhez fűznek; olyan ajánlat ez, amelyet a leghatározottabban vissza kell utasítanunk”.

Bethmann ide-odaforogtatja kezében a papírlapot. Hátha az angolok mégis elvették a dolgot?

*

Churchill áradozik a boldogságtól. Londonban alig győzi az embereknek a német ajánlatot mutogatni: hiszen valóságos gyönyörűség ilyen emberek ellen háborút viselni. De azért az angol külügyiek nagyon is óvakodnak attól, hogy túlhangosan kikiabálják a döntésüket, mert az angol középpolgár sem nem ellensége a szerbeknek, sem nem barátja a Balkánnak és a liberális lapok még mindig azt írogatják, hogy Angliának semmi köze az egész üggyhez. Tehát arról volt most szó, hogy bevárják a helyes pillanatot; minden már csak az ügyes rendezéstől függött.

A berlini ajánlat befutása előtt néhány nappal már megjelentek Lloyd Georgenál a a nagykereskedelem és a tőzsde vezető egyéniségei és a maguk körei nevében semlegességet követeltek; a háború még akkor is tönkretenné

őket, ha győznének, viszont ha semlegesek maradnak, akkor végül még ők lesznek majd Európa bankárjai. Amikor elmentek, Lloyd George újra barátságosabb hangulatban volt a németekkel szemben és így Greyt is megerősítette a nézeteiben. Igen, de közben befutott Bethmann ajánlata; mi lesz most?

Miután Grey véletlenül Lord Haldanenél a Queen-Ann's-Gate-en lakott, az emberek azt olvasták ki az újságból, hogy Haldane háza előtt minduntalan diplomaták kocsijai táboroznak és hogy tehát Haldane a helyzet ura. A valóságban pedig úgy állott a dolog, hogy még csak Cambon sem volt az, holott ő Greyt napjában kétszer is felkereste és éppúgy mint szentpétervári kollégája, határozott nyilatkozatra akarta bírni; Berlin igazi hangulatáról Cambont berlini nagykövet-öccsének naponkénti jelentései talán még pontosabban informálták, semmint Greyt az ő nagykövete.

„*Ütött-e végre az óra?*” – kérdezte Cambon és mély sóhajt nyomott el közben.

„*Ez a perc akkor következik el*” ha Németország magatartását már téliesen tisztáztuk”, – mondotta Grey kitérőleg, s azzal elsietett a minisztertanács ülésére. Miután ennek kebelében bizonyos ingadozó hangulatokat észlel, újra ezt sürgönyzi Goschennek: „*Csak időt nyerni; addig lehetőleg egy fél se kezdje meg a táncot!*”

Lelke jobbik perceiben még mindig hisz az általános békében; mindenáron szeretné azt megőrizni, mert gyűlöli a háborút és szereti Angliát.

Néha azt gondolja magában: miért nem voltam erélyesebb. Mit ér nekünk, hogy jogilag szabad kezünk van, amikor erkölcsileg mégis csak le vagyunk kötve! Ezekben a napokban egyre azon reménykedik, és persze fél is tőle, hogy a kabinetben szakadás áll be.

Belső nyugtalansága napról-napra fokozódik, dilemmáját (30-ikán) a nála megszokott nyíltsággal tárja fel holnapi ellenfele, az osztrák-magyar követ előtt: *„Kétféle eljárást tanácsolnak nekem: vagy álljunk feltétlenül Orosz- és Franciország pártjára, amivel talán megakadályozhatnák a háborút; vagy pedig jelentsük ki Angliát mindenestre semlegesnek; amivel azonban nem akadályozhatnák meg a háború kitörését”*.

Ezzel egyidejűleg a német nagykövet azon fáradozik, hogy Greytől, a német császár pedig azon, hogy a királytól tudja meg azokat a feltételeket, amelyek mellett Anglia kezeskedhetnék a franciák semlegességéről. Csakhogy túlságosan szorosak már a háló bőgj ai, semhogy még a legjobb indulatú diplomata is kiszabadíthatná magát közülök, és Paléologuenak nagyon igaza van, amikor ezt írja: *„A számítgatások, a diplomáciai mesterkedések kora lejárt.. . Nincs többé*

személyes kezdeményező erő és nincs többé emberi akarat, amely a felszabadult elemek ön-működő mechanizmusának ellent tudna állani". Ha Poincaré sürgönyt is küld az angol királynak, amelyben felszólítja, hogy hárman, szorosán egybefogva, dolgozzanak a béke érdekében, és ha az angol király még olyan erkölcsös szavakkal felel is neki: mindketten igen jól tudják, hogy mi a jelentősége ezeknek a sürgönyöknek, és hogy az ezekben a sürgönyökben használt „*Drága és nagy Barátom*” címzés, amelyet mindketten csupa konvencióból használnak, mindkét részről csak felényire igaz.

Hja persze, ha Németország demobilizálna, akkor Anglia is rákényszerítené a barátait, hogy ők is hasonlóképpen cselekedjenek! Erről azonban már lekéstek: még ha a német császárnak azt is szuggerálnák, hogy mondjon le, a fia még akkor is autón lovagolna ki, harsogó rezes trombiták hangja mellett, a friss, vidám, víg háborúba!

Egészen halkán hallik még két. kiáltás Anglia felől és eljut a császár füléig:

„Belgrád elesett, Szerbia elvette a büntetését, segítsen most abban, hogy Ausztria megpuhuljon!... Csak Felséged segíthet... Isten védje meg Felségedet most és mindenkoron. Daisy.”

Ezenkívül akad még másvalaki is, privátember, aki finomabb, de egyúttal jelentősebb formában kér a Császártól valamilyen javasla-

tot, amelyet majd barátai útján eljuttathatna Szentpétervárra és Bécsbe. Daisy a szép angol Pless hercegné, a másik magánember pedig Lord Rothschild.

Az egyik húsz évvel fiatalabb, a másik húsz évvel idősebb, mint a címzett, az egyik elegáns és ingerlő lény, a másik okos és nagyhatalmú ember: mindketten egyformán hallatják baráti kérőszavukat. Mindhiába. Daisy levelét a Császár egyszerűen félreteszi, a másikra ezt írja: „*Régi ismerősöm, nagyon tisztelem őt!*” Erre Zimmermann jegyzete következik: „*Mit felelünk Felsőged nevében?*” Mellette ez a válasz: „*Miután a kábel már le van zárva, céltalan. Stumm.*”

Hallják a Wilhelmstrasse hangját? Az úgynevezett kábelzárlat ellenére is Berlinből még mindig nyugodtan szaladnak a sürgönyök Londonba. Itt ellenben egy utolsó kis veszedelem mutatkozik: az a Rothschild-bankár a zsidó pénzével esetleg még elronthatná a játékunkat, mint egykor Jakob Schiff Newyorkban az oroszokét; tehát: „*Céltalan. Stumm.*”

A londoni kormányt ebből a feszültségből végre Belgium váltotta meg. Hogy Németország ott be akar törni, azt Churchill és Kitchener már mindig is állították. Hogy Belgium ellenállásra szánja-e magát, kérdéses dolog volt: évszázadok ősi tradíciója értelmében Angliának azon kellett iparkodnia, hogy ezt a belga ellenállást óhajtsa

és alátámogassa. Hiszen már I. Edward kora óta mindig is védte ezt a partvidéket úgy Spanyolországgal, mint a Bourbonokkal, mint pedig Napóleonnal szemben. Nem létezhetett nagy hatalom, amely erről a partról kacsintgathasson át Angliára: Anglia ezért segítette Belgiumot örökös semlegességéhez.

A gyöngébbek védelme? Hát akkor mi módon utasította el Anglia Bismarcknak azt az ajánlatát, hogy garantálja Luxemburg semlegességét? Persze Luxemburg csak olyan szárazföldi szűz volt, akinek szüzessége dolgában Anglia nem óhajtotta magát elkötelezni. A flandriai leányzónak azonban szűznek kellett maradnia, tengerparti álomkastélyának érintetlen virágoskertül kellett maradnia anélkül, hogy a leányzónak fegyvert kelljen fognia.

Gladstone annak idején már precedenst adott. A nemzetközi jog egyik előharcosa, mellettsé pacifista és százszázalékos ánglius volt Greynek ez az elődje és mintaképe; amikor 70-ben Bismarck leleplezte neki III. Napóleonnak a belga földre való vágyakozását, akkor ezt írta Gladstone: *„Lehetetlen lenne számunkra tétlenül néznünk, hogy' áldozzák föl a szabadságot és a függetlenséget”* és e szavaival – a maga módja szerint ugyan – igazat mondott, persze anélkül, hogy ezekért az eszményekért a kelletnél nagyobb árat kínált volna fel. Mert Anglia belgiumi kezességét egyidejűleg kínálta föl

akkor mind a két, harcban álló kormánynak: először azért, hogy általában a nemzetközi jog ügyét támogassa, másodszor azonban egyúttal azért is, hogy önmagát biztosítsa valamelyik szárazföldi ország túlságos elhatalmasodása ellen: vérbeli angol gondolkodásmód.

Mindez ott lebegett e napok folyamán az angol kormány és a következő háborús években az angol nyilvánosság szeme előtt; legsúlyosabb érdekeiket így kendőzték el az erkölcsösség kenőcsével, és okos szemmel válogatták ki azt a lobogót, amely köré az igazságosság minden barátját felgyűjtötték. Főként Lloyd George volt az, aki ragyogó szónoklataiban évek hosszat megtartotta a legfőbb peccétörnek ezt a gesztusát és ezzel megnyerte a maga számára Európa lelkiismeretét, hogy aztán Versaillesban újra elveszejtse azt. Ő tudta a legjobban, hogy pusztán alsóházi többség nem elegendő ennek a háborúnak népszerűsítésére olyan országban, amelynek hadserege önkéntesekből került ki, és amelynek felnőtt leányországai, ott künn a messzi világ-részekben, immár önállóakká lettek és megtanultak kritikusan gondolkozni.

Ezenfelül nála is, meg Churchillnél is az a természetes kívánság kerekedett felül, hogy megtarthassák hatalmukat, amelyet az ír kérdés már amúgy is meglehetősen megtépzott. Csakis a háború szolgáltatott megfelelő eszközt arra, hogy vele a konzervatívokat mégegyszer letörjék,

mert azok Angliában is, csakúgy mint minden más országban, akár lordok, akár junkerek, akár agráriusok nevéen szerepeltek legyen is, sokkal hevesebben uszítottak a háborúra, mint a liberális kereskedők és a munkásság, akik Angliában is, csakúgy mint másutt, békére vágytak. Ha ebben az időpontban a liberálisok nem a kormány padjain, hanem ellenzéken lettek volna, akkor – nem lehet ebben kétség – sikeresen megtörték volna a konzervatívok háborús kedvét. Az adott helyzetben azonban az ellenfeleik még csak erősítették a liberálisok helyzetét.

Pedig éppen az utóbbi napok folyamán nem csupán a kormánynak, hanem magának Greynek a hangulata is erősen ingadozott. A machiavellizmus vádja alól a történelemírás, négy közvetítő indítványa folytán, még akkor is felmentené, ha nem ismernők közvetlenül is a jellemét, amely a machiavellizmusnak éppen ellenkezője volt. Csakhogy, bárha ő maga békeszerető ember volt és Anglia érdekei sem csábíthatták a háborús párt felé, mégis úgy érezte, hogy úgy Angliának a becsülete, mint a saját magánbecsülete forog barátai előtt a kockán, s ilyenformán az utóbbi napok folyamán mind mélyebben belekavarodott annak a szövetségi politikának a következményeibe, amely politika hiába iparkodott ezt az elnevezést tagadásba venni. 29-én elhallgatta a német nagykövet elől, akivel szemben pedig amúgy olyan komoly intőszavakat használt

Berlin számára, hogy Anglia nem szalajtottá szélnek a flottáját, vagyis hogy ilyenformán máris részlegesen mozgósított. 30-án még egyszer megkísérelt közvetítő lépéseket Berlinben és Szentpétervárott, és hasonló eljárást ajánlott Párizsnak is.

31-én azonban megingott. Ehhez a fordulathoz nyilván nagyban járult hozzá az a levél és az az emlékirat, amelyek mindegyike sarkaló hangon izgató, és Grey egyéniségének alapos ismeretében felsorakoztatott indokokkal súlyosbítva érkezett ezen a napon Grey címére két munkatársától, Crowetól és Nicolsontól; e két. férfiú mindenike lelkes előharcosa volt az entente eszméjének és közülök Crowe, aki 30 év óta dolgozott a külügyi hivatalban, különösen nagy befolyással dicsekedhetett.

A kabinetben Grey már előzetesen is célzott rá, hogy Anglia tartós semlegessége esetén néki le kell mondania; de senki sem tudta, vajjon Asquith nem fogja-e a lemondását talán mégis elfogadni abban az esetben, ha az ellenpárt, amely Churchill és Lloyd George köré csoportosult, a semlegesség kimondása esetén szintén bejelenené a maga leköszönését. Mert a szakadás, a kabinet kebelén belül, most már veszedelmes formákat kezdett öltetni. Abban a három császári birodalomban, ahol az uralkodó szuverénül dönthetett a háború vagy a béke kérdésében, nem akadtak ilyes problémák, Párizsban pedig a

koalíció keményen összetartott; Londonban azonban az augusztus 4-ét megelőző héten a kormányzó liberális párt két szárnya, inkább titokban ugyan, heves harcot folytatott egymással, miközben a miniszterelnökségre való tekintet egy pár miniszternél az Európára való tekinteteket meglehetősen elhomályosította. Az a gondolat azonban, hogy a pártszakadás folytán Anglia a legnagyobb krízis pillanatában hirtelen kormány nélkül maradhatna, minden egyes angol politikus szemében éppen olyan szörnyűségnek tetszett, mint akár maga a háború. Ezért hát a két pártárnycsoport egyelőre kitartott egymás oldalán; még 31-én a kormány nem akart semmiféle kötelezettséget vállalni és kijelentette, hogy Anglia semlegessége az egyetlen eszköz, amivel az európai hitel végleges összeomlását meg lehetesen gátolni; ez a szempont *„igen lényegesen”* befolyásolhatná az angol közhangulatot.

Lázás várakozásban remeg Cambon és attól fél, hogy az esztendő folyamán nagy munkával Franciaország számára felépített kedvező helyzetet elveszíti: olyanféleképpen érzi magát, mint Mefisztó, akitől egy pár angyal elkaparinthatná Fauszt lelkét, amelyért pedig annyi éven keresztül dolgozott és szolgált. Mi több, nyugodtan kell azt is végighallgatnia, amint Grey magyarázza, hogy Oroszország elsiette a krízist *„és olyan benyomást keltett, mintha a német mozgósítást Oroszország kényszerítette volna ki”*. (Je-

lentős tanúbizonyság ez Oroszország bűnössége mellett.) Cambon ezzel szemben csupán arra szorítkozhatik, hogy az angolokat óvja, nehogy újra elkövessék 70-iki hibájukat, amikor is *„eltúrték, hogy Németország hatalma óriási módon meggyarapodjék”*. Augusztus elsején Grey helyzete a hadüzenet dacára sem szilárdult meg; de azért még mindig irtózik attól, hogy Németországnak bármiféle ígéretet tegyen, még arra az esetre sem, ha a németek Belgiumot nem bántanák. Greynek ez a magatartása, bárha voltaképpen már amúgy is minden megkésett ebben a percben, tulajdonképpen Anglia bűnlíráját terhelhetné, ha Moltke nem maga vallotta volna be, hogy *„még az angol semlegesség is túl nagy ár lenne azért, hogy Belgiumot meg ne támadjuk, miután támadó hadjáratunk csakis és kizárólag Belgiumon át volt lehetséges”*.

Irtózatossá dilemmájában Grey ezen a napon még egy utolsó eszközt próbál meg: azt indítványozza, hogy Németország és Franciaország talpig fegyverben álljanak fel egymással szemközt a közös határon, de ne moccanjanak, s ebben az esetben Anglia mint kezes, semleges maradna. A németek szívesen kapnak az ajánlaton: hiszen páratlanul nagy szerencse lenne az, ha a két frontú háborút, amelytől már évtizedek óta félnek, csupán egy fronton kellene megvívniok! Amikor azonban Grey a németeknek ezt a választ Cambonnal közli, egyidejűleg úgy tesz,

mintha nem tudna Franciaország egyéb szövetségi kötelezettségeiről és meglehetősen hűvösen ezt fűzi hozzá: *„Ha Franciaország ebből az ajánlatból nem tud hasznot húzni, akkor nyilván olyan szövetség kényszere alatt áll, amelyhez Angliának semmi köze és amelynek feltételeit mi még csak nem is ismerjük.”*

Erre a szóra Cambon felugrik és a diplomáciában egészen páratlanul álló esetet provokál, amikor így kiált fel: *„Nem vállalom, hogy ezt az üzenetet Párizsba továbbítsam! Düh és felháborodás lenne a következménye! Népem azt mondaná, hogy Ti elárultatok bennünket!”* Grey nem utasíthatja rendre a barátját, ugyebár? Hiszen a lelke legbensejében már eleve is megbocsátott neki minden idegességet. Persze ő nem írt alá Franciaország javára olyan biancováltót, mint aminőt Vilmos császár állított ki Ausztria javára; de nyolc év óta és főként az utóbbi két esztendő folyamán minduntalan tudomására hozta a franciáknak, hogy a veszedelem órájában ott leszünk mellettetek. És most! *„Hiszen akkor a német flotta nyugodtan behajókozhat a Csatornába és halomra löketi védtelen partjainkat!”* – így kiált fel Cambon.

„Ez persze alaposan megváltoztatná nálunk a közkangulatot”, – felel Grey kissé visszakoizva.

Másnap, 2-án délelőtt, – Cambon most már az összes regiszterekkel operált és a legújabb német határsértési híreket beüzentette magába a

minisztertanácsba – Grey arra bírja az angol kormányt, hogy garantálják a francia partvidék védelmét a németek támadása esetére, de csak akkor, ha az Alsóház is beleegyezését adja; ott pedig az ellenzék máris a háborúba való beavatkozás mellett döntött. A kormány jóváhagyja az egész flotta mozgósítását, amelytől tegnapelőtt még megtagadta a jóváhagyását, amelyet azonban Churchill a tegnapi nap folyamán saját felelősségére mégis elrendelt. Cambon reményei emelkednek: lelkesedve reménykedik abban, hogy Németország mégis csak bevonul majd Belgiumba; hiszen háború esetén erre a bevonulásra tíz év óta az összes beavatottak biztosan számítottak. A kormány ülésének után a mérsékelt irányzatú miniszterek közösen reggeliznek és itt az a vélemény alakul ki, hogy *„a kabinetet meglehetősen ravaszul lépésről-lépésre mégis csak belekényszerítik a háborúba, Franciaország oldalán”*. Amikor aztán Grey úgy Német-, mint Franciaországnak felteszi a sorskérdést, vajjon kímélni fogják-e Belgiumot, csak Cambon az, aki ezt határozottan megígéri, Lichnowskynak azonban berlini parancsra meg kell tagadnia a határozott válaszadást. Greynek ebben a percben csakis erre volt szüksége, bárha azelőtt őszintén félt ettől a lehetőségtől; végre itt volt az a népszerű ok, amelyért Anglia belemehetett a háborúba, s amelyet az egyszerű polgárember is megértett.

A bátorlelkű Trevelyan államtitkáron kívül a tegnapi nap folyamán a kormánynak még négy tagja adta be a lemondását, bárha a döntés még nem volt végleges és azt előbb az Alsóháznak kellett megfogalmaznia; közülök kettő a belga semlegesség megsértése után újra visszavonta a lemondását. így végül csak ketten maradtak, akik egyébként két világnézet és két életkör képviselői voltak: a Titkos Tanács 76 esztendő, szép, előkelő elnöke, Lord Morley, akit egész Angliában csak „*Honest Jolin*” néven ismertek, az irodalmi és politikai tudás angol keresztteződésének igazi mintaképe; a másik pedig John Burns, a munkásvezér: valóságos óriás, aki egy félévszázad előtt gyertyaöntéssel és -vagdalással kezdte a pályáját, majd mindent maga harcolt ki magának, utóbb szocialistává lett, mert Mill tanai nem elégítették ki; minduntalan börtönbe került, hat év óta pedig miniszter, de most még áldozatok árán is leköszön, hogy így fejezze ki a hatalmas munkásszervezetek vétőjét a háború ellen.

Egész Európában ez a két ember volt az, aki a hatalom birtokában mégis megtagadta azt, hogy olyan írás alá tegye a nevét, amelynek igazságtalan voltáról elvégre minden kabinetben egy-két ember őszintén meg volt győződve és ennek dacára is némán hallgatott. Ezzel a megtagadott aláírásával s ezzel az odadobott kormányhatalommal Morley és Burns neve nagyobb

tisztességgel került be a történelem lapjaira, mintsem mindazoknak a császároknak, fejedelmeknek, tábornokoknak és minisztereknek a neve, akik ezekben a napokban úgy hitték, hogy háborús dekrétumaikkal a hatalmukat erősítik meg, holott éppen azok miatt veszítették azt el. Mert hiszen Európa államférfiai közül csupán kettő, Lloyd George és Pasics élte túl, mint aktív miniszter, a háború végét, amelynek kezdete idején már ott szerepelt a nevük az aláírók között; de még ez a kettő is a háború vége után csakhamar kénytelen volt a hatalom bársonyszékét ott hagyni.

Másnap az Alsóház ülészése előtt és alatt csak úgy pergett a hírek zápora: Németország belgiumi bevonulását déltájt, Albert királynak segítséget kérő sürgönyét az ülés alatt tudták meg. Az Alsóházban kezdetben meggátolták azt, hogy a kisebbség felemelje tiltakozó szavát. Mac Donald, a radikális vezér arra szorítkozott, hogy a Házban néhány szót szóljon Grey ellen; két nap múlva a Labour Party tüntetően szavazott a háború ellen. A párt ezzel olyan példát mutatott, amely a história folyamán tovább fog élni és tündökölni, mint mindazoknak az ütközeteknek a neve, amelyeket a háború során szárazföldön és vízen nyertek és elvesztettek.

Greyről most elsőízben látszott meg, hogy nyugtalankodik; gyorsan szót kért, nyilvánva-

lóan érezte beszédének világhistóriai jelentőségét. Grey győzött, nem azért, mert a beszéde szónoki remekmű volt, hanem azért, mert egész Európában ez volt az egyetlen beszéd, amelyben a külpolitika egyik vezetője népe képviselői előtt okot és ellenérvet, érdeket és érzelmeket, szóval a megmérhetetlenül apró tényezőknek egész komplexusát tárta a nép képviselői elé, hogy ezek a szabad emberek, érzésüket szabadon követve, dönthessenek. A három császári birodalomban e napok alatt minden ellenőrzés nélkül üzenté meg a háborút hol két, hol meg öt esetben mindig csak egy-egy ember, akinek az oldalán csupán alig néhány tanácsadó állott. Franciaországban és Belgiumban ugyan fölítették a háború vagy béke kérdését, ez azonban tisztán retorikai formula maradt, mert ezek közül a parlamentek közül az egyiket csupán a hadüzenet megtörténte után hallgatták meg, a másik pedig nem is került abba a helyzetbe, hogy nem-et mondhasson. Csupán Angliában vállalkozott a miniszter arra, hogy az események egész képsorozatát felgördítse a felelős népképviselők előtt:

„Egészen a tegnapi napig nem ígértünk senkinek semmi egyebet, mint diplomáciai támogatásunkat ... Én a francia és a német nagykövetnek csupán annyit jelentettem ki, hogy Anglia közvéleménye valószínűleg Franciaország oldalára állana, ha ezt az államot háborúra

kényszerítetek. A katonai körök között való megbeszéléseket mindenkor csupán azzal a feltétellel engedélyeztem, hogy a két kormány tőlük függetlenül és szabadon dönthessen, mint példáid annak idején a Marokko-krízis dolgában. 1912-ben kölcsönösen bizonyos nyilatkozatokat váltottunk egymással, hogy általuk a kormányok szabad elhatározását biztosítsuk (felolvassa a Cambonnal 1912 novemberében lefolytatott levélváltást) ... Franciaország csupán becsületből keveredett bele szövetségese révén ebbe a konfliktusba. Mi régóta barátai vagyunk Franciaországnak és hogy a barátság kötelezettségei mennyire terjednek, afelől kérdezze meg mindenki a saját szívét és érzéseit és aztán eszerint állapítsa meg vállalandó kötelezettségeinek mérvét.”

„Az én személyes nézetem ez: Franciaország flottája a Földközi Tengeren áll, északi és nyugati partja tehát védtelen. Ha most egy idegen flotta kerekednék fel és megtámadná a franciákat, akkor Angliának feltétlenül akcióba kell lépnie. Franciaország, az én véleményem szerint, teljesen igazában van, ha tudni akarja és pedig nyomban tudni akarja, hogy védtelen északi és nyugati partjainak megtámadtatása esetén számíthat-e az angolok segítségére... Belgium esetében a mi becsületünk és a mi érdekeink ma legalább is épp annyira kockán állnak, mint 1870-ben. Kötelességeinkről ma nem

táplálhatunk könnyebb felfogást, semmint Gladstone idején.” (Felolvassa a két állam válaszcímét és Albert király segélykérő sürgönyét.)

„Ha Belgium függetlensége odavész, akkor Hollandia függetlenségének is végeszakad. Mérlegetlünk már most, minő angol érdekek állanak kockán, ka ilyen krízisben tartózkodó álláspontra helyezkedünk. Ha a háború végéig sikerül is bizonyos erőtartalékokat megtakarítanunk, azoknak értékét bizonyára túlhaladja majd a megbecsülésnek az a mérve, amelyet magatartásunk miatt a világ szemében elveszítünk. Egyébként pedig nem hiszem, hogy, egy nagyhatalom, akár résztvesz a háborúban, akár pedig semleges marad, a háború végével gyakorlatilag érvényesíthetné erőinek fölényét. Mi, hatalmas flottánkra támaszkodva, csupán kevéssel fogunk többet szenvedni, ha résztveszünk a háborúban, mint hogyha passzív helyzetben maradunk, mert ebben a szörnyű háborúban egészen bizonyosan irtózatosat kell majd szenvednünk. Külkereskedelmünk meg fog szűnni és még a legkedvezőbb esetben is a háború végével nem leszünk elég erősek ahhoz, hogy meg nem történtté tegyünk azt, ami igen könnyen megeshetik: egész Nyugateurópa egyetlen, velünk ellenséges hatalom alatt való egyesülését... Ha az ország meggondolja, hogy minő betétekről van ebben a játszmában szó, akkor, úgy hiszem,

zárt sorokban siet a kormány mellé és tartósan támogatni fogja azt.”

Ebben a beszédben minden mondatot gondosan mérlegelt a szónok; nincs benne semmi túlzás és igen kevés benne az, amit elhallgat. A szerződések szentségéről csak egyetlen szó esik benne. Anglia jól tudta, hogy kellemetlenné vált szerződéseket minden kormánynak módjában áll tetszess szerint kimagyaráznia.

A liberális miniszter itt pártjának programja és saját szíve ellen beszélt a háború mellett; beszéde után az történt, hogy liberális barátait nyomasztó hangulat fogta el és némán ülve maradtak, míg ellenben konzervatív párti ellenfelei hangos ujjongásban törtek ki. Mert Grey beszéde elhallgatta legbensőbb főcélját és ebben valami olyan tragikus igazságszolgáltatás-félét látunk Grey korábbi lelki gyöngeségével szemben.

Csak Asquith mondja majd ki nemsokára, augusztus 6-án, az Alsóházban: *„Ezekben a napokban, amikor azt kell látnunk, hogy az emberiségen igen sok helyütt a hatalmaskodás uralodik el, azért az elvért vesszük fel a harcot, hogy a kis nemzeteket egy erős és őket felülmúló hatalom vad ereje és szeszélyes akarata ne nyomhassa el, a nemzetközi igazságosság törvényeinek lábbaltaposásával. Nem hinném, hogy akadt valaha is nemzet, amely tisztább lelkiismerettel indult volna el valamely nagy háborúba; mert*

mi sem területünk nagyobbodásáért, sem pedig a magunk érdekeiért nem harcolunk: harcunknak tisztán az a célja, hogy olyan alaptörvényeket védjünk meg, amelyektől a világ civilizációja függ.”

Anglia vas-, ezüst-, valamint eszméinek légi golyóit dobta bele a mérleg serpenyőjébe.

A Berlin és London közt folyó ezeknek a tárgyalásoknak során akadt egy pillanat, amelyben már-már úgy látszott, mintha a német-francia háborút az angolok kezességével el lehetne kerülni. Igaz, hogy az adott esetben félreértés forgott fenn, de az a mód, ahogy ezt az esetet kezelték, egy csapással világosságot derít annak a hadigépezetnek ellentmondást nem tűrő természetére, amelyet feltartóztatni senki sem tudna többé, mihelyt útjára indították. Ugyanaz a rémület, amely az orosz vezérkari főnököt Szentpéterváron fogta el, amikor a cár ezt a hadigépezetet ki akarta venni a kezéből, ugyanaz fogta el két nap múlva (1-én) német kollégáját is Berlinben. Ama megváltó londoni hír után ugyanis így szólt a császár Moltkéhez: *„Nos tehát, akkor egyszerűen egész hadseregünkkel a keleti határaink felé vonulunk fel!”*

Moltke: *„Felség, ez lehetetlen. Egy milliónyi hadsereg felvonulásával nem lehet rögtönzött*

operációkat végrehajtani. Ha Felsőged ragaszkodik ahhoz, hogy az egész ármádiát kelet felé vonultassuk fel, akkor pár órán belül csupán rendezetlen, de fegyveres emberek sivár halmaival áll szemközt, akiknek nem lesz semmi élmük. „

A Császár: *„Az Ön nagybácsija bizonyára más választ adott volna nekem!”*

Moltke: *„Teljességgel lehetetlen, hogy másként, mint eredeti terveink szerint, vonuljunk fel: nyugat felé erőteljesebben, kelet felé pedig gyöngébb erővel.”*

A Császár erre a következő sürgönyt küldte az angol királynak: *„Technikai okokból a ma délután elrendelt mozgósításnak, az előkészületek értelmében immár két front felé, kelet és nyugat felé kell végbemennie. Ellenparancsot nem lehet már adni... Remélem, Franciaország nem fog idegeskedni.”* Hogy a felvonulásnak ezt az elkerülhetetlen fenyegető jellegét a határok mentén letompítsa, a császár ezt a parancsot adja ki: *„A trieri 16. hadosztály ne vonuljon fel Luxemburg ellen.”*

Ezt a jelenetet Moltke írja le, s közben ezt a vallomást teszi: *„Úgy éreztem magam, mintha a szívemnek kellene megszakadnia. Megint csak az a veszedelem fenyegetett, hogy felvonulásunk összegabalyodik. Lakásomba érve, teljesen összetörtnek éreztem magamat és a kétségbeesés könnyeit sírtam... így ültem tompult lélekkel,*

tétlenül a szobámban, míg végre esti 11 órára őfelsége újra magához parancsolt.” Kölcsönös magyarázkodás, tévedés, háború Franciaország ellen, felvonulás az eredeti tervek szerint. Moltke így fejezi be ezt a jelenetet: „Ennek az élménynek benyomása alól többé nem tudtam szabadulni. Valami összeomlott bennem, amit többé újraépítenem nem sikerült, bizalmam és bizakodásom megrendült.”

A gépezet logikája agyonnyomta a gépezet megszerkesztőjét, rabszolgájává tette őt. Januskievics és Moltke, akiknek minden gondolata, munkája, látomása, vágya egy emberéleten keresztül a háborúra volt beállítva, akkor élték át legszörnyűbb percüket, amikor drága játékszerüknek, amelyet végre mégis csak megindított a Végzet, hirtelen újra meg kellett volna állania. „Valami összeomlott bennem”, írja le a hadvezér, mielőtt hozzáfogna a rombolás művéhez.

TIZENHARMADIK FEJEZET.

A becsapottak.

Hol maradnak a tömegek? Kihaltak-e már mind a városok uccái? Talpig fegyverbe bújtatott férfiakat a határokra és könnybenázó asszonyainkat a házak négy zárt fala közé kergették-e már mind? A tehetetlen népmilliók jajszava nem képes-e hát arra, hogy egypár hatalmaskodó úrnak tíz magános, érces parancsszavát elfojtsa? Hol tesped ilyenkor a józan ész, hogy nem siet az áldozatok lelkét megerősíteni, hogy végre megszökjenek kínzóik elől, akik gúny kacaj közepette áldoznák fel őket a szent oltárokon?

Az uccák ma még egyre zsibonganak. Mielőtt a házak falain kigyulladna a halálos ítéletek vérpiros tüze, az áldozatok ma még minduntalan felvonulnak a főboncok titokzatos palotái elébe és nagyokat, keserűn kurjongatva, fenyegetően ordítognak fel az ablakok felé: élni szeretnénk!

De máris hiányzanak a tömegek vezetői! Éppen úgy, mint a diplomataik, a dolgozó nép

vezetői is csukott termekben ülnek hosszú asztalok mentén és órákhosszat tanácskoznak. Székeik keményebbek, szivarjaik olcsóbbak, kabátjuk szövete durvább, nincsenek itt lakájok, akik ajtót tárjanak elénk és hiányzik az irodaigazgató úr is, aki amott derékszögben hajtja derekát még akkor is, amikor ő Excellenciája már régóta másfelé nézeget, de azért már ezeknek a vezetőknek is megvannak a maguk titkai a tömegeik előtt, már ők is főboncokká lettek. Érzik már, bár egyelőre még elhallgatják, hogy holnapra kelve talán már lakat lesz a szájukon.

Talán. De most még reménykednek és közülök csupán azok, akiknek gyengébb a kedélye, azok, akik belefáradtak a hosszas ellenkezésbe és azok, akik gyermekeik számára már nyugalmas jövőt takarékoskodtak össze, csak azok irányítják át már most eleve is gondolataik menetét a nemzeti eszme felé; ők az egyszer szívesen tartanának együtt az állammal.

Berlin. *„A treptowi parkba vasárnapra egybehívott népgyűlés a háború ellen irányul. Ennélfogva a mai komoly időkben a megtartása veszedelmet jelent a közbiztonságra nézve.”* Jaj annak, aki szavát a háború ellen emeli föl! Tán még sikerülne a békét megmentenie! A szocialisták erre zárt helyeken tartott 39 népgyűlés formájában iparkodtak azt elérni, amit szabad égbolt alatt megtiltottak nekik. Persze, hiába. Két nap múltán újabb 17 gyűléssel próbálkoz-

nak meg. A rendőrség mindenütt szétkergeti őket.

A rendőrségnek megnő a taraja. Hiszen ott is olvassák a „Vorwärts”-et és azt látják, hogy a munkásság lapja dörögve ugyan, de lépésről-lépésre feladja a teret, *„A közelgő eseményeket nem fatalista egykedvűséggel fogjuk átélni, hűek maradunk szent ügyünkhöz, mert kulturális hivatásunk magasztos eszméinek nagysága tölti el lelkünket. A hadijog szigorú parancsai rettenetes erővel rohanják meg a munkásmozgalmat. Meggondolatlan cselekedetek, haszontalan és hamisul értelmezett áldozatok ebben a percben nem csupán az egyes embernek, hanem egész mozgalmunknak ártanak. Felszólítunk benneteket, tartsatok ki keményen mindaddig, amíg a jövő, mindenkinek dacára is, a népet egybekapcsoló szocializmust fogja igazolni.”*

Hofmann szociáldemokrata képviselő a bajor országgyűlésen: *„Történelmi események küszöbén állunk, amelyek a birodalom fennmaradását veszélyeztethetik és talán szükségessé teszik, hogy minden egyes embert odaállítsunk a haza védelmére. Ha pár nap múltán fegyverbe hívnák a német népet, akkor a szociáldemokraták is odaállanak majd, hogy megvédjék a hazát.”*

Amikor a párt a visszakozásnak erre az útjára lépett, azt érezte, hogy a forradalomhoz túlkeves a négymillió választó, így hát nincs más

hátra, mint megadniok magukat. Engedelmeskedni fogunk, de csak tiltakozva és a parlamentben sohasem fogjuk a nagy embergyilkoláshoz szükséges összegeket megszavazni. Néma haragunk el fogja a határokon túl álló ellenséges testvéreinknek árulni, hogy igazában hogyan érzünk mi; a tisztok feje fölött fogjuk nemso-kára egymás durva kezét megszorítani.

Úgy látszik, a legtöbbször ilyenformán gondolkozott magában, mert csak kevesen akadtak, akik az első tanácskozáson másként beszéltek. Határozatot nem hoztak. Nagyhirtelenében bizalmi embert küldenek Párizsba, hogy az ott Jaurès-szel, aki még csak tegnapelőtt ígerte meg határozottan a német Haasenak, hogy ellent fog állani, együtt tanácskozzak meg a dolgokat. A leghelyesebb az lenne, ha az összes háborús fővárosokban a parlamentekben egyforma szövegű vétőt olvasnának fel. Hermann Müller még azon az éjjelen Párizsba utazik, hogy Németország lelkiismeretét odavigye az ellenség szíve elé.

Csakhogy a német munkások mégis csak németek voltak. Harminc év óta hazátlan bitangoknak szidták őket, de azért ma mégis szívesen emlékeznek vissza katonai szolgálati éveikre. Meg aztán csábít az alkalom is, hogy kicsit kiszabaduljanak a taposómalomból, hiszen az állam ügyis gondoskodik otthonmaradt gyermekeikről. Veszély? Hiszen holnapra a kazán is

felrobbanhat és amellet nem minden golyó talál! A vezetők pedig jól tudják, hogy künn az uccán a tömeg hogyan gondolkozik igazában; jól tudják azt, hogy túlságosan gyöngék a lázadásra; lelkiismeretüket pedig egyetlen szóval fogják majd elnémítani: A véreskezű cár az ellenségünk!

Bethmann igazi diplomata módjára cselekszik: most csakhamar közzétenni a Császár békesürgőnyeit, viszont mindent elsikkasztani, amivel négy hét óta egymást hajszoltuk a háborúba és főképp elhallgatni a cár békejavaslatát! Fel hát! Gondoljatok Bebelre, aki maga is harcolni akart a cár ellen! Hiszen a szabadságért harcolunk a barbár kancsuka uralma ellen!

Ha külpolitikánknak csupán három pontját gondolták volna át annyira finoman, mint itt, befelé, ezt az egyetlen egy akciót, akkor megmenekedhettünk volna a világháborútól. Ott azonban a gőg könnyelműség felé sodort minket, míg itt a félelem elővigyázatosságot szült. Ha sikerül, hogy a logikátlan szövetségeknek ebben a háborújában az ázsiai hordák ellen való harc eszméjét vigyük be a tömegek tudatába, akkor a vörös lobogónak bealkonyult; talán sikerül még vezéreiket is egymással összeveszítünk.

Tényleg, a népvezetők hangja máris diszszonánsan rikolt.

A „Badischer Volksfreund”: *„Ebben a rettenetesen komoly órában el kell némulniok a*

pártszenvedélyeknek... A szociáldemokrácia mindent megtett, ami a hatalmában állott, hogy a háborút elkerüljük. Minden felelősséget azért, hogy a dolgok idáig értek, elutasít magától. Politikája nem csupán tegnap és tegnapelőtt óta, hanem immár évtizedek óta arra irányult, hogy ezt a rettenetes katasztrófát elkerülhessük.”

A „Chemnitzer Volksstimme”: „Mindannyiunkon egyetlen kérdés uralkodik: akarunk-e győzni?... Mindeneknek előtte mibennünk él annak a kötelességnek tudata, hogy az orosz kancsuka-uralom ellen felvegyük a harcot. Nem akarjuk, hogy Németország asszonyai és gyermekei az orosz bestialitás áldozataivá legyenek. Mert ha a Hármás Entente. győz, akkor nem angol kormányzó, vagy francia republikánus, hanem az orosz cár fog Németországon uralkodni ... Elvtársaink nem hurrázva és nem az orosz munkás ellen való gyűlölettel, nem Istennel királyért, hanem a német szabadságért fognak a háborúba vonulni, elszántan arra, hogy a hazával szemben való kötelességeik teljesítésében egyetlen hurrápatrióta se tehessen rajtuk túl.”

Az „Essener Arbeiterzeitung”: „Ha Németországot most Oroszország elhatározásai végveszedelembé kergetik, akkor a német szociáldemokraták, – tekintve, hogy ez a harc a véreskezű orosz cárizmus, a szabadság és kultúra milliószorosan vétkes ellensége ellen indul, – köte-

lességteljesítés és áldozatkészség dolgában ebben a hazában az élvonalon fognak haladni. . . Le a cárizmussal! Le a barbárság védváraival! Ez lesz a jelszavunk.”

Fel, német bányász! A szomszédos lotharingiai bányában dolgozó testvéredet, akinek tárnája feléd közeledik, úgyhogy már szinte hallod a csákánya kopogását, lödd le királyod parancsára, miután előzőleg a németek istenéhez imádkoztál; de miközben célozol, gondolj rá lelked minden izzó melegével, hogy az ellenséget, akit legyilkolsz, szereted, s hogy a királyt, akinek felesküdtél, gyűlölöd, hogy a Marne mentén mindez csak azért történik, mert különben a véreskezű cár lesz Németország zsarnokává és lányodat megbecstelenítteti majd! Az érzelmek megzavarodása tehát itt van már, csak még éppen nem általános. A „Leipziger Volkszeitung” laptársait „gyanús zsarnokölőknek” nevezi és óvja az elvtársakat attól, hogy ezekben az időkben Marxot és Bebelt idézessék, akik a maguk korában mellette voltak egy oroszellenes háborúnak, mert *„azoknak a fiai, akik akkor a barrikádokon állottak, ma azokat az oltárokat és koronákat támogatják, amelyeket egykor szüleik és nagyszüleik megingattak... Ki merné azt állítani, hogy egy mai középeurópai állam, amely Oroszország ellen háborút visel, ma a forradalom, lobogóit vinné be az orosz földre!... A német kormánynak az a szándéka, hogy egy*

kivénhedt ideológiára való hivatkozással behajszolja a német munkásságot az Oroszország ellen való háborúba. A szédelgés itt nyilvánvaló!”

A „Vorwärts” még a hadüzenet után is gúnyolódik azon a kísérleten, hogy ezt a háborút szocialista követelésül állítsák be és óvja a párt-hoz tartozó képviselőket attól, hogy szavazatukkal a parlamentben beleegyezésüket adják ehhez a vállalkozáshoz, mert hiszen akkor a cár joggal kiálthatna fel: *„Ez az a híradás, amelyre éppen szükségem volt! Most tört ki a nyaka a magunk külön orosz forradalmának! Most végre szabadjára engedhetem a nacionalizmus bestiáját! Meg vagyok mentve!”*

Holnapra persze már egészen más hangnemet kell majd a „Vorwärts” -nek megütnie, mert holnap lesz a döntés napja. A pártvezetőség még csak két napja is azt közölte a kancellárral, hogy a párt kénytelen a hadihiteleket megtagadni. És ma?

Vagy száz szocialista képviselő ül a frakció tanácstermében. Barázdás arcú, egyszerű emberek, kézműveseken, akiknek durvahangú, izgalmas beszéde közben hatalmasan zuhog le az ökle az asztalra és merészszemű, kemény és rövidszakállú, túlbő gallérú, öreg, kézzelvarrott nyakkendőjű deszperádókon kívül, doktorok és ügyvédek is ülnek ott, akik külsejükben polgáremberekhez hasonlítanak, mert hiszen ilyenektől

származnak. Az ülés folyamán a többségi vélemény képviselői felállanak és ezt mondják:

A kormány új Fehérkönyvéből kiderül, hogy Oroszország elsőül mozgósított, azután nem is várta be a mi hadüzenetünket, hanem egyszerűen betört a határon. Hivatalos jelentések szerint, nyugaton is a francia német földet tapos: tehát védelmi háború! Ha pedig ilyen háborúról van szó, akkor nem szabad a hadihitelek ellen szavaznunk, amelyeknek majdnem a fele arra szolgál majd, hogy a szegény nép aszszonyain és gyermekein segítsen. Miután mi, akik a képviselőháznak csupán egy negyedét tesszük ki, mégsem akadályozhatnók meg, hogy ezeket a hiteleket a parlament megszavazza, a hiteleket megtagadó magatartásunk a tömegekben csupán azt a benyomást keltené, hogy az ellenség betörésével és esetleges vereségünkkel szemben közömbösek vagyunk, vagy hogy éppenséggel még óhajtjuk is azt, Az általános sztrájk fegyveréhez csak annak szabad nyúlnia, aki elég erős ahhoz, hogy a kormányrudat is megragadja. Máskülönb a polgárháború csak az ellenségnek válik hasznára. Ez a többség véleménye.

A gyülekezet legokosabb fejű embere, Kautsky csakúgy mint Bebel 1870-ben, a szavazástól való tartózkodás mellett szól, de véleményével magára hagyják.

Mert a Haase, Ledebour és Liebknecht ve-

zetése alatt álló kisebbség tiltakozik az ellen, hogy azokra a régi időkre hivatkozzanak, amikor összesen két szocialista képviselő ült a parlamentben; ma 110 képviselőjük van és a népnek majd egyharmadát képviselik. Hátha az a Fehérkönyv meg van hamisítva! Miért mondaná meg az a kormány, amely iránt mindig bizalmatlanok voltunk, éppen ma az igazságot? Európának ma mi vagyunk a legnagyobb pártja és így ha mi beleegyezőnk a háborúba, akkor ez Európaszerte mindenütt irtóztos megdöbbenést váltana ki, sőt valószínűleg szétrobbantaná az egész Internacionálét is. Tegnap és mai sürgönyök Londonból, Párizsból, Milánóból, Brüsszelből, ellenállásra bátorítanak bennünket. Aki a hadihiteleket megszavazza, az egyúttal a hadviselésért magáért, és a háborús célokért való felelősséget is vállalja. A kancellár még a mai nap folyamán Ígérje meg, hogy semmiféle területi hódításba nem megyünk bele. Ezt persze meg fogja tagadni és akkor a tömegek is világosan látják majd, hogy miért tagadtuk meg a hadihiteleket.

A vita órák hosszat folyik. A kisebbség különvéleményt akarna előterjeszteni, utóbb azonban elveti ennek gondolatát, nehogy a pártot magát gyöngítse: két külön világ hívói azon iparkodnak még egyelőre, hogy együtt tartsanak ki egyazon dogma tiszteletében. A szavazás eredménye: 78 és 14. A párt elnöke, Haase, en-

gedelmeskedik a pártfegyelem követelésének és elvállalja, hogy a parlamentben olyan indoklást olvasson fel, amelyet, ő maga a pártgyűlésen elvetett volt. A kisebbségnek csupán egyetlen egy mondat beiktatását sikerült keresztülvinnie: „*Mihelyt ez a háború hódító háborúvá fajul, nyomban a legélesebb fegyverekkel küzdünk ellene!*” A pacifista lelkiismeret utolsó sikoltása! Amikor az est folyamán a pártnak ezt a nyilatkozatát a kancellárnak bemutatják, az arra kéri a képviselőket, hogy ezt a döntő feltételt ebben a formájában töröljék. A megbeszélés bizalmas. A mondatot ebben a formájában törlik.

A német szocialistáknak ez az állásfoglalása olyan meglepetést váltott ki, hogy a bukaresti pártlap még egy hét múltán is egyszerűen mint otromba hazugságot bélyegezte meg, a hajthatatlan bécsi Arbeiterzeitung pedig, amelynek keze között ott volt a hivatalos jelentés, a berlini pártlapot, amely ezt a jelentést közölte, új kormánylapnak gúnyolta.

Miután az osztrák szociáldemokrata párt csupán egy millió választón rendelkezett és így a németországi pártnál sokkal gyöngébb volt, kénytelen volt persze a derekát még gyorsabban beadni. A kormány merészségében odáig mehetett, hogy félhivatalos lapjában ezt íratta: „*Megbízható hírek szerint az Osztrák-Magyar Monarchia területén nagyszámú szubverzív elem*

tartózkodik, amelyek az állami és a közbiztonságot a legnagyobb mértékben veszélyeztetik. Ezért a hivatalos szervek azt az általános felvilágosítást intézik a közönséghez, hogy hazafias érzéséből folyóan az ilyen veszedelmes elemeket segítsenek minden tekintetben ártalmatlanná tenni... A jelzett irányban való közléseket adott esetekben a hadügyminisztériumban székelő Hadfelügyeleti Hivatalhoz lehet beküldeni." Ausztria szocialistái két héten keresztül szenvedélyesen küzdöttek Berchtold gróf provokálásai ellen. Ma pedig „a történelem ércszavát” hallják, „a cári politika merész játékáról im lehull a lepel”. Ellenben, hogy igazában mit éreztek a vezetők, az a cikk végső, ironikus mondatából hunyorog ki: „Életünket a cárért, – az egész kultúr emberis ég ott van hát a színpadon, hogy ezt az operaszerű cselekményt mint véres világ-groteszket adja elő!” Ennek dacára is a bécsi „Arbeiterzeitung” a hadihitelek berlini megszavazásának napját „mint a német szellem legbüszkébb és leghatalmasabb felmagasztosulásának napját” ünnepli. És ugyanígy játszódtak le a dolgok Budapesten és Prágában, Lembergben és Klagenfurtban, a monarchia valahány népe soraiban.

S az oka? Egyszerűen az, hogy Európa kormányai becsapták a népeket!

Az öt nagy kormány közül háromnál aktaszerűen be lehet ezt bizonyítani.

Angliában a tradíció lehetetlenné tesz ilyen becsapást, amelyet különben is a minisztereknek az Alsóház által való ellenőrzése igen megnehezítene. Az angol dokumentumok – ezek az egyetlenek, amelyeket valamely kormány a saját szabad elhatározásából bocsátott napvilágra, mert hiszen a három császári birodalomban a forradalom vállalta ezt a feladatot – szigorúan kitarítottak emellett az ó-angol életelv mellett; majd minden kísérlet, amelynek az lett volna a célja, hogy az 1914 augusztusi Kékkönyv és az 1926. évi Okmány gyűjtemény között található egyes formális különbségeket mint hamisítást leplezze le, csütörtököt mondott; bizonyos eltérések csakugyan vannak, de ezeknek sehol sem jut döntő szerepük. A kiadás természetesen hiányos, de csak igen kevés olyan aktát hagytak ki, amely Anglia javára szólt. Viszont tény az, hogy Grey 1912-ban és 1914-ben a Franciaországgal és Oroszországgal való laza megegyezéseit nemcsak az Alsóház tudta nélkül kötötte meg, hanem még a kabinet fele előtt is titokban tartotta, úgyhogy a „Manchester Guardian” augusztus 4-én joggal leírhatta: *„Sir Edward Grey tegnap esti beszéde nyilvánvalóvá tette, hogy évek óta eltitkolta az igazság egy részét.”* Az is tény, hogy a sajtó egy része éppen a döntő napokban a németek betöréseiről, kitöréseiről és

terveiről szóló gálád hazugságokkal bolondította meg a békés angol tömegeket.

A francia Sárgakönyv adatait ma még nem lehet ellenőriznünk; de közvetett úton itt is nyomaira bukkanunk bizonyos hamisításoknak; már az is gyanúsan hat, hogy a kiadásához négy hónap kellett. A pártatlan igazság francia barátai eddig nem kevesebb, mint öt hamisítást fedeztek fel benne. Eszerint elhallgatták a nép elől azt, hogy a francia kormány tudott az általános orosz mozgósításról; ezenfelül túlerős hangsúly esik az aktákban a franciák békevágyára és viszont a németek háborús szándékát is túlozva állítják be. Van a gyűjteményben két olyan akta, amelyek az elsőtől az utolsó betűig majdnem tisztára hamisítványok, s amelyeket Poincaré utóbb, amikor ebben a tárgyban kérdést intéztek hozzá, „*a chiffretitokra való hivatkozással*” hiába iparkodott kimagyarázni. A francia Sárgakönyv hitelessége ellen szóló további adatokat Larnaude francia jogtudósnak, a párizsi egyetem jogi fakultása dékánjának, valamint Lapradelle-nek, a nemzetközi jog tanárának szakértői véleményében találunk, akik a béketárgyalások idején egy hivatalos bizottság megbízásából „*Második Vilmos büntetőjogi felelősségét*” többek között a császárnak úgynevezett „*hún-levelén*” építették föl, amelyben Vilmos császár állítólag ezt írta légyen Ferenc Józsefnek: „*Vérzik a szívem, de*

tűzzel-vassal kell mindent kiirtanunk; férfiakat, asszonyokat, gyermekeket és aggastyánokat kell legyilkolnunk; egyetlen fa, egyetlen ház sem maradhat állva. Ezekkel a rémtettekkel, amelyek egyedül alkalmasak arra, hogy egy olyan dégenérait népet, mint a francia, megverjünk, a háborút két hónap letelte előtt befejezhetjük, míg ellenben, ha emberi érzéseinknek engednénk, akkor hosszú évekig tartana a vérontás.” Az ember annál inkább csodálkozik ezen a merész hamisításon, mert mégis csak furcsa, hogy a „lélekbúvárok nagy nemzetéről” fel merték tételizni, hogy egy ilyen, minden lélektani megismerés híján szerkesztett okmánynak bedől. Az 1918 áprilisából kelt Sárgakönyv, amelyben a hírhedt *„Hivatalos és Titkos Memorandum a német Hadsereg Megerősítéséről”* állítólag Ludendorff műve lett légyen, nyilván szintén durva hamisítvány.

Az orosz kormány hamisításait a bolsevisták közlései tették nyilvánvalóvá: az 1914 augusztus 7-én publikált 79 akta helyett ma már 208 aktát ismerünk. A háború kitörése idején közzétett orosz iratoknak körülbelül egynegyede hamis, főként hamisak azok a sürgönyök, amelyeket Szaszonov Szentpétervárról és nagykövete, Izvolszki, Párizsból cseréltek ki egymással. A hamisítás célzata az volt, hogy Németországnak a lokalizálásra törekvő, vagyis feltételes háborús szándékát feltétlen háborús kedvül tüntessék fel, va-

lamint hogy mindent elhallgassanak, amiből Francia- és Oroszország erős háborús kedvére lehetne következtetni; az oroszoknak a saját háborús rendszabályaikról szóló jelentéseit leenyhítették, az osztrákokét pedig feltúlozták.

Legtöbbet Berchtold gróf hazudott. Fél évre volt szüksége, amíg Vöröskönyvében 69 aktát közölt az alattvalóival; négy év múlva a forradalom „Pótlás és Kiegészítés” formájában nem kevesebb, mint további 382 iratot tett közzé; bennük találjuk a háborús bűnösségkérdésének legfontosabb forrásait. Berchtold 69 irata közül 9 ellenőrizhetetlen, 12 nem volt meghamisítható, mert szövegüket a többi nagyhatalmak is ismerték, 10-et pontosan közölt le. Ellenben 38 iratot, tehát az 57 meghamisítható okirat kétharmadát, meghamisították. E hamisítások közül a következőket emelnök ki:

A 6. számú aktában a belgrádi követünk ezt írta: *„hogyan az adott perc kedvező (a háborúra), és úgy a kül- mint a belpolitikai helyzet kedvező feltételeket és alkalmakat – korunkban bizonyára utolsó esetben – nyújt”*; ellenben ez a nyilvánvalóan kihívó jelentőségű mondat teljesen hiányzik a Vöröskönyvből. Az ultimátumnak és kommentárjának dátumát két nappal előretolták (v. ö. Berlin). Amikor a francia miniszterelnököt helyettesítő Bienvenu igazságügyminiszternek a Monarchiára nézve kedvező, Párizsból beküldött megjegyzéseit közlik (11.

sz.), hiányzik belőlük a döntő jelentőségű kiegészítés: „*A külpolitika irányítására persze neki (az igazságügyminiszternek) nincs semmi befolyása*”. A 13. sz. aktából hiányzik a párizsi kabinet intelme, amelyet az ultimátum dolgában Oroszországnak küldött. A szerb mozgósításról szóló hírt, a diplomáciai viszony megszakításáról szóló híradással együtt többfajta sürgönyből (23. és 24. sz.) úgy vonták össze, hogy ezzel azt a benyomást keltsék, mintha a szerb mozgósítás okozta volna, hogy a Monarchia megszakította a diplomáciai viszonyt, holott a dolog éppen fordítva történt. A 28. sz. aktában, a Szentpétervárról július 26-án kelt sürgönyben, a német katonai attasé bizonyosága szerint, a sürgöny döntő jelentőségű befejező részét törölték: „*Nagy idegesség és aggodalom jeleit észleltem. A béke után való vágyakozást őszintének tartom... A hangulat alapvonása ez: reménykednek Németországban és őfelsége közvetítésében.*”

A 31. sz. aktából törölték Szaszonovnak többrendbeli békés javaslatát: így például a 27-ikéről szólót, amelynek értelmében az orosz külügyminiszter azt javasolta, hogy az olasz király, tehát az ellenfél szövetségese, közvetítsen közöttünk. Amikor Berchtold berlini követünket annak a kijelentésére hatalmazza fel, hogy „*semiféle területi hódítást nem szándékozott* akkor a kérdéses aktából (32. sz.) hiányzik a döntő

félmondat: „*Anélkül azonban, hogy kötelező ígéretet tenne*”. A 38. sz. iratból kitörültek két olyan mondatot, amely Sir Edward Grey béke-szándékairól tanúskodik. A Berlinbe küldött 42. sz. sürgönyből az itt, hirtelen, egy süllyesztőből fölmerülő Conrad von Hötzendorff tábornok egyszerre újra eltűnik: ő ugyanis ebben a sürgönyben már 28-ikán, tehát még az orosz mozgósítás előtt, azt követelte, „*hogy úgy Ausztria-Magyarország, mint – az egész helyzet követelményei szerint, – Németország is, nyomban messzimenő ellenrendszabályokhoz folyamodjanak*”. Amíg Szögyény grófnak 28-ikáról kelt terhelő sürgönyét egészben törölték, mert abban Berlin az angolok közvetítését elveti és csupán formálisan továbbítja azt Bécsbe, addig Berchtold a maga Vöröskönyvében éppen az ellenkezőjét állítja annak, amit az utóbb felfedezett irat bizonyít.

Majd Bethmannak 28-iki intelmét, amely az angol fenyegetést közli (44. sz.) hamisították meg. A 47. sz. iratban nem kevesebb, mint 8 hamisítás van: szentpétervári nagykövetünknek ebből a sürgönyéből kihagyták pl. azt, hogy Belgrád lövetése minő végzetes hatással volt Szaszonovra és kihagyták azt a jelentést is, hogy a Belgrád lövetése következtében kiváltott orosz mozgósításnak nincsenek támadó céljai. Az 56. sz. sürgönyből kihagyták Szaszonovnak azt a nyilatkozatát, hogy a mozgósítás még nem jelenti

a háborút és hogy az orosz külügyminiszter a Szápáryval folytatott, látszólag komoly szándékú eszmecsere folytán megkönnyebbültnek érzi magát.

A német kormány augusztus 3-án egy 30 számból és 7 mellékletből álló memorandumot nyújtott át az országgyűlésnek; amikor aztán 1919-ben a forradalom kiadta az igazi „Német Okmányokat”, akkor a dokumentumok száma eddig a napig 700-nál többre emelkedett. Tekintsünk el a 7 melléklettől és vizsgáljuk meg csupán a 30 úgynevezett autentikus aktát. Közülök 7 darabot eleve ki kell emelnünk, mert ezeket nem lehetett meghamisítani, miután szövegüket az ellenség is ismerte. A 23 meghamisítható okmány közül a kormány 18-at tényleg meg is hamisított. Közülök egész sor irat olyan tényekre vonatkozik, amelyek a német kormánynak a háborúban való bűnrészességét bizonyítják; itt tehát nyilvánvaló a kormánynak az a szándéka, hogy ezt az igazságot a nép előtt eltitkolja. A hamisítások közül a következőket soroljuk föl:

Az 1. sz. mellékletnek dátumát, amely a Szerbiához intézett ultimátumot követeinkhez küldött kör jegyzék formájában tartalmazza, július 21-ikéről 23-ikára hamisították, hogy ezzel eltitkolják azt, hogy a német kormány a bécsi ultimátum tudomásulvétele után is, amelyről pedig állítólag az ellenségeinkkel egyazon időben egyszerre vett tudomást, azzal azonosította

mag[<]át. A 18. sz. mellékletből, vagyis a porosz tábornoknak Szentpétervárról július 30-ikán küldött sürgönyéből kihagyták a következő döntő erejű bizonyítékot: „*Az a benyomásom van, hogy itt minden támadó szándék nélkül, tisztán csak az eljövendő eseményektől való félelmükben mozgósítottak, s hogy most meg vannak döbbenve azon, amit felidéztek.*” A 11. sz. mellékletből törölték a szentpétervári német katonai attasénak sürgönyéből a zárómondatot: „A béke után való vágyat őszintének tartom/” stb. A 24. sz. mellékletből, vagyis az oroszellenes német ultimátumból törölték azt a fontos zárómondatot, amelyből kiderül, hogy Oroszország abban a hiedelemben volt, hogy Németország már korábban mozgósított. A 27. sz. mellékletből, vagyis Vivianinak az ultimátumra adott válaszából kitörülték azt a részt, amelyben a francia miniszterelnök az angol közvetítésben bizakodik, valamint azt a részt is, amelyből két legfőbb ellenségünk békés hajlandósága derülne ki; ezzel természetesen azt a benyomást akarta a német kormány kelteni, hogy békés javaslatait mereven visszautasították és hogy így elkerülhetetlenné vált a német hadüzenet.

Főként pedig hiányzik a gyűjteményből minden Bécsbe és Bécsből küldött terhelő okmány! Olyan ügyességgel, amellyel a német diplomaták csak a döntő július hava után, vagyis augusztus elsején és csupán saját népük

félrevezetése céljából, dicsekedhettek, – saját kormányaink összes hibáit és az idegen kormányoknak majd minden egyes intelmét kiirtották. Berchtold vétkes magatartásáról, Bethmann gyöngeségéről, a német császár bianco-kötelezvényéről és Grey sorozatos közvetítési kísérleteiről sem a német olvasóknak, sem a német újságíróknak nem volt szabad tudomást szerezniök; az alattvalókkal csak a cár szőszegését, csak Sir Edward álnokságát, csak Viviani elutasító magatartását volt szabad közölni, minélfogva a nép egyszerű embere is, de még a liberális vagy szociáldemokrata képviselő is kénytelen volt magában megállapítani: Hát tényleg, bennünket oroszva támadtak meg! Fel tehát a megtámadott haza védelmére! Ha a császári német kormány a döntő jellegű okmányoknak csupán egy kis részét publikálta volna augusztus 3-án, akkor a német szocialisták 4-én bizonyára zárt sorokban szavaztak volna le a hadihitelek ellen. A kormány helyesen látta ezt előre és ezért hamisította meg a Fehérkönyvet.

*

Oroszországban, amely Ausztrián kívül a második támadó nagyhatalom volt, a munkásság ellenállása, mintha csak sejtették volna a közlő eseményeket, közvetlenül a háborús krízis előtt tört ki; hiszen különben is már évtizedek óta dübörgött ott a föld alja. 1914 tavaszán állítólag 150.000 ember állott sztrájkban. Ezenfelül jú-

lius közepe táján a két fővárosban, valamint környékükön az élelmiszerek ára a háromszorosára emelkedett, a villamos vasutak, valamint a hajók közlekedése megszakadt és a fegyvergyárak kapui bezárultak, a vasúti vonalakon zavarok uralkodtak, a sürgönydrótokat elvagdosták. Maga a belügyminiszter is, akít a háborús uszítók elszánt hada vett körül, még 29-én ezt mondotta: „*A néptömegek lelke mélyén nálunk a háború sohasem válhatik népszerűvé.*”

Csakhoggy egyetlen pártnak sem volt szólás- vagy írásszabadsága. így a mozgósítás csupán tompa kábultságban némán hallgató munkásságra lelt; összeszorított ajakkal álldogálnak aznap reggelén a kis piros cédulák előtt, amelyek a szem magasságán alul, tüntetően voltak kiragasztva és inkább hasonlítottak sztrájkra uszító röplapokhoz, semmint a hadsereghez intézett cári ukázokhoz. Aztán valahonnan valamilyen ember kerekedik közéj ők, kokárdát tűz a sapkájuk mellé és ezennel katonákká nyilvánítja őket; a többi aztán vagy magától megy, vagy pedig a kényszer hajtja őket. A gyárakban halkán suttogva figyelmeztetik egymást, hogy ne lázongjanak hangosan; ösztönük megsúgja nekik, hogy a háborúból úgyis forradalom lesz.

Sok ezren azonban hangosan feljajdulnak: Vlnában az újoncok a földre vetik magukat, mert nem akarnak a marhavagónokba menni, Charkowban egy egész hosszú napon át nem

merik a sztrájkolókat munderba dugni, Aboban a már beöltöztetett újoncok egykettőre újra eladogatják cipőiket és fehéreneműjüket és aztán saját rongyaikban szöknek meg, úgyhogy 30 kopekért lehet bakancsot venni.

Van azonban széles Oroszországban egyetlen tanácskozóterem, amelynek kapui nem zárultak be, amelynek falai előtt az odacsoszogó munkásságot a kozákok nem verik puskatussal: itt még a kozákok is feszes vigyázz-ban tisztelik ennek a teremnek a jelentőségét. A Duma ez, amelynek ión oszlopai között, a hideg empire-páholyokba ma csak úgy tolong az udvari nép és a társadalom minden fontosabb figurája; a sok császárhű és háborúra uszító beszéd után itt ma egy acélos nézésű, szürke ember is fölemelheti a szavát és megkövetelheti a maga számára is a tribün szabadságát:

„Nekünk nem szabad úgy beszélnünk, mint ahogy szeretnénk, s mint ahogy más országokban a magunkfajta embereknek beszélniök szabad. Amnesztia helyett a kormány csak súlyos adókat engedélyez a népnek. Erősítsétek meg a lelketeket, munkások és parasztok, gyűjtsétek erőt – s ha majd megvédtétek a hazátokat, akkor szabadítsátok is fel!” Kerenszki az, aki így beszél, ő is megszavazza a hadihiteleket, ő is hisz Oroszországnak tisztán defenzív lelkiismeretében, vagy legalább is szeretne abban hinni. Ennek dacára is nyíltan lázít a forradalomra!

Mához három évre ő áll majd itt a kormány rúdjánál; és azok, akik ott az ión oszlopok között ma gonosz szemmel nézik őt, sötét kuckókban rohadnak majd akkor, vagy idegen országok földjén harapdálják majd ajkukat. De még Kerenszkinél is keményebb szavakkal szól Susztov úgy a szocialisták, mint az őt bolsevista nevében: ő megtagadja a hadihiteleket: *„Szívünk együtt ver testvéreinkével ott künn Európában. Az imperializmusnak ezt a háborúját megakadályozni már nem tudtuk, de befejezni mi fogjuk. A barbárságnak ez volt az utolsó gaztette. A békét mi, népek fogjuk megkötni, nem pedig ti, diplomata urak!”*

Oroszországban vagyunk – és ez a sötétarcú, reszketeg testű ember mégsem fél attól, hogy amikor lelép a szószékről és elhagyja a termet, akkor egyúttal az életét is ott fogja hagyni! Ki akadályozhatja odakünn a nagyherceget, hogy egyszerűen leüttesse őt? A szabadabb országokban odakünn akadt-e csak egyetlen egy ilyen bátor hang is a parlamentek tribünjein?

A Duma elnöke pár nap múlva mégis ezt hazudja a francia nagykövetnek: *„A háború egyszerűen végét szakította minden belső viszálykodásunknak. A Duma minden egyes pártját csak az a gondolat tölti ma el, hogy Németország ellen harcoljunk. 1812 óta nem akadt még ilyen hazafias jellegű megrázkódtatás, amely az orosz népet ennyire magával ragadta volna.”*

Angliában, ahol már a liberális kormány is inkább rohant, semmint lépegetett a háború felé, a szocialistáknak könnyebb volt a dolga; és itt, ahol a szocialisták öt fokozatban csakhamar mindjobban eltávolodnak a háború eszméjétől, az egész Labour Party mindjárt kezdetben egységesen ellene szavaz. Ez a párt azzal dicsekedhetik, hogy Európa legkitűnőbb háborúellenes manifesztumát ő fogalmazta meg: nincsenek itt patetikus felkiáltások, hanem nyers igazságok, nincs benne semmi szóvirág, csak csupa józan-ság: igazi mestermű!

„Nagybritannia munkásai! Európa munkásaival nincs nektek semmiféle bajotok. Azoknak sincs veletek semmiféle baja. Csak az uralkodó osztályok viszálykodnak egymás között. Ne tűrjétek, hogy ezt a viszályt a ti soraitok közé is becsempésszék. Egymilliónyi osztrák szocialista tiltakozott, Németországban sokmillió munkás tiltakozott. Ne hagyjátok őket magukra. Egyesüljétek a francia és az orosz munkásokkal és mondjátok meg a kormánynak: ha ti háborút üzentek, akkor mi békét üzenünk. Az Internacionálé zászlaja ott lobog minden egyéb zászló fölött. Mi hasznotok lehet a háborúból? A búr háború idején húszezer munkást lőttek le. Hátramaradottjaik támogatására még ma is évente 12 millió fontot kell fizetnetek. A délafrikai munkás sorsa pedig ma szomorúbb, mint valaha. Ezen a hábo-

rín csak a gazdag mágnások nyertek... Az uralkodó osztályok nem akarnak maguk harcolni, benneteket akarnak a harcba küldeni... Nincs kormány, amely háborút kezdhessen, ha a nép maga békét akar. Kiáltásatok ezt ki hangosan! Vonuljatok fel az uccákon és kiáltásatok ezt ki. Menjete ki a terekre és a piacokra és kiáltásatok ezt ki a világ minden tája felé... Le a háborúval!”

És ők csakugyan kikiáltották mindenütt és a világ minden tája felé. Tízezernyi tömegekben rajzottak fel vasárnap délután a Trafalgar téren; zászlóik alatt vonultak fel, mert az ucca népét itt senki sem akadályozhatta meg abban, hogy elmondhassa, amit érez; a tömeget senki sem akadályozta meg abban, hogy azt hallgassa meg, akit és amit akar. Ezekben a napokban egész Európa földjén Anglia volt az egyetlen ország, amelyben egyetlen népgyűlést, egyetlen szónoklatot, egyetlen újságot sem tiltottak el. Aznap zuhogott az eső. Az oszlop mindjobban ködbe vész. Nelson figurája ott felül már csak kísértetnek fest. És ez a tömeg éppen azt akarja, hogy a háborús hősök hazajáró kísérteteit kergessék újra vissza a sírjaikba. Most ott áll az öreg Keir Hardy a lépcsőkön és szónokol. A tömeg helyeslően bólogat és itt-ott közbe is kiált, de mint vérbeli angolok, egykedvűek maradnak.

Most egyszerre a Pall-Mall-en pár száz fiatalember vonul fel errefelé; franciák is van-

nak közöttük, hallani az ordításokon; az eső összepacskolja nemzetiszínű zászlóikat; lehetnek vagy hatszázan. Néhányan közülök beszélni akarnának. A munkások közbekiálóznak. Leszorítják őket a lépcsőkről. S miközben a tömeg Henderson-nak háborúellenes határozati javaslatát tetszéssel fogadja el, azalatt a hurrápatríóták a német nagykövetség előtt ordítazzák: À bas les Prussiens! Majd elvonulnak a Buckingham Palace elébe, ahol a király nem megy az ablakhoz, mert a tüntetők most a Mar-seillaise-t fűjják.

Egy héttel utóbb az egész hangulat hengerbuckát vetett. A szocialisták nagy része most már mellette van annak, hogy önkéntes csapatokat toborozzanak, rövidesen már a fabiánusok is hozzájuk csatlakoznak, sőt még legradikálisabb szárnyuk is, a független szocialisták sem akadályozzák meg többé pártfeleiket, hogy a háborút, amely ellen eddig keményen háborúskodtak, most már maguk is támogassák. Csupán kevesen maradtak meg közülök hajthatatlan elvűségben: *„Nem Belgium függetlenségéért harcolunk mi”,* írja nagyszerű bátorsággal MacDonald, *„hanem azért harcolunk, mert a Hármass Entente tagjai vagyunk, mert külügyi hivatalunk politikája már esztendők hosszú sora óta németellenes irányt követett és mert titkos diplomáciánk ezt a politikát azért követte, hogy az európai egyensúlyt, szövetségek felhasználásával és segítségével, fenntarthassa.”*

Anglia hangulatváltozásának oka a németek belgiumi betörésében rejlett: az angolok úgy érezték, hogy újra Európa rendőreivé kell lenniök.

A brüsszeli Internacionálénak meg kellett hátrálnia.

Az uccákon még ott echózott a tízezrek felvonulásának zsvaja, a cirkuszban még ott párolgott a nagygyűlés felvert pora, az izzó tömegek zajgása és forró lélekzete, akiknek sorai közepette Jaurès felesküdütt a béke ügyének. A „Comité Fédéral” szombaton még nagy tüntető gyűlésre hívta fel a hétfői napra Brüsszel férfait és asszonyait.

A vasárnap folyamán azonban mindent le kellett mondani. A hónapforduló körül való három nap alatt Belgium sorsa irtózatossággal borult be. Vandervelde, aki csak az imént állott ott a cirkuszban a tömegek élén, most sűrögve járt ki-be a minisztérium kapuján, hatalmas pártját a németek betörésével szemben a nemzeti ügy mellé sorakoztatja fel, sőt nem-sokára majd miniszteri tárcát is vállal; de most még ott görnyed a Népházban, a pártelnökség ülésén, hogy a holnap kiadandó kiáltványt megszövegezze:

„Mi szocialisták nem vagyunk felelősek! Nyakunkon a nyomorúság; és az események végzetes ereje alatt görnyedve csupán egy gondolat tölt el bennünket: pár nap múlva talán már az

ellenség betörése ellen kell szegény hazánknak védekeznie. De akkor annál elkeseredettebben fogunk küzdeni, miután hazánk létét a militaristák barbársága ellen kell megvédenünk ... Ámde még a legirtóztatóbb helyzetekben se feledkeztek meg arról, hogy mi az Internacionálé tagjai vagyunk, érezzetek továbbra is testvéri szívvel és maradjatok meg jóknak, amennyire ezt földünk védelmével össze tudjátok egyeztetni.”

A párt hivatalos lapja odáig ment, hogy másnapra még önkéntes jelentkezésre is felszólította a tagodat, „mert szebb dolog az embriesség eszméjéért meghalni, semmint a hunok és vandálok törvényeinek engedelmeskedni!”

*

A tömegek döntő szava Párizsban hangzott el.

Németország szocialista pártja volt a legnagyobb párt, de úgy mint 40 évvel ezelőtt, még ma is feltétlen ellenségeskedéssel állott a kormánnyal szemben; és ha általános sztrájkot hirdetett, akkor csupán vagy a háború, vagy a polgárháború között választhatott. Franciaországban viszont számos szocialista kormány volt már uralmon, még ha el is polgáriasodtak: Viviani a miniszterelnök, Malvy a fiatal belügyminiszter, tegnapelőtt még szocialisták voltak. Közöttük és az „Humanité” emberei között ugyan a végletekig szerteszakadt szekták szennvedélyességével folyt a harc, de politikai

köreik egybefolytak, személyes ellenségeskedés nem uralkodott közöttük, s amellet a társadalmat, a hadsereget és a nemességet is át meg átfonják a radikális vezetők eszméi, akiknek könyvei élesztőén hatnak rájuk; e rétegek kultúrái minduntalan egymásba szakadnak, itt senkinek sincs kiváltságos helyzete és senki sem kitagadottja a társadalomnak. Ennek a helyzetnek üdvös következménye az volt, hogy Párizsban ezekben a napokban az eddig ellenséges politikai vezérek között szoros együttműködés keletkezett; és mivel a világvárosokban az egyes néposztályok a legidegenebbül élnek egymás oldalán, éppen mert közvetlen közel laknak egymáshoz, azért a megegyezés csupán a legszélsőbb árnyalatok vezetői között vált lehetővé: Clemenceau és Renaudel között, a revanche és a kibékülés eszméinek extrém képviselői között.

Az igazi politikai vezérek még távol voltak Párizstól. Poincaré szeme előtt ugyan már végre felvillant a francia partvidék és Le Havreba érkeve, nyomban felpattant különvonatára, hogy mielőbb Párizsba jusson. Amikor csütörtökön délben megérkezett, mint valami diadalmas hadvezért, úgy fogadták őt a pályaudvaron a tisztok, tengernagyok, képviselők, akadémikusok, költők. Az elnök szeme azonban a nagy cécó közepette is kérdően akaszkodott bele Izwolszki és az angol nagykövet

tekintetébe, akik némán szorították meg a kezét. Ott künn a tömeg ujjongva szorongott a Gare du Nord körül: virágok, zászlók, ordítózás, dalok, és az egyik kocsi tetejéről egy tenger-nagy a következő végzetszerű szavakat ordította az őrjögök sorai,közé: *„Csönd legyen! Vannak órák, amikor a néma szó mindent jelent. A Gondviselésnek nem parancsolhatunk, de az érzésem azt diktálja, hogy ha üt az óra, akkor Franciaország készen áll!”*

Ugyanazon a pályaudvaron másnap délben újra tömegek zivaja és zaklatott idegessége közepette futott, be Jaurès is, aki ugyan nem a cártól jött, hanem csak a testvériesülés ünnepéről, aki azonban éppoly türelmetlenül sietett Párizs felé, mint az a másik. Mindkét vezérember egyformán tanácskozik barátaival is, meg ellenfeleivel is. Jaurès, akit még eltölt a brüsszeli tömegek tegnapi mómora és német, elvtársainak esküszava, még a tegnapi nap folyamán ezeket a szavakat írta egy kiáltványába: *„A szocialista frakció nyomatékkal jelenti ki, hogy Franciaország sorsán csupán Franciaországnak van joga intézkednie, s hogy ezért senkinek sincs ahhoz joga, hogy Franciaországot titkos szerződések és ismeretlen kötelezettségek többé-kevésbé önkényes kiaknázásával borzalmas konfliktusba keverje bele; Franciaországnak tehát meg kell őriznie teljes akciószabadságát, hogy a béke érdekében Európára*

nyomást gyakorolhasson. .. Ha azonban Oroszország ezt a szavunkat nem akarná megérteni, akkor kötelességszerűen ki kell jelentenünk: mi csupán egyetlen szerződést ismerünk el, azt a szerződést, amely bennünket az emberiség eszméjével köt egybe.” Jaurès homloka azonban mára már elborult; mi rejtőzhetik a jövő méhében¹? Itt még a leghívebb pártfelei is arról beszélnek, hogy a németek támadása nincs kizárva.

Estére (30-án) Párizsban hat óriási méretű népgyűlésen, a vidéken pedig számos városban ezt a jelszót adják ki a tömegeknek: általános sztrájk és béke! Amde Jaurès már lefokozott hangon írja most holnapi vezércikkét. Az, amelyik ma reggel jelent meg, még Brüsszelben íródott és telve volt még bizakodással.

Ma estére azonban új, fenyegető sürgönyök érkeztek Berlinből, és Párizsnak máris feldohogó haragja közepette először ír az esetleges német támadásról, bár egyelőre azt állítja, hogy ez a támadás aligha fog bekövetkezni. Az igazi veszedelem ma nem a kormányokon belül keresendő, *„ott rejlik az mindannyiánk idegességében és hirtelen, félelemszülte impulzusaiban ... Ezért hát csak nyugalom, csak józanság! Vasárnapra mindannyiótokat meghívunk a Salle Wagramba, ahol fontos döntéseket kell hoznunk. A mozgalom folytonos készenléte, a gondolkodás ébersége: ezek a józan ész igazi elő-*

örsei!” Aggodalomra boruló lélek szól ezekből a sorokból, olyan léleké, amely máris fél, hogy engednie kell az erőszaknak: tegnap még gúnyjával halmozta el minden országok gonosztevőit, most pedig rákényszerült nyugalomba burkolódnak, a többieknek is ezt ajánlgatja, a döntést halogatja és igazi államférfiú módjára elhallgatja azt, ami a tömegeket ma még nem érdekli.

Mert másnap, amikor ez a cikke már megjelent, Jaurès a pártja nevében a kormányral arról tárgyal, hogy’ lehetne a békét megmenteni. Ez a tárgyalás, amelynek lefolyását mindmáig nem sikerült pontosan rekonstruálni, úgy látszik, komolyan egyengethette a béke és a megértés útját.

Miért?

Úgy mint német, elvtársai, ő is tisztán érzi azt, hogy a munkásság az ellenség betörése ellen védeni akarja önmagát és az övéit. Főként: azonban azért akar Jaurès a tárgyalásokon résztvenni, hogy a minisztereknek állandóan az ujjahegyt figyelje, és rákoppintson, mihelyt hazugságokon kapja őket, aminők például különböző állítólagos határsértések formájában már is készülöben vannak; és azért is avatkozik bele a tárgyalásokba, mert ezzel a rájuk nézve felbecsülhetetlen értékű közeledéssel a kormányt lekötelezi és így a döntő pillanatban majd bátran szemük közé vághatja: Hazudtok! A németek tapodtat, sem moccantak! Ti csak az átko-

zott cár határai felől akarjátok a német had-erők felét elvonni és csak Elzász miatt provokáljátok őket! Ha most – így gondolja magában – a német elvtársak okosan, fenyegetésekkel és csalafintasággal megpróbálják kitudni azt, amit egy ódivatú alkotmány elvon a közvetlen tudomásuk elől, akkor talán még sikerül a látszólag kikerülhetetlen végzetet elhárítanunk!

Tehát hidegvér és józanság! Érzy, ma van életének döntő napja. A háborús láztól reszkető minisztériumból visszasiet az „Humanité” békés hangulatú szerkesztőségébe: mit mondjunk holnap reggel a tömegeknek? Hogy magyarázzuk meg nekik? Erre megszólal Brüsszelből a telefon: egy német elvtárs útban van Párizs felé! Izgalom a szerkesztőségben, új remények!

Késő éjjel hagyják el a szerkesztőséget, hogy vacsorázni menjenek. Nem látják azt a fiatalembert, aki az újság kapujánál várakozik; ő azonban látja őket és sarkukban marad. Rue Montmartre, Café du Croissant. Ott ülnek a két ablak között, törzsasztaluknál, az öreg kopott dívánon. Az éjszaka izzóan forró, az ablakok tárva, szellő se jár, a kis fehér függöny fáradtan csügg alá; Jaurès izgatott, bizakodik a holnap ideérkező német elvtársban.

Erre a nyitott ablakon keresztül egy kéz félretolja a függönyt, senkinek se jut ideje, hogy ezt a mozdulatot észrevegye, máris két lövés dördül el; mindannyian felugrának: csupán Jaurès zuhan végig a két ablak között,

a szófán. A hatalmas testet két márványasztalon fektetik végig; kezével meghatóan tehetetlen mozdulatot tesz, piros vér buggyan ki a fejéből, egy pillanatilag mindenki láthatja, hogy Jean Jaurès agya hogyan dolgozik. Asztalkendőkkel kötik be az öntudatlan ember fejét. Orvosok. Fejüket rázzák, 15 perc múlva halott. Mikorra a sápadt, vértelen embert egy kocsira a lakására szállítják, már ezren tolonganak az uccában. Pater patriae, öntudatlanul is ezt érzik mindannyian. Hangosan felzokognak. Éjfél tájt már teli vannak vele Párizs uccái.

Villain-t, a gyilkost, majd meglincselték. Fiatal, szőke, nyugodtvérű diák; sem az arcában, sem a magatartásában, sem életformáiban, sem szavaiban nincs semmi fanatizmus; városi írnok fia, önmaga is beamterképű ember. Ezt vallja: *„A hároméves szolgálati idő ellenfelét akartam megölni. Túlnagy károkat okozott Franciaországnak: már az újságja kapujánál akartam rálőni, de ott nem igen férközhettem hozzá.”* Jaurès gigászi fejének egykedvű pillantásával nem tudott szemközt nézni. Utóbb aztán bátorságot öntött belé a függöny, amely a haza ellenségét eltakarta előle.

„Polgártársak! Irtózatossá vált a gyilkosság játszódott le éppen az imént. Jaurès, a nagy szónok, aki Franciaország tribünjének díszjele volt, gyáva orgyilkos keze legyilkolta. Kalapot emeltek ennek a szocialistának sírja előtt, aki a legmagasztosabb eszméért küzdött és aki ezekben

a nehéz napokban a kormánynak a béke érdekében való hazafias munkáját támogatta alá!” Párizs uccaszögleteiről hatalmas betűkkel ezek a mondatok rikoltanak le másnap reggel a plakátokról. Valamely párt kiáltványa ez talán? Dehogy. Maga a kormány mondja ezeket a szavakat, Vivianival az élén. Igaz, hogy közben eszünkbe ötlik, hogy az elhunyt csak nemrégén még a következő szavakkal aposztrofálta a hazát: *„A nemzet az emberi lángész és a haladás kincsháza és a proletariátus igen csúnya szerepet vállalna, ha az emberi kultúrának ezt a drágaköves tartóját összerombolná.”*

Poincaré nyilván megkönnyebbülten sóhajtott fel, amikor ennek a golyónak mesésen pontos röppálya járói olvasott, de azért fájdalomtól megindult hangon ír az özvegynek. A Jaurès-szal ellenséges újságok ezt írták: *„Politikai szempontból bűnös volt és nagy tehetségét arra használta fel, hogy majdnem minden esetben Franciaország ellen emelje fel a szavát. De most, éppen ebben a krízisben, úgy tetszett, mintha változáson ment volna át a lénye.”*

Talán túlkorán szimatolták ezek a lapok a maguk hajnali szellőjét? Jaurès július utolsó estéjén esett el: még egy éj választotta el attól az augusztus elsejétől, amelyen Európa sorsának kellett eldőlnie, és egy fél nap választotta el a német elvtárs megérkezésétől. Ki tudja, talán minden ezen a holnapi megbeszélésen függ, amelynek folyamán két, egyazon érzésű

kisebbség akarta egymás kezét megfogni, hogy így megerősödve többséggé legyenek. Most vagy soha, minden csupán egyetlenegy erős egyéniségnek lángoló lelkierején múlt, csakis ez az egyéniség önthetett barátaiba bátorságot, ellenségeibe félelmet; minden ezen az egy emberen múlt, akinek halálát még a vele ellenséges kormány is megsiratta Párizs fórumán, mint egykor Antonius a Cézárét.

Ez a gyilkosság öt héttel követte a Habsburg-főherceg legyilkolását. Két fiatal nacionalista, lelke meggyőződéséből lőtt bele az agyvelejébe két olyan vezető egyéniségnek, akiket hazájuk ellenségének véltek.

Az eszmény és az örület éppoly végletes játékot játszott e két fiatalember agyvelejében, mint aminő végletes a kettejük neve: Princip és Villain, az elvhű és az elvetemült ember. Princeps és Villanus: a vezér és a szolga. Milliónyi elnyomott szlávot az évszázados bilincsekből kiszabadítani: hatalmas cél. Viszont kétesebb célkitűzés volt az, hogy Elzász és Lotharingia, e két kevertnépű, sokszor megkívánt provincia kedvéért a Németországgal való háborút fellobbantsák csak azért, hogy végül aztán a 40 és a 60 milliányi emberek között, azoknak egy kis, másfélmillió töredéke provinciájuk egyik végéről a másik végére rakja át a határsorompókat: felettébb kétséges célkitűzés.

Az első lövés a Végzet útjait szabadította fel, a másik lövés az utolsó gátakat sodorta el.

De Princip nemzete hőségé lett, míg áldozatát rég elfelejtette az utókor. Villainról megfeledkezett a világ, de áldozatának eleven ereje mind hatalmasabbul hat a tömegekre és képéből a minden nyelveket beszélő népmilliók a szabadság szimbólumát faragták.

Másnap, amikor Németország Szentpétervárnak megüzeni a háborút, s miközben négy állam népe már élet-halálharcra vonul fel egymás ellen, a még temetetlen Jaurès elvtársai, meg egy belga szocialista együtt tárgyalnak a német elvtárssal pártjuk tanácskozó szobájában, amely ott van a Palais Bourbonban, amelynek folyosói német gyűlölettől izzanak; három egymással ellenséges nép alsóbb rétegeiből való hat elvtárs tárgyal itt, hogy a császárok és államfők parancsára felvonuló milliós hadseregeket egyetlen szavukkal megállítsák. Derék és jóindulatú emberek, de borús a lelkük és végkép kétségbeesett: így hát nem tudnak agyukból mentőszikrát kicsiholni. Nékik kellene a körülményeket vezetniök, de ők hátrálnak meg előlük; lemondanak az általános sztrájk fegyveréről és csakis a hadihitelek meg vagy meg nem szavazásáról tárgyalnak. Az oka? Kormányaik hazudozásai, amelyeket el kell hinniök.

A német szocialista azt állítja, hogy Berlinben csak a hadihitelek megtagadásáról, vagy a szavazástól való visszavonulásról lehet már csak szó. A franciák kijelentik, hogy német támadás esetén nem akadna egyetlen francia

sem, aki megtagadja a hitelt a mentési munkálatoktól. Az a terv is füstbe megy, hogy Berlinben és Párizsban egyazon szövegű nyilatkozatot olvassanak fel, amellyel a szavazástól való tartózkodást indokolják; ez az ötlet főként azon bukik meg, hogy „*a távirati összeköttetés megszakadt*”. Ez az indokolás ugyan megfelelt a tényeknek, de azért tragikomikusan hat; most mindkét párt fenntartja az akciószabadságát és a német elvtárs ezzel elhagyja Párizst.

A francia munkásság vezetői ezután nagy pártgyűlések kereteiben a kormány odaadó béketörekvéseivel indokolják nemzeties magatartásukat. 1793-iki őseik szavával kiáltozzák, mint vérbeli forradalmárok: Béke a kunyhóra, harc a paloták ellen!, de mint vérbeli franciák aztán ezzel a jelszóval fejezik be a szónoklataikat: „*A hazáért! A Köztársaságért!*” Majd nyomban a fegyverek alá sietnek, hogy Franciaországot megvédjék Németország ellen; hangulatuk pontosan ugyanaz, mint aminővel német testvéreik vélik hazájukat Oroszország ellenében megvédeni. Nem, nem csalók ők, csak szegény becsapottak mindannyian. Mert úgy, ahogy az orosz parasztnak semmi baja nem volt Németországgal, ugyanúgy nem lehetett német polgár vagy munkás, aki ellenséges érülettel viseltetett volna Franciaország ellen. Itt is, meg amott is egy maroknyi ember vezette a nemzetet afelé az örület felé, hogy a nyugati határokon van mit gyűlölniök, van mit meghódítaniok.

Ezekben a napokban egy román ember volt az, aki a tömegek kényszerhelyzetét élesen megformulázta: a szerbek, a belgák és a franciák jogos önvédelemből cselekszenek, ezt írta, hazájukat kell védeniök, de a hadüzenet után a többi nép sem tehet egyebet, minthogy „*ajkán a háború ellen zúgó átokkal és azzal az esküvel, hogy a békekötés után hadat indít a háború ellen, kimenjen a frontra és törött szívvel legyen katonává. A kormányoknak még mindig meg van a hatalmuk, hogy bennünket, testvéreket, arra a tragikus sorsra kényszerítsenek, hogy egymást lödözzük le ...*”

TIZENNEGYEDIK FEJEZET.

A görgeteg.

Ég a világ. Ennek dacára sehol a kabinetekből egyetlen tiszta láng nem csap föl: ezt a luxust még az utolsó órákban sem engedték meg maguknak, mert félték a gyűlölettől, amelyet népeikből kicsiholtak. Jagow maga nem volt szentimentális ember; minden hazug szóvirágot eldobott most már és így szólott Goschenhez, az angol nagykövethez, aki most (4-ikén), hogy Németország utoljára utasította vissza az angol közvetítő-indítványt, kikérte az útlevelét:

„Minél gyorsabb és minél kényelmesebb úton kell Franciországba benyomulnunk... A németek igazi tromfja a cselekedeteik gyorságában rejlik, míg az oroszok tromfja a csapataik kimeríthetetlen forrásában van.”

Jules Cambonnal plátói beszélgetést folytatott a háború borzalmairól, amelyeket sem az egyik, sem a másik úr közvetlen tapasztalatból nem fog megkóstolni. A francia diplomata így szól: *„Ha egy régibb nemzedék kihal, hogy újabb nemzedéknek adjon helyet, amely a háború borzalmait még nem ismeri és ezért bőven buzog a harci kedve, – s ez körülbelül minden negyven évben megismétlődik – olyankor az*

emberiségre rászakad a háborúság réme. Hiába, ez a világ folyása.” Régebbi szalónszínművekben ugyanezzel a cinizmussal mondogatta volt a síró leánynak elcsábítója: „C'est la vie!”

Kevésbé nyíltan beszél még ugyanazon az estén a német kancellár az angol nagykövettel: a világtörténelem folyamán még ritkán hazudott két ember egymásnak annyit össze, mint ez a két diplomata ebben a történelmi órában. Bethmann, aki a háborút mindenáron el akarta volna kerülni és most megkésve látja be, hogy gyöngesége milyen lejtőre juttatta, mélységes erkölcsi felháborodással mondja: *„Hiszen olyan ez, mintha az ember valakit hátulról támadna meg orvul, aki két ellenségével az életéért harcol!”*

Goschen: *„Mi ebbe az életre-halálra szóló háborúba a becsületünkért megyünk, amelyet a belga semlegesség védelmére ünnepélyesen lekötöttünk.”*

Bethmann: *„De milyen árat fizetnek érte! Csupán egy szóért: a semlegességért, amelyet háború idején annyiszor meg annyiszor sértettek már meg, és egy papírcafatért fog most Anglia egy vele rokon nemzettel háborút viselni, amely nemzet nem kíván mást, csak baráti jobbot! Egész politikám összeomlik!”*

Ez a cinikusan odavetett „papírcafat” őszintébben hangzott, mint az angol diplomata frázisai a nemzeti becsületről. Hogy ne kelljen most Angliának belgiumi érdekeiről nyíltan be-

szelnie, Goschen az esztétika mezőnyére réved: „*Ennek a tragédiának ez a drámai klimaxa*”, mondja. „*Nemzeteink elszakadnak egymástól, és pedig éppen abban a percben, amikor viszonyuk barátságosabbá és szívélyesebbé alakulna, semmint hosszú évek óta.*” Csak amikor már távozóban van és ezzel a két nemzet szakítását szimbolizálja, csak akkor buggyan ki a száján néhány olyan szó, amely elárulja, hogy ez az egész ügy tisztán a kormányok külön háborúja: „*Sajnos, hiába fáradoztunk azon, hogy Ausztria és Oroszország között fenntartsuk a békét, a háború mind több tért hódított és bennünket olyan helyzet elé kény szerit ett, amely elől... egyáltalán nem tudtunk kitérni... Ez a tény azt hozza magával, hogy eddigi munkatársainktól hirtelen meg kell válnunk. Senki sem sajnálja ezt jobban, mint én*”.

Miután valódi okaik nem voltak, a sajnálkozás ilyen köznapi frázisai közepette hagyta el a francia és az angol nagykövet Berlint,

*

Berchtold gróf, a játék tulajdonképpeni kezdeményezője, most egyszerre semmi hajlandóságot nem érzett magában arra, hogy azt valóban végig is játssza. Amikor azt látta, hogy Berlin és Szentpétervár között megszakadt a barátság, ezzel az a régvárt alkalom kínálkozott szerinte elébe, hogy most újból választhasson a két kabinet között: Metternich hív tanítványa egy percig sem habozott, hogy ebben az alter-

natívában az orosz mellett döntsön! Július utolsó napján, amikor a Berchtold által felidézett német-orosz szakítás végérvényesen tényé vált, a bécsi gróf még ugyanabban az órában újra átmosolygott a Néva felé és nagyhirtelen újabb „eszmecserébe” fogott: tehát megkezdte azt a közvetlen tárgyalást, amelyet Grey egy héten át hiába iparkodott elérni. Berlin csak most ismerte fel a veszedelmet. *„Elfelejtettük Ausztriát megkérdezni”,* írja Tirpitz, *„vajjon tényleg akar-e az oldalunkon Oroszország ellen küzdeni. Legnagyobb megdöbbenésemre Moltke azt mondta nekem, hogy ha az osztrákok most visszakoználak, akkor kénytelenek lennének mrimi áron is békét kötni.”*

Az ellenség viszont annál boldogabban veszi a Nibelungok táborában bekövetkezett fordulatot tudomásul: azon reménykednek, hogy még az utolsó percben sikerül talán Bécs és Berlin között szakadást okozni. Még az első napon is, amikor a németek és az oroszok már vígan lödöznek egymásra, a hirtelen békés hajlandóságúvá lett Berchtold még *„barátságos hangon”* tárgyal az orosz nagykövettel Oroszország felől; az utóbbi arról panaszkodik, hogy Németországban milyen vehemens harci kedv uralkodik és aztán a következő megrendítő szavakkal búcsúzik a bécsi külügyminisztertől: *„Valóban, közöttünk minden bajnak csupán egy rettenetes félreértés az oka.”* Berchtold, saját szavai szerint, nem lel egyetlen jó szót Németország szá-

mára, amelyet pedig ő csalogatott bele ebbe a háborúba, sem most az orosz, sem pedig utóbb a francia nagykövet előtt, akinek egyszerűen elnézi, amikor az Vilmos császár ellen kezd panaszkodni.

Időközben Bécsben csak úgy porzik a berlini sürgönyök zápora, amelyek energikus hangon és jogosan követelik most már azt a háborút, amelyet a bécsiek agyaltak ki. Az Oroszországnak szóló osztrák hadüzenet aztán, a maga groteszkül zavaros hivatalos stílusában csakugyan azt a benyomást szeretné kelteni, mintha a bécsieket Berlin ugratta volna bele a háborúba.

De hogy Franciaországgal is szakítsanak? Minek? És minek Angliával szakítani, amelynek kultúrája és üzletei Bécsben mindig olyan meleg otthonra találtak? Sok ezernyi német katonát holtteste fekszik már kinn a csatatereken és rohad a meggyilkolt habsburgi főherceg dicsőségére: de Berchtold gróf még mindig a legnagyobb udvariassággal fogadja szövetségesei ellenségeinek naponkénti látogatásait. Igazán kár, hogy a franciák annyira komolyan veszik a politikájukat: mindenáron szakítani akarnak Béccsel, holott Berchtoldék erre semmi okot nem látnak! A Németországgal való hadjárat kezdete után egy héttel a franciák kérdést tesznek Bécsben, hogy vajjon a Monarchia is küldött-e csapatokat Elzászba. Berchtold méltatlankodva tagad. Hogy ilyesmit tesznek fel róla!

A németek azonban, akiknek megvan minden jó okuk arra, hogy nyugtalankodjanak azon, vajjon szövetségesük végkép elszánta-e magát arra, hogy a nyugati fronton folyó háborúból is kivegye a részét, a semleges külföldön azt a hírt kolportálják most, hogy ők majdnem mindenütt „*vállt vállnak támaszkodva küzdenek Ausztriával*”. Bécsben az öreg Dumaine úr most mind sürgetőbben érdeklődik: újra előhozakodik a kérdésével, amire újra megnyugtatóják, míg aztán végül ő maga rövid úton megállapítja, hogy osztrák csapatokat, vagoníroztak be a nyugati hadszíntér felé; minélfogva kikéri az útlevelét. A Ballplatzon nagy a sajnálkozás. Csak a bécsi polgármester gondolja magában ezt: ha a franciák arra szánták magukat, hogy ránk lövöldözzenek, akkor majd vele gyűlik meg a bajuk; és még azon este kiáll a Rathaus erkélyére és onnan hirdeti ki harsány szóval: „*Párizsban kitört a forradalom! Legyilkolták a köztársasági elnököt!*”

Ezenközben az angol nagykövet is nyugodtan ott csücsül Bécsben, az osztrák-magyar nagykövet pedig Londonban. Amikor Liehnowsky hercegnek Londont, el kell hagynia, a szövetséges Monarchia nagykövete kíséri ki a vasúthoz és teljes lelki nyugalommal azt jelenti ki, hogy ő a maga részéről azt hiszi, ott maradhat Londonban. És csakugyan további kilenc napig ottmarad még, ezenközben persze nem küldhet, ugyan titkos sürgönyöket, de ismételten is

tárgyalásokat folytat Greyvel arról, hogyan lehetne valami külön megegyezést találniok:

*„Nem lenne helyesebb, ha elkerülnénk ket-
tőnk között mindenféle ellenségeskedést?”* kérdi Mensdorff gróf. Majd: *„Nem lenne-e kívánatos,
hogy minden államcsoportból egy-egy nagyha-
talom érintkezésben maradna egy mással!”* Ami-
kor aztán végül a sajtó szólítja fel, hogy legyen
szíves végre már elutazni, akkor Grey, tehát az
ellenség, ezt mondja neki: *„Remélem, nem érzi
magát megsértve.”*

Lord Roseberry meglátogatja Mensdorffot
a követségen, panaszkodik előtte orosz szövetsé-
gese fölött és bejósolja, hogy Anglia támogatása
ebben az egész játékban csak arra jó, hogy a
cárt világalomhoz segítse. Ezzel egyidejűleg
Berchtold grófhhoz Berlinből sürgetés érkezik:
a Földközi Tengeren rekedt német hadihajóknak
sürgős szükségük lenne az angol flottával szem-
ben osztrák támogatásra, Berchtold gróf, az
előkelő szövetséges, még egyszer megpróbálná,
hogy kitérő válasszal kerülje meg a dolgot,
amire aztán Berlinből ultimátumot meneszte-
nek a nyakába: *„Anglia ellen öt napon belül, de
legkésőbb augusztus 12-ikéig meg kell történnie
a hadüzenetnek.”*

Milyen kiállhatatlanul, kínosan energiku-
sak ezek a poroszok! – gondolja magában
Berchtold és abban reménykedik, hátha sike-
rülne mégis valamilyen icinyke-picinyke kibú-
vóra lelnie. Mire azonban elérkeznék az ominó-

zus 12-ike, az angolok, mint született udvarias emberek, maguk oldják meg a bécsi urak súlyos dilemmáját: Mensdorff grófot egyszerűen hazatessékelik.

Másnap reggel – augusztus 13-ikát írjuk és Németország, amely voltaképpen csak mint a Monarchia párbajsegéde avatkozott bele ebbe a háborúba, immár két hét óta szörnyű veszteségek közepette verekszik, – most lép csak be búcsúlátogatásra Anglia nagykövete Berchtold gróf dolgozószobájába, aki „*utánozhatatlan udvariassággal panaszkodik a Végzet felett*”, amely a Monarchiával baráti viszonyban élő népeket arra kényszeríti, hogy ellenséges frontokon, künn a harcmezőkön, mérközzenek egymással. A diplomaták, ha már végkép semmi sem jut az eszükbe, rendszerint igen szívesen ráncigálják elő a Végzetet.

Bunsen „*meghatott hangon*”: „*Bárhogy is keressük, mi sem találunk erre a konfliktusra semmiféle okot. Nagyon megkérném Excellenciádat, kegyeskedjék Őfelsége előtt legmélyebb hálám kifejezését tolmácsolni mindazért a kegyért, amiben az utóbbi nyolc hónap óta részeltetni kegyes volt és méltóztassék Őfelségét egyúttal az én királyom felségének mély csodálatáról is biztosítani, aki Ferenc József őfelségéhez szüntelen bámulattal tekint fel és azt a reményét fejezi ki, hogy az Anglia és a Monarchia között fennálló, mélyen sajnálatos hadiállapot nem fog sokáig tartani.*”

Berchtold: *„Végtelenül elszomorít a gondolat, hogy Angliával konfliktusba keveredtünk, holott mindkét államot úgy politikai, mint erkölcsi szempontból úgy a hagyományos rokonérzés, mint közös érdekeik oly szorosan egymáshoz fűzik. Engedje meg, hogy én is csatlakozhassam az Ön reményiségéhez, hogy ez a végtelenül sajnálatos hadiállapot nem fog sokáig tartani és hogy természetes kapcsolatainkat sikerüli minél előbb újra helyreállítanunk.”*

Másnap osztrák-magyar és angol matrózok a Földközi Tengeren kölcsönösen agyonlőtték egymást, és pedig az egymást személy szerint megbámuló uralkodók zászlaja alatt. Elöljárók a népek millióit arra kényszerítették, hogy mától kezdve gyűlöljék egymást és az emberek legnagyobb része el is hitte, hogy csakugyan így kell cselekednie; ez a gyűlölet, amelyet gonosztevők találtak ki, még évtizedek múltán tovább fog élni ama küzdelmes generáció gyermekeiben. Négy hosszú éven keresztül mindenkit mint áruló't csuknak le, aki az ellenséges fronton túl élő fiának vagy atyjának üdvözlét küldi. De az Isten kegyelméből való császárok és királyok a szolgáik által biztosítatják egymást, hogy mennyire szívből sajnálják a kellemetlen quiproquót és közben jó utazást kívánnak egymásnak.

Régi időkben a királyok maguk lovagoltak zsoldos hadseregük sorai elé és lovagias párosviaskodásban döntötték el a viszályt; ma azon-

bán békés alattvalóikat előbb a gyűlölködésbe, azután a lövészárkokba kényszerítik; ellenben „lovagias” tények jelentik ki, ha az ellenfél nem lövöldöz a főhadiszállásaikra; vagyis a milliányi emberek közül csak a magukfajtaját kímélik, s így tényleg abban a helyzetben vannak, hogy bátran reménykedhessenek azoknak a természetes kapcsolatoknak gyors helyreállításában, \ amelyeket önmaguk szántsándékkal romboltak szét.

Két héttel később, amikor Brüsszel már a németek igazgatása alatt állott, Ausztriának, sajnos, nem maradt más választása, mint hogy itt is megtegye a végső lépést: végre megüzente Belgiumnak a háborút.

Az utolsó diplomáciai eszmecserék során a hivatalos jelentések szerint öt esetben sírtak a felelős tényezők: Carol román király Czernin gróf jelenlétében sírt őszinte könnyeket, hiszen nemes és igazszívű uralkodó volt, akinek öreg napjaira kellett megérnie, hogyan fognak ki rajta. Pasics igen könnyen megmagyarázható örömkönnyeket sírt Nisben az orosz ügyvivő jelenlétében. Goschen akkor sírt, amikor Bethmanntól búcsúzott. Szasonov és Pourtalès kölcsönösen szemükre hányják egymásnak a könnyeket. Miután mindezek a könnyek egyoldalúan, csakis az ellenfél jelentéseiben merülnek fel, arra kell következtetnünk, hogy a diplomaták között nem tartják illendőnek, hogy azoknak a nemzeteknek balsorsa miatt sírjanak, ame-

lyekért a felelősséget nekik kell viselniök; sokkal előkelőbb dolog, ha az ember a polgári elemeket hagyja sírni. Csakhogy ezek a könnyek nem igen kerülnek bele a történelem lapjaiba.

A királyok és miniszterek magaslatáról bizonytalan kéz követ dobott el, már ott gördül, lefelé vivő útján örült sebességgel dagad meg: a görgeteg. Most, az első napok idején, valamennyi kormány ott sütkérezik annak a diadalnak fényében, amelynek delelőjét egyikük sem éri meg. Sikerült végre a tömegeket megnyergelniük. A becsapott emberek már bizakodnak, ordítóznak, gyűlölködnek végig Európa minden fővárosán.

Bécsben a lelkesedés édes-bús, de titkos valcerütemben folyt le. A nagyparádékhoz a tömegeket a tűzoltóság védnöksége alatt szervezték meg; a Prinz-Eugen-induló gyakorlott dalárdák torkából harsogott végig a Ringen, egészen a Rathausig, amelynek erkélyéről elegáns nyári ruhákban villogó hölgyek integettek: minden olyan szép volt, olyan vidám volt, olyan jól elrendezett volt. Csupán a középpont hiányzott: mert a császárt, aki már csak valami mítoszként éldegélt odakünn Schönbrunnban, alig lehetett már látni, az új trónörökös senki sem ismerte, a legtöbb miniszter pedig évtizedek óta felhők mögé bújva láthatatlanul él. így hát magának a népnek kellett a nagy ünnepet a maga fantáziája szerint megülnie. Már augusztus

5-én élőképek formájában vitték ebben a színházi városban a két szövetséges császárt színpadra. Bécs, a maga föltétlen muzikalitásával, a háború kitörését a maga külön dalaival ünnepelte künn a kerthelyiségekben; úgy festett a dolog, mintha Bécs újra egyszer ünneplő várossá lett volna.

Berlinben a Végzet sejtelmeit, ha netalán itt-ott mégis felcsuklottak volna, általános ordítás fojtotta el. A tömegek komoly méltóságát a nacionalizmus fényszórói meglepő fénygúllakra bontották fel. A poroszok velük született katonai szelleme mindent és mindent valami katonai indulószzerű ritmikus generálszósszal öntött le és ez a ritmus *„minden porosz szívét hangosabban dobbantotta meg”*. Amikor augusztus 1-én délután lomhatestű, szürke teherautók robbogtak végig a „hársak alatt”, s amikor szürke és piszkos munkásingbe bujtatott fiatalemberek az újságok különkiadásait nem is egyenként, hanem mindjárt egész csomagokban hajigálták az ucca népe közé, akkor az emberek úgy ujjongtak feléjük, mintha máris a diadal hírnökei lennének és a nyomdafestéktől még nedves papírkötegeket úgy hajigálták egymásnak kézből-kézbe. Estére tízezernyi tömegek vonultak fel a királyi palota elé; a Császárt akarták látni. Ő pedig így szólott az erkélyről: *„Nem ismerek többé pártokat, már csak németeket ismerek!”* Ragyogó gondolat, amely valósággal szállóigének született és amelynek akkor még megvolt az

az ereje, hogy a tömeg hitt is benne. A királyi palota szolgáltatta a berlinieknek azt a közép-pontot, amely a bécsieknek hiányzott. A királyi hercegek, amint autóikkal fel-alá kocsiztak/ az uccákon és Bethmann-Hollweg, a kancellár, aki az egyik beszédében Bismarck emlékét nierte felidézni, minduntalan édeskésen mosolyogtak. Igazi diadalünnepnek festettek ezek a napok. Csak a Császár járt ezekben a napokban gondterhes, komor orcával az uccákon.

Berlin a tábornokok hatalmában volt. Amikor Szögyény az utolsó pillanatban tiltakozni próbált a németeknek Belgiumba való bevonulása ellen, a külügyminisztériumban ezt a klaszikusan porosz választ kapta: *„Most a katonáké a szó, itt már senkinek nem lehet beleszólása.”* A külügyi hivatalnak Moltke diktálta a politikai sürgönyöket úgy, ahogy azokat, katonai alantasai néki beszuggerálták. A dolgok menetét nem a vezető államférfiak határozták meg, hanem valamelyik ezredes ötletei magasztosultak fel a birodalom legsúlyosabb állásfoglalásaivá. A vezérkar ezt parancsolta:

„Mi nem akarjuk Belgiumot valamilyen frivol ürüggyel elfoglalni. Ebben a háborúban Németországnak nem csupán egész állami létéről, hanem egyúttal a germán kultúrának a szláv kulturátlansággal szemben való megővéséről és fenntartásáról van szó.” Ilyen értelmű jegyzéket szándékoztak chiffrálás nélkül Londonba is meneszteni, *„mert hiszen nem válhatik*

kárunkra, ha ezt a jegyzéket chiffrálatlan formája következtében mások is tudomásul veszik”. A jegyzéket némi változtatásokkal, nyílt angol nyelven, mint instrukciót csakugyan elküldöttek a Birodalom nagy kárára, Londonba, mert a porosz hivatali gőgöt ezzel a sürgönnyel vitték be elsősíben az ellenséges világ tudatába és ott ezt tartották ezentúl a németek nemzeti érzésének, holott azok egészükben éppen olyan békés polgáremlerek voltak, mint akár szláv szomszédaiuk.

Másnapra a vezérkar politikai látomásai már az egész földgömböt ölelték körül. Moltke Bethmannhoz: *„Lengyelországban megtörténtek a fölkelés kezdő munkálatai... Csapatainkat a nép már majdnem mint barátait üdvözl... Amerika hangulata Németország mellett áll. Ott a közvélemény fel van háborodva amiatt, hogy milyen szégyenletesen jártak el velünk szemben ... Rendkívül fontos szerepe jut az egyiptomi, indiai, valamint a kaukázusi fölkelésnek is. A Törökör szaggal való szerződés abba a helyzetbe hozza a Külügyi Hivatalt, ... hogy az iszlám fanatizmusát felbujtogathassa.”* Nem, ne gondolják, nem paródia ez: így áll ez szóról-szóra az aktákban. A külügyi államtitkár pedig már két nappal előbb megsürgönyözte Sztambulba a „muhammedán jelszót”: *„A Kaukázus forradalmosítása kívánatos lenne.”*

Jagow nem csupán szimbolikus értelemben tűnt el a katonai figurák közepette. Ragyogó

csoportokban gyülekeztek fel azok a királyi palota Fehértermében, persze nem a trónus körül, mert hiszen az magános pompájával ott állott egyedül a nagy ablakok között, hanem illő távolságban. A tábori szürkébe öltözött magasnövésű emberek között a német államtitkár ide-oda tipegett egyik csoporttól a másikhoz, keskeny válla előrehajtott, amint hallgatódzott; fejével bólogatott és nyilván mindenütt információt iparkodott szerezni, holott éppen neki kellett volna minden kérdések információs középpontjául szerepelnie. Bismarck szellemét hiába kerestük volna és az emberek csak jóval később jöttek rá, mennyire igaza volt az okosfejű Ballinnak azzal a mondásával, amelyet így formulázott meg: *„Nem kellett volna ahhoz Bismarck lángesze, hogy ezt a háborút elkerülhessük, amelynél butábbat a világtörténelem még nem ért meg.”* A Császár átkokat szórt e bűnös világra: *„A világ tanuja lehetett annak, hogy az utóbbi évek nyomasztó zavarai közepette minő fáradhatatlanul állottunk künn a gáton, hogy Európa népeit megkíméljük a nagyhatalmak között megvívandó háború irtózataitól... A ránk kényszerített védekezés tudatában, tiszta lelkiismerettel és tiszta kézzel ragadjuk meg kardunkat.”* Bizonyára ő maga is régóta elfelejtette, hogy akkor, július 5-én feltétlen segítséget ígért az osztrákoknak különböző kalandos vállalkozásaik számára; bizonyára a legszentebb igazában tudta magát és a világ közvéleményéhez intézett

kiáltványát bizonyára a legjobb hiszemben bocsátotta ki. Mert hát ilyen volt az ő jelleme.

Két órával utóbb, a délután folyamán, a kancellár az országgyűlésnek magyarázta meg a konfliktus eredetét, de magyarázatából kifejtette az összes döntő tényezőket. A belga ügy dolgában úgy vélt legokosabban cselekedni, ha úgy tesz, mintha egészen őszintén beszélne. Erről a Belgiumon keresztül való felvonulásról, amely tudvalevőleg húsz esztendő óta minden német haditerv alapköve volt, Bethmann ezt mondotta: *„Mi most élet-halálharcot folytatunk és a szükség törvényt hont... Franciaország nyugodtan várhatott!... Az igazságtalanságot, amelyet ezzel a felvonulással elkövettünk, iparkodunk majd újra jóvátenni, mihelyt katonai céljainkat elértük. Akinek a helyzete annyira fenyegetett, mint a miénk és aki az életéért verekszik, annak csak arra szabad gondolnia, hogyan vágja ki magát.”* Szavait stílusos muzsika kísérte: az országgyűlésen végigdübörgött a tetszészaj; egész Németország magáévá tette az új dogmát, amelyet a jogtudomány és az egyház tanítói is alátámogattak: Kohler tanár mint jogász bebizonyította, hogy a szükség mért bont törvényt, és Traub plébános úr ezt írta: *„Azáltal, hogy a kancellár beismerte eljárásunk jogtalan voltát, máris jogossá tette azt.”* A parlamentnek csak éppen a legradikálisabb elemei érezték, amint valami borzongás futott rajtuk végig érezték, hogy ez a gon-

dotat már holnap két ellentétes táborra osztja a világ közvéleményét. Fagyos hangon, mint akit halálra ítélték, úgy szavazta meg Haase, a szocialisták német vezére, négymilliónyi német munkás nevében, a hadihiteleket. Beszédének minden egyes mondatával elítélte a háborút, amelynek céljaira a pénzt megszavazta:

„... francia testvéreinkkel való bensőséges egyetértésben. Mi az anyákra is gondolunk, akiknek fiaikat kell ideadniok, az asszonyokra és a gyerekekre... Az Internacionáléval meggyőződésünk azonosságában egynek tudjuk magunkat, mert hiszen az Internacionálé mindenkoron elismerte minden egyes népnek nemzeti külön életére való jogát és elítélünk minden hódító hadjáratot. Azt követeljük, hogy a háborút nyomban fejezzék be, mihelyt a határaink biztosításának célját elértük és mihelyt, ellenfeleink készek arra, hogy békét kössenek”.

A parlament jobb szárnyán a junkerek pokolba kívánták ezt az egész vörös társaságot, amely még ma sem tud arról lemondani, hogy szokott frázisait darálja. De ím', mi történik? Feltűnően komoly arcú férfi siet a szószék felé, bárha további szónokok nem voltak előjegyezve. Karl Liebknecht ez az ember. Úgy, ahogy bátor atyja évtizedeken keresztül küzdött ezen a helyen a magános próféta bátorságával, aki csupán belső sugallatának engedelmeskedik, a fia is merészen szembeszáll: egy ember hatvanmillióval szemközt! Ámde az elnök úr megrázza

hosszú, szürke szakállát és megtagadja a veszedelmes embertől a szót. Miután az összes pártok megegyeztek egymással, Liebknecht is meghajol a többség akarata előtt és ő is megszavazza az ötmilliárdot. A következő hitelekre való szavazásnál már 6 és az azután következő szavazásnál már 32 képviselő szavazott nemmel.

*

Ugyanabban az órában, amikor Bethmann és a Császár Németországot Isten és a történelem színe előtt mint megtámadott nemzetet védték meg, ugyanakkor Viviani, a francia miniszterelnök, a Palais Bourbonban 400 képviselő előtt az államelnöknek következő üzenetét olvasta fel: *„Franciaország hallatlan támadás áldozata lett... Ez a támadás, amelyet semmivel sem lehet menteni, minden hadüzenet nélkül azzal kezdődött, ... hogy határainkat több mint 15 helyen megsértették. Belgiumot és Luxemburgot megrohanták. Az igazságtalanul kihívott Franciaország nem kereste ezt a háborút, mindent elkövetett, hogy elkerülhessük. Európa szabadságjogai vannak veszedelemben, amelyeknek védőiül büszkén állnak ki a gátra úgy Franciaország, mint szövetségesei és barátai.”*

Ebben a nagy teremben csupán egy ember az, akit ezek a szavak mélyebben kapnak meg, mint a többi. A tetszés zaja hidegen hagyja őt, belső izgalma túlmélyen kavargó a lelkében. A pasafejű orosz diplomata ez. Az az ember ez, aki ezekben a napokban mondotta: *„Ez az én*

háborúm!” Izwolszki ez az ember, a párizsi orosz nagykövet, Ezt a napot *„életem legbüszkébb napjának”* nevezte és a spanyol nagykövethez így szólott: *„Négy esztendő a mostani posztomon elég volt ahhoz, hogy célomat elérjem.”*

Ámde csak Oroszország tud ilyen perceket „méltóan” megünnepelni. Tegnapelőtt délután ugyanebben az órában ragyogó kocsik robogtak előbb a Néva hídján át, majd a Téli Palota kapui alatt: 5000 ember, a birodalom legkiválóbb egyéniségei csakhamar megtöltötték a Szent György-galériát; minden úgy tündöklött és ragyogott, mint valami nagy udvari ünnepély alkalmával és mégis néma csend honolt. Udvari díszöltözeteikben páváskodnak a dá-mák, ékköveik villámokat szórnak. Halk csendben vonul be az udvar és ott sorakozik fel a terem közepén álló oltár köré; idegesen rángatózó ajakkal, lesütött szemmel, de amellet büszkén tartott fejjel: ez a szép cárné. Maga a cár is úgy fest, mint valami szimbólum. Hoszszan elnyújtva dúdolják a papok lágy liturgiáikat, A cár némán imádkozik.

Majd az öreg Goremykin olvassa föl a kiáltványt, amely ugyanazt mondja, mint a berlini és a párizsi: *„Mi vagyunk a megtámadottak.”* Most ültéből lassan felkel a cár, kezét a bibliára teszi és csendesen szólni kezd: *„Gárdám tisztjei! Bennetek egész hadseregemet üdvözlöm és áldom meg! Szent esküvést mondok: nem kötök addig békét, amíg egyetlen ellenség áll a*

szent orosz földön.” így szólott már száz évvel ezelőtt is ennek a Romanovnak az őse. A cár most megöleli a francia nagykövetet. Kívülről felzajong az ucca. A cár kilép az erkélyre.

A folyó két partján százezrek tolonganak szent jelvényeikkel, zászlóikkal, cáruk képével. Ebben a pillanatban, amikor úgy jelenik meg előttük, mint valami istenség, szinte vezényszóra borul térdre a százezer ember. Valóban, ez a világhistória utolsó igazi császára, mert az emberek éppúgy térdre borulnak előtte még ma is, mint ezer évvel ezelőtt. Mintha ott lebegne a tömeg felett, egyedül ő az igazi ura, Isten kegyelméből, a milliók életének és vérének.

És mégis, ugyanez a tömeg volt az, amelyet kilenc évvel ezelőtt egy pap vezetett ugyanerre a helyre, hogy szabadságjogot kérjenek az Atyuskától. Akkor azonban görbekardú és rövidpuska jú kozákok mentek neki a tömegnek, lovaikkal letapostak és fegyverükkel lelőttek mindenkít, aki nem hátrált meg. A térdepelők soraiban ma is akadnak még lázongó szívek. Ajkuk még dalolja a cári himnuszt, de már érzik, hogy most dalolják utoljára. És miközben az érzékeik félig-meddig még hisznek a cár istenségében, fejükben már ott forgatják a bosszú tervét. Lenin a száműzetéséből már megírta ekkor, hogy Németországot ezért a háborúért nem terheli nagyobb felelősség, mint az ellenségeit!

A legfurcsábban London viselkedett. Napok hosszat egyetlen víg arcot sem lehetett látni

sem az uccákon, sem a vasutakon: sem haragot, sem gyűlöletet nem lehetett észrevenni; csupán az tűnt fel, hogy zavarodott arckifejezéssel vizsgálgatták a zöld és vörös plakátokat, amelyek a bankünnepet négy napra terjesztették ki: itt a háborúi A tőzsde környékén sok ezernyi sápadt, ijedt arc bukkant fel; mert megtörtént az, amit eddig hihetetlennek tartottak: évtizedek óta először maradtak zárva a londoni tőzsde kapui. Londonban a polgárember készületlenebb és ezért ijedtebb volt, semmint bárhol mássutt a kontinensen.

Augusztus 4-én hirtelen fordulat: mihelyt a hadüzenet elhangzott, mindenkit csupán egy gondolat látszott eltölteni. Az ír polgárháborúnak tegnaptól-mára egyszeriben végeszakadt. A szocialista csoportok hiába ragasztgatták ki még most is egyre-másra a kiáltványaikát és felszólításait. Két napon belül egymilliónyi plakát száz kitalált német gázságot kürtölt világgá. A suffragettek hirtelen köpenyeget fordítottak. Németeket, akik tegnap még szívesen láttak üzletfelek és barátok voltak, ma megrágalmaztak és elpáholtak.

Merészen fúrta magát a kék nyári égboltba a Nelson-émlék. Még csak pár napja is, a munkásság pacifista tüntetésének volt a főhelye. Mi tolong ma e körül az oszlop körül, amelyet négy orosz lán őriz, mintha messzire akarná innen ijeszteni a tömegeket? A forró éjszakában a külvárosokból fiúk hosszú csoportjai vonulnak fel,

aztán megint polgárok csapatjai és menetoszlopokba verődve innen indulnak a White-Hall és a parlament felé, ahol ordítazzák: Le a Császárral! Le a németekkel! *Az* újságok óránként öntik a kiadásait, amelyekben csak úgy hemzsegek a soha és sehol meg nem történt eseményekről szóló eszeveszett jelentések, amelyek aztán szájról-szájra vándorolnak tovább. A „Rule Britannia” akkordjai ugyanabban az órában dübörögnek ugyanazon csillagok felé, amelyek felé ugyanakkor a „Deutschland, Deutschland über Alles”, a „La Liberté! La France!”, a „Tartsa Isten, védje Isten a cárt!” és a „Gott erhalte, Gott beschütze” akkordjai ostromolják az eget. Európa fővárosaiban egyazon órában meneszti égnék a népszerű dalokat, amelyekkel az izgatott szívek az Isten, az Igazságosság és az ágyuk támogatását szeretnék a maguk számára biztosítani.

Mind szorosabb körben tolong a tömeg a Nelson-oszlopa körül; zászlók lengedeznek, de csupán kétfajta, mert egész Angliában képtelenek ebben a percben egyetlen orosz zászlót is felhajszolni, a nagykövetségnek pedig szüksége van a magáéira. A kőoroszlánokon felnőtt férfiak lovagolnak; söröskancsókat nyújtogatnak nekik, se szeri, se száma az Angliára és a diadalmas háborúra felhajtott élj éneknek, a harmonika és a skót dudu moll-hangnemben vinnyog hozzá.

Asszonyokkal rakott kocsi dübörög most errefelé. A kocsi megáll. Az emlékművön álló

férfiak kiráncigálják őket a kocsiból és ide fel a szobor alá. Homályos eredetű francia nők. A férfiak sorai közepette kánkánt táncolnak most a harmonika szavára. Az Entente lakodalmi tánca ez: Vive la France! Éljen az az ország, amely ellen évszázadokon keresztül küzdöttünk! Elegáns öltözékű hölgyek jönnek kísérik társágában a klubbokból és színházakból; minden kocsit megállítanak, legyen az cab, autó vagy ekvipázs. A hölgyek a kocsikban felállnak, az urak kiszállnak és fraternizálnak a mobbal. A kocsiból kivillannak az ékszertől ragyogó fehér nyakak, mezítelen karok integetnek azok felé a kokottok felé, akik Anglia tengeri hőséneke lábainál vad haditáncot lejtenek. Igazában így fest az osztályoknak és a társadalmi rétegeknek az a groteszk testvériesülése, amelyről Európában heteken keresztül alig győztek eleget szónokolni.

*

így festett Európa augusztus 4-én. Harminc diplomatának, fejedelemnek és tábornoknak hazugságai és könnyelműsége, szenvedélyei és félelme négy hosszú esztendőn keresztül állam-érdekből gyilkosokká, rablókká és gyújtógaatókká változtatott békés népmilliókat, hogy aztán végül elvadultan, elbetegedve, elszegényedve hagyják hátra földrészünket. Egyetlen népnek sem sikerült a háborúból tartós hasznot szereznie. Mindannyian annyit veszítettek, hogy évtizedek keserves munkájával sem tudják azt majd újra megkeresni. Kontinensünk egy idegen

kontinens gazdasági rabjává lett. Gyűlölködés és elkeseredés fogta el azokat a népeket, amelyek azelőtt békés versengésben éltek egymás oldalán. Akik ezt okozták, büntetlenül maradtak és szabadon élnek. Mindannyiuk közül csak az egyetlen Szuchomlinov vette el méltó büntetését, a fegyházat. A nép éppen azt a két politikust ölte meg, akik eleinte el akarták kerülni a háborút, a cárt és Tisza Istvánt, az utóbbit azért, mert nem akart megszökni; és Stürgkh grófot is megölték, aki pedig nem tartozott a nagy uszítók sorába. Európa valamennyi többi, személyesen felelős vezetője futással, vagy pedig népeik türelme folytán mentette ki életét abból a katasztrófából, amelyben közülök, Tisza Istvánt kivéve, egyetlenegy sem kockáztatta az életét künn a harmezőn. Azok közül a nevek közül, akik az európai hadüzeneteket szemmel láthatóan vagy pedig láthatatlanul aláírták, egyetlenegy sem találni a hősi halottak lajstromában. Nikoláj nagyherceg és Izwolszki, Berchtold, Bethmann és Vilmos császár, Januskievics és Moltke bánatlatlanul élnek vagy éltek tovább, bárha, Moltkén kívül, mindannyian túléltek a háborút. A legyőzött országok felelős államférfiai közül egyetlenegy sem került a legfőbb állami törvényszék elé. A főherceg gyilkosát halálra kínozták, Jaurès gyilkosát ellenben felmentették.

De Európa népei kilencmillió hullával fizették meg ezt a számlát.

TARTALOM

	Oldal
A magyar kiadás előszava	1
A szerző előszava	19
1. fejezet. A merénylet	25
2. fejezet. A háborús grófok	50
3. fejezet. Az ultimátum	78
4. fejezet. Akik bejiedtek	102
5. fejezet. Az izgatottak	111
6. fejezet. A nyílt tengeren.....	133
7. fejezet. Az aggodalmaskodók.....	144
8. fejezet. Akik rég várták	165
9. fejezet. Akik tiltakoznak	173
10. fejezet. Az európai koncert	201
11. fejezet. A semlegesek	263
12. fejezet. A mérleg	285
13. fejezet. A becsapottak	320
14. fejezet. A görgeteg	360